

Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

**Tesowt'iwn selbestrosi patmowt'ean ew M. Xorenac'wcy
alberac'**

Sargisean, Barsegh

Venetik, 1893

urn:nbn:de:hbz:5:1-9562

Goossen 3549

Goussen 3549

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՂԲԵՍՏՐՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻՈՅ ԱՂԲԵՐԱՑ

ԳՐԵԱՑ

Հ. ԲԱՐՍԵՂ Վ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ՅՈՒԽՏԷՆ ՄԻԻԹԱՐԱՑ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1893

3549

UPPER MIDDLE CLASS

THE MIDDLE CLASS

THE LOWER MIDDLE CLASS

THE WORKING CLASS

THE LOWER WORKING CLASS

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ԵՂՔԵՍՏՐՈՍԵԱՆ պատմութեան, կամ լաւ ևս **Ստեղծագործութեան** (Légende) հայերէն թարգմանութիւնն՝ որ կը գտնուի Սոկրատայ պատմագրութեան այլ և այլ ձեռագրաց մէջ, արդէն ՚ի վաղուց գրաւած էր իմ ուշադրութիւնը՝ Մ. Խորենացոյ և Զենոբայ հետ ունեցած առընչութեամբք. բայց այն օրէն ՚ի վեր երբ հայագէտն Ա. Կարրիէր յայտնեց ¹, – համեմատութեամբ, – անոր յունահետ ընագիրն՝ իբրև նորագիտ աղբիւր Խորենացոյ Բ. Գրոց ԶԳ գլխոյն, աւելի ևս շահագրգիռ դարձաւ ինձ համար: Առաջին կէտով միայն, – եթէ ուրիշ շարժառիթք ևս չլինէին, – արժան էր հրատարակել զայն իբրև գործ նախնեաց, յունարենէն ունեցած առաւելութիւնները կամ թերութիւնքը ցուցնելու աղագաւ: Բայց որովհետև յիշեալ մեծանուն գիտնականն իր վերջին յօդուածովն ուրիշ նոր յայտնութիւն մ՝ ևս ըրաւ, – յեղափոխելու չափ զօրաւոր Հայոց պատմահօր և անոր պատմութեան ժամանակակիտին վերայ գիտնոց ² կարծիքը. երկրորդ փափաք իսկ յայտնեց հրատարակուած տեսնել զայն, իբրև նպաստաւոր իւր արտայայտած կարծեաց: Աւստի այս կրկին պատեհս ունելով մեզ յորդոր, կու գանք սիրայօժար կատարելու այս ծառայութիւնս:

Հրատարակութիւնս, – յորում նպատակ դրած ենք ոչ միայն դնել դիմացէ դիմաց հայ և յունարէն ընագրերը՝ նշանակելով անոնց և ուրիշ զրչագրաց տարբերութիւնքը, այլ մանաւանդ քննելով Սեղբեստրոսի և Կոստանդիանոսի ստեղծարանութեանց հնագոյն աղբիւրքն, և ցուցնել Խորենացոյ անոնցմէ միոյն աւելի՝ քան թէ Սոկրատայ թարգմանութեան հետ ունեցած աղբիւրը, – կարծեմ թէ, ընդհակառակն, Կարրիէրի կարծեաց աւելի աննպատո՞ քան թէ նպաստաւոր արդիւնքներ յառաջ պիտի բերէ: Մենք այս գրութեանս դեռ ձեռք չի զարկած արդէն համազուած էինք այս բանիս.

1. « Ճամբէս ամսօրհայ » թիւ 7 Օգոստ. 1892:

2. Այսպէս հայագէտն Գօկտ. Վէտտեր կը գրէր իր մէկ թղթիմ մէջ, թէ Կարրիէրի գիւտէն վերջ այլ ևս չկարէ ընդունել Խորենացոյ Պատմութիւնն իբր Ե դարու գործ:

տակայն և այնպէս պիտի չանանք, — եթէ կարելի է, — խուսել որ և է առանձին ձևով մնանք. որովհետև սկզբան խնդիր մ'է այս, և ոչ թէ անձնական պայքար. նըշմարտին յայտնութիւնն է ինչպէս հորայն՝ այսպէս և իմ միակ նպատակն:

Սեղբեստրոսի ստեղծարանութեամբ, — որուն հետ հակասական պարագայիւք և հակապատմական վէպերով միացած են նոյնպէս Կոստանդիանոսի, անոր հօր Կոստասայ Քլորոսի և մօրը Տեղիմեայ արարուածներն, — 'ի վաղուց զբաղեցան քննասէրք և զբաղեցուցին զընթերցողս, ոմանք Բարնիտի' և այլք Աղէ+ Նարայի կուսակից լինելով: Բայց յամին 1886 Աբբայի Գիւշէն իր մեծագործ և բազմազանն հրատարակութեամբ ¹, — յետ որոյ նախկին հրատարակութիւնը կորոյս իր նշանակութիւնը, — հմտալից և անաչառ զննութեամբք 'ի հիմանց ուսումնասիրեց սեղբեստրոսեան ստեղծարանութիւնը, ոչ միայն շահեկան տեղեկութիւններ տալով անոր լատին ², յոյն ³ և ասորերէն բնագրոց և անոնց հրատարակութեանց վերայ, այլ ցուցնելով հնագոյն աղբերքը, նոցա կիրառութիւնը, զբուժեան մերձաւոր ժամանակը կամ ծագումը:

Տեղիմակո՝ հայերէն թարգմանութեան բնառ յիշատակութիւն չընենք. կ'երևի թէ դեռ տեղեակ չէր անոր գոյութեան: Բայց վերոյիշեալ եռալեզու բնագրոց վերայ եղած իւր և նախորդ զիտնոց աչալուրջ քննութեանց արդիւնքն այն եղաւ, ընդունել զլատիններէնն՝ իբրև բնագիր այլոց, հիմնեալ այն փաստերու վերայ, թէ նախ Սեղբեստրոսի վարաց թէ՛ յունարէնի թէ՛ ասորերէնի, — պէտք ենք ըսել թէ և՛ հայերէնի, — զբնագրերն իրարմէ շատ կը տարբերին ձևով և պարունակութեամբ. իսկ լատիններենի զբնագիրք առ հասարակ մի և նոյն ոճով և իրարու համաձայն կը ներկայացնեն զայն, բաց 'ի մի քանի համառօտութեանց և յապառուսներէ: Բ. Բաց 'ի այն ընդհանուր երևութէն, — ըստ կարծեաց Դիւշէնի, — կան մասնական կուսակներ իսկ. այսինքն է լատիններենի Յառաջարանը՝ ձևով, լեզուական կազմակերպութեամբ և գաղափարաց արտայայտութեամբ յար և նման է այն երկու նամակաց, որք հերոնիմոսի վկայաբանութեան իբրև ներածութիւն ծառայած են, և բանից զտութեամբ բոլոր այն ժամանակի զբուժներէն գերազանց է: Գ. Լատին feria բառի յոքնակի կամ եզակի գործածութեան անդրադարձութիւնն, որ յունին համար ըստ ինքեան անհասկանալի է. զի աստ կը գրուի ἡμέρα πρώτη, δευτέρα, τρίτη, և այլն. և ոչ թէ feria prima, secunda, tertia, etc. Դ. Յունական եկեղեցոյ արարողութեան համաձայն չեն Կաթոլիկի, հինգշաբաթի հանդիսատրութեան և շաբաթ օրուան պահի ծագման մասին տուած մեկնութիւններն. և հետևաբար յունի մի համար կարևորութիւն չէին կարող ունենալ, այլ հռովմէական եկեղեցոյ և հռովմայեցոյ մի քաջ կը յարմարին: Ե. Կապիտոլիոնի, Լատերանու, կոստանդիանոսեան և ուլպիեան տաճարաց, ինչպէս սրբոցն Պետրոսի և Պօղոսի վկայարանաց տեղազրական տեղեկութիւնքն իսկ կը ցուցնեն, թէ հռովմայեցի մէկն, և կամ գէթ հռովմայ այցելու մի գրած էր զանոնք, զանց ընելով դեռ ուրիշ այնքան յիշատակարաններ, որք լատին վկայաբանութեանց և նոյն իսկ Liber Pontificalis ին մէջ ստէպ կը յեղյեղին:

1. *Liber Pontificalis*, texte, introduction et Commentaire, Paris T. 1. p. CIX-CXX.

2. Որ ծանօթ է մահազրութեամբս Vita Silvestri, և կը գտնուի Միլանի ձեռագիրներէն մօտ յամն 1475 եղած չաւաքման Բ. հատորին մէջ, այսպիսի խորագրաւ: *Sanctorum sive vitae Sanctorum Collectæ ex codicibus mss.* Milan.

3. Surius, *Vitæ Sanctorum*. — Combesis, *Illustri Christi martyrum triumpho*, Paris 1659. — Land, *Anecdota Syriaca*.

Դիւշէնի այս սրամիտ դիտողութիւններն՝ անտարակոյս ըստ բաւականի զօրեղ փաստեր են եզրակացնելու, թէ ստուգիւ լատիններէնն աւելի հին է քան այժմեան յոյնն, ասորին և հայն, և թէ բաղդատութեամբ անոնց բնագիր ըլլալու գէթ երևոյթն ունի: Բայց թէ իրօք այդ կարծեցեալ լատին բնագրէն յառաջ Սեղբեստրոսի և Կոստանդին անուսի ստեղծարանութեանց ուրիշ աւելի հին յոյն կամ ասորի աղբերք եղած չեն արդեօք, յորոց ՚ի վերջկոյս Ե դարուն խմբագրուած ըլլայ լատիններէնն. այս է ահա մեզ համար մեծ նշանակութիւն ունեցող հարցն և բազմակնճիւ հանգոյցը, զոր Դիւշէնի հետ՝ անոր նախորդ և յետագայ գիտնականք իսկ գոհացուցիչ կերպով չլուծեցին ցարդ: Հանգոյց մի՞ որ Սեղբեստրոսի Վարուց հետ յինքն ծրարած է, — չգիտեմ ինչպէս, — նաև Խորենացոյ պատմագրութեան Բ. Գրոց ԶԳ զլուխն և անոր հեղինակութեան գաղտնիքը: Սակայն ըստ իս այս հարցս հաւաստի և պատմական եղելութիւն մ' է, այնպիսի դիպաց և աւանդութեանց հետ կապուած, որոց հնութիւնն անժխտելի է. և մենք պիտի ջանանք մերովսան ակներև ընծայել զայն:

Մուքիսս վարդապետ Պարոնեան անցեալ տարի հրատարկած իր լուրջ յօդուածովն¹ ուզելով պաշտպանել Խորենացոյ Պատմագրութիւնն իբր ՚ի վերահաս վտանգէ, ախոյեան հանդիսացաւ Կարրիէրի. և ընդունելով հանդերձ գաղղիացի գիտնականին ըրած գիտին և անկէց հանած եզրակացութեան ծանրութիւնն, այս միջոցս գտաւ ազատելու զԽորենացին, ըսելով, թէ « Ոչ թէ Խորենացին այդ Սեղբեստրոսի Վարուց յոյն բնագրէն քաղած է զիւրն, այլ թէ՛ եթէ՛ ինքն և եթէ՛ այդ յոյն կամ նախորդ լատին շարագրութիւնն՝ ուրիշ նախագոյն շարադրութենէ մը քաղած են, և անտի իսկ է նմանակցութեանց և ոչ — կատարեալ նմանակցութեանց — երևոյթք յիշեալ (այս ինքն է Սեղբեստրոսի Վարուց և Մ. Խորենացոյ պատմութեան Բ. Գրոց ԶԳ զլխու) հաստատոց մէջ »:

Ուղիղ է և շատ բնական բանիբուն վարդապետի սոյն դիտողութիւնը. բայց նա չապացուցուց, թէ որն էր արդեօք այդ հին շարադրութիւնը, յորում միայն կայացած էր բազմապատիկ դժուարութեան հետ՝ նոյնպէս անկէց յառաջ գալիք հետևութեան շահեկանութիւնն:

Սակայն երբ Կարրիէր՝ իր բնական համեստութեան մէջ գրուած երկրորդ յօդուածով՝ վերստին ասպարէզ եկաւ Սեղբեստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան հետ ունեցած աղբերակներով, այն ատեն Պարոնեանի լուրթեան հետ՝ զարմանքն ևս մեծ եղաւ, թէպէտ և Միսիթարեան Հարքս արդէն ՚ի Վարուց Հայերէն Բարձրագոյն և վերջերս եղած ուրիշ հրատարակութեանց մէջ ծանուցած էին ոչ միայն յիշեալ թարգմանութեան գոյութիւնը, այլ նոյն իսկ Խորենացոյ հետ ունեցած անոր աղբերքը. ուստի բոլորովին անձանօթ չէր այլոց, ինչպէս ենթադրած է Կարրիէր: Եւ այնուհետև ազգային թերթերու մէջ ոմանք ցաւով սրտի, իսկ այլք նորասիրութեամբ Խորենացոյ պարտութեան և Գաղղիացոյ յաղթանակի համբաւն հնչեցուցին ամենուրեք:

Ստ. Մալխասեան՝ Խորենացոյ հարցի մակագրեալ իր գեղեցիկ յօդուածովը² քննելով Կարրիէրի գիտին և ցուցմանց զօրութիւնը, կը յայտարարէ, թէ « Մ. Խորենացի շատ անգամ անողոք քննութեան բովերէ անցիլ է, բայց այս անգամուան պէս վտանգաւոր դրից մէջ գտնուած չէր երբէք: Խնդիրն այժմ այնպէս դրուած է,

1. Տես « Հանդէս ամսօրեայ », թիւ 11, Նոյեմ. 1892, էջ 343:

2. Տես « Մուրճ » 1892 N. 12. էջ 1852:

որ եթէ մի ուրիշ յաջող լուծում չըզտնէ, մեզ պէտք է ստիպէ ընդունել այս երկուսից մէկը. կամ՝ որ Խորենացին Ե դարի մատենագիր չէ, այլ Զ. դարու երկրորդ կիսում, մինչև իսկ է. դարու վերջերում ապրող մարդ. կամ եթէ Մ. Խորենացի մէկն յիրաւի ապրել է Ե. դարում՝ ուրեմն Խորենացոյ պատմութիւն կոչուած գիրքը նորա գրածը չէ, այլ մի կեղծիք է Զ. կամ է. դարերի » :

Մալխասեանց՝ յետ պարզելոյ իւր ըմբերցողաց առջև Կարրիէրի յօդուածոց միտքը, կը ծանուցանէ, թէ այն յաջող մանապարհն ինքը գտած է. որով պիտի պաշտպանէ զԽորենացի հակառակ Կարրիէրի, և լուծէ անոր հզրակացութիւնը: Այս մանապարհս է, — ըստ Մալխասեանի, — թէ Խորենացոյ Պատմ. Բ. Գրոց ԶԳ երորդ գլուխը Մովսիսի վաւերական գործ չէ, այլ յետոյ ուրեմն ԺԱ. դարուն ներմուծուած է անոր պատմութեան մէջ:

Այս ենթադրութեանս իբրև եզրակացուցիչ և հաստատուն ապացոյց մէջ կը բերուին երեք փաստեր. Ա. Խորենացոյ Պատմ. Բ. ԶԳ գլխոյն մէջ Հայոց դարծին ՚ի քրիստոնէութիւն և անոր անմիջապէս յարակից դիպաց յիշատակութիւն չկայ բնաւ, մինչդեռ իր ժամանակին ըրած էր զայն Մովսէս. ուրեմն յետ ժամանակաց յապաւուած է այն գլուխն՝ անծանօթի մի ձեռքով, և անոր տեղ փոխանակուած է Սեղբեստրոսեան ստեղծարանութիւնը, որով կազմուած է այժմու ԶԳ գլուխը: Բ. Խորենացոյ պատմ. այն պակասը պէտք է որ զետեղուած ըլլար Բ. Գրոց ԶԲ և ԶԴ. գլխոց մէջ տեղ. զի պատմութեան կարգն իսկ զայդ կը պահանջէ: Գ. Խորենացոյ նախկին ձեռագրաց մէջ եղած է հաւաստեալ այն ԶԳ. գլուխն, որ կը բովանդակէր Հայոց դարծի պատմութիւնը. և այս բանս կ'ապացուցուի Ասողկայ պատմութեան 160—62 էջերու համեմատութեամբ, որ Խորենացոյ պատմագրութեանէն քաղուած է, և ուր ՚ի միջի այլոց կը յիշուին սրբոց Հովսիսիմեանց գալուստն ՚ի Հայս, Գր. Լուսաւորչի մուտն ՚ի վիրապ, ելքն և վարդապետութիւնը:

Մալխասեանի այս գիւտս իսկ բոլորովին նոր է և հանճարեղ՝ հանգոյն զիւտին Կարրիէրի. բայց պէտք է յաւելու և զայս, թէ վերջնոյն հաւասար՝ յառաջնոյն կարծիքն եւ շատ և շատ դժուարութեանց կը ըսողիսի, և այնքան պիտի կարենայ նա վերականգնել զԽորենացի, որքան Կարրիէր տապալել համարեցաւ: Եւ յերաւի դիտելու ենք նախ, որ մէկ կողմէն դժուար է ընդունել, թէ այսպիսի ներմուծում մի տեղի ունեցած ըլլայ, — առանց բացառութեան, — Խորենացոյ պատմագրութեան բոլոր ձեռագրաց մէջ. իսկ միւս կողմէն որ բնաւ հետք մի մնացած չըլլայ ոչ Մովսիսի գրչագիրներէն միոյն և ոչ իսկ Ասողկէն յառաջ նախնեաց գրուածոց մէջ՝ այն հարազատ կարծուած ԶԳ. գլխէն: Բ. նոյն իսկ Խորենացոյ ԶԳ. գլխու Ա. պարբերութեան մէջ ուղղակի Տրդատայ հեթանոս եղած ժամանակի նշանաւոր մէկ դէպքին վերայ կը խօսուի, այն է Աշխաղարայ դստեր Աշխէն տիկնոջ հետ ամուսնանալուն վերայ, և ոչ թէ քրիստոնեայ լինելուն: Ուրեմն եթէ այդ գլուխն յետոյ ուրեմն ներմուծուած ենթադրենք, այն ատեն նորա ներմուծողը շատ խեղճ դեր կատարած պիտի լինէր, յիշելով Տրդատէն տարիներ վերջ եղած Կոստանդիանոսի դարձը, և առանց բանաւոր պատճառի, զանց առնելով զՏրդատայն: Իսկ եթէ Խորենացոյ ընծայենք այդ գլուխն, այն ատեն դիւրհասականալի կ'ըլլայ այն. վասն զի աստ Մովսիսի միայն նպատակն էր յիշեալ երկու վեհապետաց հարսանեաց զուգադիպութիւնը պատմել, և ոչ թէ Տրդա-

1. Տպագր. Պետրբուրգի, 1883:

տայ դարձը, զոր Ազաթանգեղոս լիովին պատմած էր իր ամենուն ծանօթ գործին մէջ, զոր և Խորենացին կը յիշատակէ 'ի վերջ ԶԳ. գլխուն: Մովսիսի պատմագրութեան այլ և այլ տեղեաց մէջ ըրած ազգարարութիւններէն իսկ զիտենք, թէ նա այն կէտերուն վերայ զոր Ազաթանգեղոս պատմած էր՝ ինքը լռութիւն կը պահէ. և հոն կը ճոխանայ, ուր նա լրած է. — օրինակի աղագաւ Հովսիսիմեանց ազգարանութեան և ուղեւորութեան, ինչպէս նաև Նունեայ և Մանեայ պատմութեան, Տրդատայ գահակալութեան տարեթուին, անոր և Գրիգորի մահուան մասին: Գ. Խորենացոյ սղարան գրքով միայն կարէին այնքան բազմազան նիւթեր՝ մի քանի տողերու մէջ համառօտութիւն այնքան ճարտարութեամբ:

Իսկ նկատմամբ Ասողկայ պատմութեան մէջ բերուած միջին հատուածն, — զոր Մալխասեան՝ Խորենացոյ անյայտացած գլխէն քաղուած կը համարի, — կարէր ըստ իս կամ ուղղակի Մովսիսի ընծայուած Հովսիսիմեանց ճառէն առնուած ըլլալ, ուր որոշակի կը յիշուին թէ՛ Հովսիսիմեանց գալուստն 'ի Հայս, թէ՛ Լուսաւորչայ վարդապետութիւնն և Հայոց դարձը. և կամ յԱզաթանգեղայ: Վերջին կիտի անհնարութիւնն և առարկողաց պատասխանին թէ և տուած է Մալխասեան, հաստատուելով հնգօրեայ Ասողկայ պահքի յիշատակութեան վերայ, որով Ասողկայ այդ տեղին կը տարբերի Ազաթանգեղոսի « Վաթսուն և հինգ օր » բացատրութեանէն, և միայն Մովսիսի անյայտացած գլխէն պէտք է որ ուղղակի առնուած լինի: Սակայն դիտելով որ Ասողկայ այն տեղին գրէթէ բառ առ բառ նոյն է Ձեմոբայ մէկ տեղոյն¹ հետ, զոր Սեղբեստրոսի վարուց հայ թարգմանիչն իսկ մէջ կը բերէ, և Հայոց Տօնապատճառներու մէջ իսկ կը յեղյեղուի. և որովհետև Ձեմոբ Ազաթանգեղոսէն փոխ առած է իւր այդ տեղին և անոր անունն իսկ կը յիշէ, ուրեմն Խորենացոյ կորսուած գրովս մ' երագեմ՝ Կարլիէրի դէմ զօրաւոր փաստ մի չկարէ լինել: Ուր թողունք որ Ասողկայ այդ միջին հատուածին ոճն իսկ կը տարբերի առաջին և վերջին հատուածոց ոճէն, յորս զգալի է երկուստեք եղած նմանութիւնն:

Գ. Ասողկայ այս բացատրութիւնն իսկ, թէ « Եւ 'ի հեգեդասաներորդ մի (թագաւորութեան) Տրդատայ սուրբ կուսանքն Հովսիսիմեանք և Գայիանեանք վասն աստուածպաշտութեան հալածեալք 'ի Դիոկղեստիանոսէ, եկեալ 'ի Վաղարշապատ քաղաք՝ զմարտիրոսական չարչարանս ընկալան 'ի Տրդատայ արքայէ », աւելի Ազաթանգեղայ՝ քան թէ Խորենացոյ պատմութեան աւանդածին համաձայն է. վասն զի վերջինս՝ վերոյիշեալ ճառին մէջ Տրդատայ գահակալութեան տարեթիւր Դիոկղեստիանոսի գահակալութեան յերրորդ տարին դնելով կը լռէ. իսկ առ Ազաթանգեղ ընդհակառակն, Հովսիսիմեանց 'ի Վաղարշապատ գալն և նահատակուիլը՝ Գրիգորի վիրապէն ելլելու տարւոյն մէջ կը դրուի, որ հանդիպեցաւ Տրդատայ գահակալութեան 15 հրորդ տարին, — մուտքը առաջին տարւոյն մէջ նշանակելով:

Մալխասեան՝ Խորենացոյ Բ. Գրոց ԶԳ գլխոյն մէջ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ համար ըսածը՝ Հովսիսիմեանց ճառի մէջ աւանդածին հակասական համարելով, անտի ևս առաջնոյն անհարազատ ըլլալը կը ձեռնարկէ: Սակայն այդ իսկ զօրաւոր

1. Ուր կ'ըսուի. « Եւ մորա եկեալ ('ի վիրապէն) ժողովեաց զնոսա առ ինքն, և հինգ օր թողու զնոսա անսուաղ առաջի իւր կալով, լսելով զքարոզութիւն վարդապետութեան մորա: Այս առաջին պահք եղան յաւուրս սրբոյն Գրիգորի ... զոր և Առաջաւորք կոչեմք »:

կռուան մի չէ. որովհետև ոչ Հովհաննէսեանց արքայագուն ըլլալէն՝ Կոստանդիանոսի աւրիւնակից ըլլալ կը հետևի, և ոչ իսկ Կոստանդիանոս Հեղինեայ պոռնկէն ծնանելով՝ Կոստասայ կամ կայսերական որդի ըլլալէն կը դադրի. հետևաբար այն երկու գրուածոց մէջ իրական հակասութիւն չկայ ինչպէս կը կարծուի:

Հանդերձ այսու ամենայնիւ Մալխասեանի գտած միջոցը կարող է լինել եթէ ոչ վերջին, այլ անտարակոյս զօրեղ մարտկոց մի զԽորենացիին պաշտպանողաց, թէպէտև անբաւական առ ՚ի տալ նմա յաղթանակել: Բայց մենք անհրաժեշտ հարկ մի չենք տեսներ զԽորենացիին անդամհատելով պաշտպանել. վասն զի Մովսիսի պատմագրութեան երկրայութեանց ենթարկուած գլուխներն՝ եթէ ամէն անգամ իբրև անհարազատ ՚ի բաց բառնայինք, այն ժամանակ անոր սեփական բան չալիտի մնար. և իրօք ինչ մնաց Գուտշմիթի քննադատութենէն ազատ: Ուստի մենք կ'ուզենք իւր պատմական ամբողջութեամբ ճակատեցնել զնա ընդդէմ ախոյեանից. այսինքն է ընդունելով անոր պատմագրութեան Բ. ԶԳ գլուխն իբրև հարազատ գործ, թէև տգէտ ընդօրինակողաց ձեռքեր ուրեք ուրեք աղաւաղած ըլլան զայն: Խորենացիին հայկական պատմաբանից հսկայն է և հնութեանց գանձ. և եթէ տոկաց տևեց տարիներ յառաջ տևտոնեան ծանր հարուածոց, նոյնը դիւրաւ չալիտի ընկճի նաև քաջակորով Նորմանի շողացուցած սայրասուր սլաքի ներքև:

Այս նպատակաւ պիտի ջանանք ցուցնել Ա. թէ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի ստեղծարանութիւնք՝ մինչև ցարդ կարծուածէն շատ աւելի հին են, և յարևելից առած իրենց նախկին ծագումն և ծնունդը: Բ. թէ Ե. դարուն վերջին քառորդին հազիւ ուրեմն տարածուեցան մինչ ՚ի Հռովմ և ՚ի սփիւռս արևմտեան ազգաց: Գ. թէպէտև այս ժամանակէս յառաջ ՚ի գործածութեան էին արևելեան և արևմտեան սահմանաց մէջ, մերթ միպասանութեան և մերթ վկայաբանութեանց ձևով, բայց անոնցմէ իւրաքանչիւրն դեռ առանձին ունէր իր գոյութիւնը. իսկ Զ. դարուն սկիզբը հազիւ ուրեմն խմբագրուեցան ՚ի մի, քաջ լատինագէտ յոյնի մի ձեռքով, յորում ժամանակի նշանաւոր փոփոխութիւններ ևս կրեց, և ընդունեց իր մէջ ընդարձակ յաւելուածներ լատին եկեղեցւոյ յայնժամու արարողութեանց և կատարուած բարեկարգութեանց համաձայն: Դ. թէ Կոմբեֆիսիոսի հրատարակած յունարէնը թէպէտև բնագիր չէ, այլ թարգմանեալ ՚ի լատինէ, սակայն ունի ինչ ինչ ՚ի հնագոյն յոյն աղբերաց: Ե. թէ հայ յերէնը հաւատարիմ թարգմանութիւն չէ ՚ի յունէ, այլ պարզապէս անոր հետևողութեամբ եղած գառ խմբագրութիւն մի, և գործածած է այնպիսի աղբիւրներ՝ զորս յոյնը չէր ճանչնար: Ս. յն բազմաթիւ յաւելուածներն և յապաւումներ, փոխադրութիւնք ամբողջակաւն էջերու, խուռն տարբերութիւնք բանից և անուանց, զորս քննած և պիտի նշանակենք՝ ըսածնիս լիովին կը հաստատեն: Զ. թէ Խորենացի ոչ Սեղբեստրոսի Վարուց հայեցի թարգմանութիւնը կը ճանչնար և ոչ իսկ կարէր անոր բանաբար կամ բանագող լինել, այլ ընդհակառակն անոր աղբերք թէ և համառօտ և միակողմանի, բայց մէկէն աւելի էին և ընտիր: Սակայն անոր գործածած յոյն բնագիրը, — գէթ Կոստանդիանոսի պատմութեան մասին, — իւր առջև ունեցած է նաև հայ թարգմանիչը, որուն լեզուն և գրիչը Մովսիսի լեզուէն շատ տարբեր և ստոր են: Է. թէ հայերէն թարգմանութիւնն եղած է Կարրիէրին ենթադրած ժամանակէն շատ ետքը, եթէ Փիլոնի Տիրակացւոյ ևս հարկ ըլլայ ընծայել Սոկրատայ պատմութեան երկրորդ կամ երրորդ թարգմանութիւնը, զի այնպիսի ոճեր և ասացուածներ ՚ի գործածուած են հոն, զորս Ժ դարէն վերջ եկող գրութեանց մէջ միայն կարելի է գտնել: Իսկ Սեղբես-

տրոսեան ստեղծարանութեան ներմուծումը թԱ. — թԲ դարուց մէջ կատարուած է հաւանօրէն, և այն իսկ Սոկրատայ նոր թարգմանութեան և **Յայտնաորայ** մէջ միայն. իսկ հին թարգմանութիւնը, — որ կը գտնուի Երուսաղեմայ ձեռագրի մի մէջ, և որոյ գոյութիւնն ստուգեցինք ժամանակաւ ՚ի վանս դրկուած մի քանի թերթ ընդօրինակութեան համեմատութեամբ, — չի պարունակեր Սեղբեստրոսի Վարքը: Դիտելու ենք և այս, որ յիշեալ դարերէն յառաջ ոչ ոք ՚ի տոհմայնոց յառաջ բերած է երբէք հատուածս ինչ Սեղբեստրոսի Վարքէն, ըստ հայ թարգմանութեան, այլ Միքայէլ Ասորին, — որ յիշեալ դարերէն վերջն է, — կը յիշէ զայն՝ ասորի հեղինակէ մ'առնելով, որուն անունն և ժամանակը ծանօթ են արդէն: Ը. Կարրիէրին եզրակացութիւնքը հայերէն թարգմանութեան հին, այն է, է դարուն եղած ըլլալն՝ պարզ ենթադրութեան մի վերայ հաստատուած են, և չկարեն լինել յամենայն դէպս իրեն ապացուցեալ ճշմարտութիւն մի: Այս մասին՝ մեծարոյ գիտնականն իսկ վերապահութեամբ միայն յայտնած է իր միտքը, որ յայտնի ապացոյց է անոր ճշմարտասիրութեանը:

Այս ընդարձակ ծրագրիս համաձայն պիտի ընենք մեր հրատարակութիւնը. բայց առաջարկեալ ծանր խնդրոց յաջող լուծումն տալու համար, համառօտիւ պիտի քննենք, — ներածութեանս մէջ, — նախ Սեղբեստրոսի վարուց աղբիւրներն, ապա չանալ մերովսանն ապացուցանել վերոյիշեալ կէտերը: Բայց նախ պարտք կը համարիմ ծանուցանել, թէ բաց ՚ի Դիւշէնի մեծագանձ հրատարակութենէն, — որոյ անունն և տեղին կանխելով ծանուցինք, — ուրիշ ծանօթ գիտնականի մի, այն է **Արմէր Լ. Ֆրանչէսկո**՝ վոքրիկ՝ բայց հմտալից զրուածքն ¹ ևս հասաւ ինձ յօգնութիւն, — իմ ազնիւ բարեկամացս ձեռնտուութեամբ, — որոյ խորագիրն է. *L' Omelia di Giacomo di Sarug, sul Battesimo di Costantino imperatore, tradotta ed annotata.* Արդ՝ իրենց տեսակին մէջ մին քան զմիսն գերագանց այս երկու հրատարակութիւնքս՝ իրենց ամփոփ պարունակութեամբը մեծ դիւրութիւն ընծայեցին ինձ:

Սեղբեստրոսի ստեղծարանութեան աղբիւրները լաւ ուսումնասիրելու համար՝ երբք դասաւորութեան կը վերածենք զայնս. Ա. Բիւզանդական կամ՝ յոյն աղբիւրներ: Բ. Լատին կամ արևմտեան: Գ. Ասորա — հայ — արաբական:

Արդ՝ ուշի ուշով քննելով բիւզանդական հնագոյն աղբերքը, կը տեսնենք, որ նոքա Սեղբեստրոսի **Գործերէն** յառաջ՝ Կոստանդիանոսի արարուածներով կամ **պատմութեան** սկսած են աւելի զբաղիլ. և ապա ժամանակի և դիպաց բերմամբ զանոնք իրարու հետ զուգած են: **Զոմէոս** ² հեթանոս պատմագիրն, որ ծաղկեցաւ և զրեց հաւա-

1. Որ հրատարակուած է ՚ի չոփմ յամին 1882, և այն քաղաքի թագաւորական Ակադեմիայի գործոց մի մասը կը կազմէ:

2. Հին և նոր մատենագիրք իրարու անմիաբան կ'ընթանան այս պատմագրիս ցիշդ ժամանակակէտն որոշելու մէջ: Ոլիմպիոգորոս՝ յամի տեառն 410—425 միջոցին կը դնէ: Հենրիկոս Վալիսիոս Սուրիդասայ հետևելով Անաստաս կայսեր ժամանակակից կը համարի զնա: Պրոկղոս Դիադոքոս՝ դաստիարակ կ'անուանէ իրեն. և Ռայտէրմայր՝ 431—591 կը հասցնէ զնա: Սակայն մենք երկու նշանաւոր յիշատակութեանց վերայ հիմնուած, զոր կ'ընէ մա ինքն Զոսիմոս, 410—431 ծաղկած կը համարինք զնա: Արդ՝ մա իր Գ գրոց 17 գլխում և Դ գրոց ԾԹ գլխում կ'ողբայ իր ժամանակի բիւզանդական կայսերութեան վիճակն, ըսելով, թէ քարծեալ է հինաւուրց զօրութիւնն. նահանգներէն ոմանք բարբարոսաց իշխանութեան ներքև ինկած են, և ոմանք ամայացած: Այո՛, այս վիճակիս հասաւ արևմտեան կայսրութիւնը կամ Ռոմիոսի և Արկադիոսի մանուկ թագաւորաց ժամանակ, և կամ Փոքր Թէոդոսի, երբ Ալարիկ և Ռադագայիս մէկ կողմէն Գթաց

նորէն, յամի Տեաւն 410-431, իր պատմագրութեան վեց Գրքերը, նախ Բ. Գրոց է. զլսուն մեջ խօսելով զՄեծէն Կոստանդիանոսէ, կ'ըսէ, թէ նա պատմիչն մի ծնեալ էր, և կը ձկաւէր ձեռք բերել էր հօրը Կոստասայ Քրորոսի թագաւորութիւնը: Մի և նոյն գրոց Թ. զլսուն մէջ ծանուցանելով Կոստասայ մահը և անոր իշխանութեան թեկնածուները, կ'ըսէ, թէ ոչ ոք անոր հարազատ որդոցմէ արժանի դատուեցաւ անոր յաջորդելու. այլ յուսով պարզեաց ընտրեցին մեծամեծք զԿոստանդիանոս, որ ոչ էր ծնեալ 'ի պատուաւոր կնոջէ: Իսկ նոյն գրոց ԻԹ. զլսուն մէջ կը ծանուցանէ մեզ Կոստանդիանոսի մօր Հեղինեայ անունն ևս, - Կոստանդիանոսի 'ի հռովմ երթալն, - արեւելէն կախարդաց անծնատուր ըլլալը, - ընտանի թերափոխները (Lari) իրեն առնուլը, - կիներն և որդիներն սպաննելը, - մաքրուելու համար քրմաց տուած խորհուրդն արհամարհելն, - Սպասիայէն 'ի հռովմ եկած Եգիպտոսցի արքի միջոցով դառնալն 'ի քրիստոնէութիւն և սրբուիլը, - Կապիտոլիոնի մէջ տօնս ուրախութեան կատարելն, և հոսակ հեթանոսական տաճարներն աւերելը, այլովք նանդերծ:

Մէջ բերենք ընագրի այդ երեք տեղիքն ևս, ըստ լատիներէն թարգմանութեան Բ. Գ. Նիերուրի 1. « Ac Diocletianus quidem annis tribus post mortuus est. Qui vero iam facti erant imperatores Constantius et Maximus Galerius etc. *Constantinus natus ex consuetudine mulieris parum honestæ, et quæ non in manum imperatori Constanzio legitime convenisset, iamdudum cum animo suo imperio cogitans, etc... ad Constantium patrem proficiscendum, qui apud nationes transalpinas erat, et in Britannia plerumque vivebat* ». երկրորդ տեղիքն. « Cumque contingeret, ut Constantius imperator eodem tempore de vita decederet: neminem prætoriani milites ex legitimis ipsius liberis idoneum regno iudicarunt; sed Constantinum ad hoc aptum videntes, simulque spe magnificarum largitionum erecti, Cæsaris ei dignitatem tribuerunt; cujus imagine Romæ pro more exhibita, etc... Constantino quidem ex animi sententia conatum suum succedere, qui muliere non matrona genitus esset; se vero talis imperatoris filium, neglectum iacere, paternum imperium obtinentibus aliis », etc... երրորդն այսպէս. Postquam universum imperium ad unius Constantini potestatem rediisset... et patris ad huc sacris utebatur, non tam honoris religio-

հրոսակներով, միւս կողմէն ալ Գայնմաս յաւեր յապականութիւն դարձուցին զայն: Անաստասայ ժամանակ ևս տկարացաւ, քայց այս առաջին անգամ չէր և Զոսիմոս չէր կրնար ըզդատել նախնի ժամանակաց հետ: Բ. Զոսիմոս կայսերաց պատմութիւնը կը հասցընէ ցամ 410, այսինքն է Ոմորիոսի վեցերորդ և Կրտսեր թէոդոսի երրորդ տարին, և հոն կը դադրեցնէ: Ուստի քանի որ նա ուրիշ պատճառ չի ցուցներ այնպիսի դադարման, մենք կարենք եզրակացնել, թէ գուցէ նոյն իսկ այդ ժամանակ կտրուած ըլլայ նորա կենաց թիւը, կամ գրիչը դադրած:

Գ. Զոսիմոս Սիրիանոսի տաղից ներքողը կ'ընէ իր երկասիրութեանց մէջ. իսկ Սիրիանոս 410-431ի ժամանակ գրած է զանոնք. ուրեմն Զոսիմոսի խօսքն եթէ կենդանի Սիրիանոսի վերայ է, նա ինքն և 431ին մօտեր պէտք է որ ապրած լինի: Գ. Սոզոմէն իսկ, որ մօտ յամ 439 գրեց իր պատմագրութիւնն և ընծայից փոքր թէոդոսի, Ա. Գրոց Ե. զլսուն մէջ Զոսիմոսէն հատուած մի մէջ կը բերէ Կոստանդիանոսի մասին և անոր հերքումը կ'ընէ:

1. Տես. Edit. Bonnæ 1837.

nisve causa, quam necessitatis; quo fiebat ut et *hariolis fidem haberet*, expertus vera *eos predixisse de rebus omnibus* quas feliciter gessisset, at ubi Romam venit, omnis arrogantiae plenus, ab ipso *lare* sibi sumendum impietatis exordium putavit, etc... quumque Constantini mater Helena tantam calamitatem ægro ferret animo et intolerabilem ex cæde iuvenis dolorem perciperet, quasi consulans eam *Constantinus malum majori sanavit*, etc... et præterea contemptæ sacramentorum religionis, *ad flamines accendes admissorum lustrationes poscebat*. Illis respondentibus non esse traditum lustrationis modum, *qui tam fæda piacula eluere posset, Egyptius quidem* ¹ *ex Hispania Romam delatus palatinisque mulierculis familiaris factus, et ad Constantini colloquium admissus, sententiam doctrinæ Christianorum habere vim abolendi quodcumque peccatum confirmavit* », etc.

Հոս աներդ կը համարինք քննել, թէ ստոյգ են արդեօք Ջոսիմոսի՝ Կոստանդիանոսի համար ըսածները. այլ այսչափս ակներև կը տեսնուի, թէ հեթանոս մատենագրիս աւանդածները սերտիւ կապուած են Կոստանդիանոսի հնագոյն կենսագրութեան մի հետ, որ Յակ. Սրճեցւոյն ևս ծանօթ էր, ինչպէս և մերոյս Խորենացոյ, — զորս յետոյ պիտի տեսնենք: — Դիւշէն՝ Ջոսիմոսէն ծագած չի համարիր Սեղբստրոսի ստեղծարանութիւնը: Այս ըստ իմիք ճշմարիտ է. վասն զի պատմագրիս քով Սեղբստրոսի ոչ անուան յիշատակութիւն կայ և ոչ իսկ անոր գործոց մանրամասունքն՝ հանդերձ կայսեր մկրտութեամբը: Սակայն Ջոսիմոսէն մէջ բերուած տեղիքը ոչ միայն չեն մերժեր զայն, այլ մանաւանդ Կոստանդիանոսի դարձի պարագաներով կը հաստատեն իսկ: Ջոսիմոսի աւանդածները շատ անելի պատմական են, քան թէ Սեղբստրոսի Կենսագրութիւնը, որ բոլորովին հակապատմական և հակաժամանակագրական վիպատանութեան կերպարանք առած՝ է քրիստոնէի մի գրչի ներքև: Վերջինս հակառակ Եւսեբեայ, Սոկրատայ և նմանեաց, բոլորովին ՚ի բաց թողուցած է Կայսեր պատմական մկրտութեան, ՚ի Նիկումիդիա, — Արիանոսաց դէմ ունեցած հակառակութեան համար. — իսկ Ջոսիմոս, ընդհակառակն, միայն Կոստանդիանոսի նախկին դարձն և սրբուիլն ՚ի մեղաց կը յիշէ, եգիպտացոյ յորտրմամբ, առանց մերժելու անոր ՚ի Նիկումիդիա կատարուած մկրտութիւնն և դրոշմ ընդունելը: Շատ անելի ճիշտ է և բանաւոր Ջոսիմոս, երբ կ'աւանդէ, թէ Կոստանդիանոս իւր գործած եղբրանց համար և ՚ի խայթէ խղճին դարձաւ քրիստոնեայ, և այնու յուսաց քաւել իւր բարոյական հիւանդութիւնը, քան Սեղբստրոսի վերջին հեղինակն, — որ ուզելով ծածկել քրիստոնեայ Կայսեր յանցանքը, երևակայեալ բորոտութիւնն հնարած է՝ իբր ՚ի պատուհաս յԱստուծոյ: Յակ. Սրճեցիւն՝ ոչ միայն « գերեաց (քրիստոնէից) առաջնորդի » յիշատակութեամբ, այլ նոյն իսկ Կայսեր բորոտութեան այլաբանական նկար

1. Ջոսիմոսէն յիշուած եգիպտացիին, որ Սպանիայէն ՚ի Հռովմ եկած, Կոստանդիանոսի արքունեաց մէջ մուտ գտած և Կայսեր դարձին պատճառ եղած է, անտարակոյս Ռէնէ մեծանուն եկեղեցականն է, որ Նիկիոյ Ա. ժողովքին մէջ մախագահ ևս բազմեցաւ (տես Սոկրատ Պատմութիւն Ս. զլ. ԼԱ): Այս բանս դեռ անելի որոշ պիտի տեսնուի Սրճեցւոյ ճառին մէջ, ուր « Առաջնորդ գերեաց կամ քրիստոնէից » կոչուած է — զատ ՚ի Սեղբստրոսէ, — և Կայսեր դարձի պատմութեան մէջ իբրև առաջին և ամենամեծ դեր խաղացող ներկայացուած:

րագրութեամբը՝ Զոսիմոսի աւանդածը կը հաստատէ: Ուրիմն այս ակն յայտնի վկայութեանց հանդէպ այլ ևս չենք տարակուսիր եզրակացնել, թէ Զոսիմոս ելէ չէ նախնին հեղինակ կոստանդիանոսի և Սեղբեսորոսի Պոստոմոնիան, այլ անշուշտ անեցած է իր դեմաց Գ. դարու հեղինակութեանն զի, յորմէ այն համառօտ տեղեկութիւնքն զի այն բանն է, որք իրեն համար պատմական արժէք ունէին, և կամ նպատարաւոր էին իր հեղինակութեանն որոշման. և ինչ այս հեղինակութեան արեւելի զի և արեւելեան լեզուով գրուած էր:

Սոզոմէն՝ որ 439 ին մօտերը գրեց իր պատմագրութիւնը ¹, նախ իր առաջին գրոց Բ. գլխուն մէջ կը յիշէ ² զՍեղբեսորոս իբրև նշանակելի եպիսկոպոս Հռոմիայ առ կեսարութեամբ Կոստանդիանոսի և Կրիսպեայ: Գ. և Դ. գլխոց մէջ կը պատմէ անոր Մաքսենտիոսի հետ առաջին անգամ պատերազմած ժամանակ խաչի նշանին երևումը, — քահանայիցմէ մեկնութիւն ուզելը, — զուրը խաչը Տէրութեան նշան, — կամ ըստ Խոր. Սեփնոն = σὺμβολον ընելն և յաղթութիւնը: Ե. գլխուն մէջ յառաջ կը բերէ Հելլենաց վաղեմի այն գրոյցը, յորում գրեալ էր, թէ Կոստանդիանոս ապօրինաւոր ժառանգ էր թագաւորութեան, — իր արիւնակիցքը սպանելէն վերջ իր յանցանքը քաւելու համար Սոսորոս պղատոնական իմաստասիրին խորհուրդ հարցուց, թէ կայ արդեօք քաւութեան միջոց մի, և երբ ժխտողական պատասխան ընդունեցաւ, այն ատեն զիմեց եպիսկոպոսաց, որք խորհուրդ տուին մկրտութեամբ սրբուիլ:

Աւելորդ կը համարինք Սոզոմէնի այս վերջին տեղին արտագրել. զի բառ առ բառ Զոսիմոսի մէջ բերուած տեղեաց հետ նոյն է, զորս համառօտելով մէջ բերինք. այլ զիտել կու տանք միայն, թէ Սոզոմէն կամ ուղղակի Զոսիմոսէն առած է, և կամ անոր հնագոյն աղբերէն: Յիրաւի նորա այս խօսքերն իսկ ըսածնիս կը հաստատեն. « Scio quidem gentiles (յոյնն Ἑλληνας) vulgo narrare solitos » etc. և անդէն կը յաւելու. « Verum hæc mihi videntur esse conficta ab illis, qui Christianam religionem vituperare student ». Ինծ այնպէս կ'երևի այս տեղւոյս ամբողջութենէն, թէ Սոզոմէն՝ Սոպատրոսի տուած խորհուրդի մասին միայն կ'ընդդիմարանէ Զոսիմոսի, և ոչ թէ Կոստանդիանոսի ծննդեան համար աւանդածին, որ իւր զրջագիրներէն ոմանց մէջ իսկ կար այնպէս, ըստ ծանօթութեան հրատարակողաց. մանաւանդ թէ իրմէ աւելի հնագոյն պատմագրին, — այն է Եւսեբիոսի ³ քով, — որմէ առնելով Հերոնիմոս ⁴ մէջ կը բերէ այսպէս. « Constantinus decimo sexto imperii anno diem obiit in Britannia Eboraci, postquam filius ejus Constantinus ex concubina Helena procreatus regnum invadit: quarto autem persecutionis anno Constantinus regnare orsus ».

1. Edit. Henr. Valesii, Augustæ Taurinorum 1797.

2. Հսելով « Consulibus Crispo, et Constantino Cæsaribus, Romanæ quidem ecclesiæ Silvester Præsulatum gerebat ».

3. Եւսեբիոսի մեզի ծանօթ գործոց մէջ բնաւ չենք գտներ այդ տեղեկութիւնը Կոստանդիանոսի ապօրինաւոր ծննդեան վրայ. Հերոնիմոսն Մեկնութեան հրատարակիչք ևս բան մը չեն գուրցեր, թէ ինչպէս կամ ուստի առած է զայն Հերոնիմոս: Շատ հաւանաւ կամ է կարծել, թէ Կեսարացի երկրիմի պատմիչն և ժամանակագիրը Կոստանդիանոսի մահուանէն վերջ այդպիսի բան մ'ալ կարող եղած ըլլայ գրել. այսպէս նաև Ի Նիկոմիդիա կատարուած ուրիշ խորհուրդ մի՛ մկրտութեան տեղ առած:

4. Sicut Ի Մեկնութեան անդ Eusebii Cæsaren. Cronicon.

Հինգերորդ դարու յիշատակարան մի, այն է Կ. Պոլսոյ Ս. Պապական եկեղեցւոյ մէջ եղած միւսինն որմնանկարը ¹, զոր կանգնած էր արևմտեան Կայսեր (յամին 472) Ուէրբեռնի դուստրն Յուլիանոս Արեւիկեացի, կը ներկայացներ նաև Կոստանդիանոսի կայսեր վաղեմի մկրտութեան արարուածն ևս այսպէս.

Ἐνθ' ἕνα καὶ γραφίδον ἱερῶν ὑπὲρ ἄντυχος ἀνλῆς
ἔστιν ἰδεῖν μέγα θαῦμα, πολύφρονα Κωνσταντῖνον,
πῶς προφυγῶν εἴωλα, θεημάχον ἔσβεσε λύσσην,
καὶ Τριάδος φάος εὖρεν ἐν ὕδασι γυῖα καθήρας.

Գիւշէն ² առանց մերժելու անոր Կոստանդիանոսի ստեղծարանեալ մկրտութեան հետ ունեցած աղերսը, պատմական մկրտութեանն 'ի նպատակ աւելի հաւանական եղած կը համարի այս խօսքերս, բայց մենք Բաբի ³ և Ֆրոնիսթիմեակոսի հետ՝ առաջին մկրտութեան իրեն յիշեցուցիչ կը համարինք զայն: Եւ յիշաւի, վերը արտագրուած յոյն բնագրի մէջա ծածմա բացատրութիւնն՝ երկրորդ կամ 'ի նիկոմիդիա կատարուած մկրտութեան եթէ վերաբերենք, կը մնայ առանց նշանակութեան. այնու զի քրիստոնեայ կայսրը իւր դարձէն մինչև կենաց վերջը զարմանք չէ որ երրորդութեան վերայ որոշ ծանօթութիւն ունենար, մասնաւոր եթէ նիկիական դաւանութիւնն ևս 'ի նկատի առնուիք: Իսկ եթէ նորա դարձին և առաջին մկրտութեան տակ, այնուհետեւ արդարև կը լինի զարմանալի, և այսպէս ալ հասկանալի է: Բ. Գիտելու ենք, որ Թրիածոս փոքր ըստերն այն մկրտութեան ժամանակ կատարուած անսովոր իր մի կը նշանակեն, և այս բացատրութիւնս կը գտնուի ոչ միայն Սեղբեստրոսի Վարդանայ մէջ, ուր յետ ըսելու, թէ մկրտեաց զթագաւորն Թրիածոս օնօրաւ, անդէն կը յարէ. ἔξ' αὐφνης λαμπηδῶν τῆς ἀμέτρου φωτὸς πλήρης ὑπάρχων ἐξέλαμψεν, καὶ ἦχος, և այլն. այլ նոյն իսկ Սրճեցւոյ ծառին մէջ, զոր յետոյ պիտի քննենք: Առ Ագաթանգեղոսի ևս նման բացատրութիւն մի կայ, Տրդատայ մկրտութեան նկարագրութեան մէջ, յասելն. « Եւ ըստ սուրբի երեւելի 'ի նմանութիւն «Եւն» ըստ սուրբի, կայր 'ի վերայ Ընդ» . թէպէտև չենք կրնար ըսել, թէ Գրիգորի Կենսագրին ևս ծանօթ եղած ըլլայ Սեղբեստրոսի Վարդանայ: Իսկ մէջ բերուած յոյն յիշատակարանէն, — եթէ ստուգուի մօտ յամն 472 յորինուած է, — կարեմք եզրակացնել, թէ անկէ շատ տարիներ յառաջ Կոստանդիանոսի 'ի Սեղբեստրոսէն մկրտուած ըլլալու կամ գրաւոր և կամ անգիր աւանդութիւն մի Յունաց մէջ ամենուն ծանօթ եղած պէտք է որ ըլլար, որուն վրայ հիմնուած՝ յորինուեցաւ ապա այն որմնանկարն, արձանագրութեամբ հանդերձ:

Թողով առ այժմ Է. և Ը. դարուց յունական միւս աղբիւրները, — որոնք գլխովին տարբեր պարագայիցմէ և յազդեցութեանց մղուած են, և մենք ժամանակին ցոյց պիտի տանք. — որոնք թէ ինչ ժամանակի և պարագայից մէջ կարէին գրուիլ, — յԱրևելս, — Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի արարուածներն, իրենց նախկին և պարզագոյն ձևին մէջ:

Տարակոյս չկայ, թէ այսպիսի բան մի Կոստանդիանոսի և իւր մօր Հեղինեայ կենդանութեան ժամանակ դժուարաւ կարէին իրագործուիլ. վասն զի այդ միջոցին

1. *Stu Antologia græca*, ed. Jacobs T. 1. p. 8.

2. *Étude sur le Lib. Pont.* p. 172-173.

3. *Christliche Kunstblätter*, Freiburg, Febr. 1869, p. 145-151.

Ջրեայք, հեթանոսք և Արիանոսք կը երկնչէին, իսկ քրիստոնեայք առիթ չունէին ստեղծարանութիւններ յօգել անոնց վերայ, քանի որ Եւսեբիոս և այլք կենդանի վկայք էին նոցա գործոց, և հաւանօրէն ստուգապատում երկերով իսկ հոչակած էին անոնց գործերը: Սակայն նշանաւոր դէպք մի, այն է Նիկիոյ ժողովքին գումարումն և Կայսեր այն սրբազան գործին մասնակցիլը՝ յարմար առիթ մի կրնային համարիլ զէթ անոր մկրտութեան խնդիրը ծնանելու: Այո՛, Կոստանդիանոս թէ և ներքսապէս շեղմ քրիստոնեայ, բայց առանց մկրտութեան յերեխայից սակի էր, և չէր կրնար ըստ ինքեան հաղորդիլ ժողովականաց սրբազան արարողութեանց. այլ որովհետև ժողովական չարց հաւանութիւնն և անոր փափաքը զայս կը պահանջէին, — պարզապէս խաղաղութիւն պահելու համար. ուստի կամ անոնց կողմանէ, — զժողովուրդը չգայթակղեցնելու աղազաւ, — և կամ ժողովուրդն ինքնին կարէր այնպէս համբաւել, թէ Կայսրն ՚ի սկիզբն դարձին իւրոյ՝ մկրտուած էր ՚ի չոովմ՝ Սեղրեստրոսի ձեռքով. և ժողովրդեան մէջ շրջող ընդհանուր կարծիք մի՛ կարէր առանձին այս ինչ կամ այն քրիստոնեայ մատենագրի գրութեան իսկ նիւթ ըլլալ:

Իսկ անոր ապօրէն ծննդեան, — ճեղիմեայ և Կոստասայ արարուածովք, — ինչպէս նաև զահակալութեան և դարձի պատմութիւնքը բոլորովին տարբեր ժամանակի և պարագայից բերմամբ աւելի պէտք է որ եղած ըլլան: Երբ Կոստանդ արիոսեան, Յուլիանոս Ուրացողն և Վաղէս՝ անոր մահուանէն վերջ, այն է 337—379 իրարու յաջորդելով, հալածանք ևս հանեցին քրիստոնէութեան դէմ, և հեթանոսք և Ջրեայք մէկ կողմէն, միւս կողմէն ալ Արիանոսք զօրացան քանիւ և գործով, այնուհետև ամէն տեսակ ստայօղ պատմութիւններ սկսան զրել հեթանոսութեան կործանիչ և ուղղափառութեան պաշտպան Կայսեր վրայ: Այո՛, Կոստանդիանոսի պէս աշխարհական և աւետարանական դիւցազնի մի ձեռքով և կարճ ժամանակի մէջ գործուած քաղաքակաջ, կրօնական և բարոյական այն ահագին յեղափոխիւններն յԱրևելս և յԱրևմուտս՝ չէին կրնար վրիպիլ նոյն իսկ Նոր պարսկացի իմաստասիրաց մտքէն և գրչէն. որք մինչև այն ատեն քօղարկուած եղելութիւնքը սկսան ալ արծակ համարծակ ՚ի զիր արծանացնել, որոնց ուղղափառք ալ հակառակը կը ջանային հաստատել: Այսպէս ուրեմն բիւզանդական կայսերութեան, կամ լաւ ևս Արևելքի մէջ՝ յառաջ եկան առաջին քրիստոնեայ Կայսեր Պատմութեան կրկին հոսանքներ. մին *քրիստոնէական* և *Վարդապետական*, իսկ միւսն *հակաքրիստոնէական* և *աբխասական*: Այսպիսի մրցութեան մի գոյութիւնն ՚ի Դ դարու կը հաստատեն Գր. Նազիանզացին (Ժառ Ե. զլ. Ի) և Թէոդորեստոս (Գ. զլ. Է), որք յիշելով Յուլիանոսի գործադրած չարահնար միջոցները՝ Կոստանդիանոսի արարքը շնչելու մասին, կը յաւելուն, թէ հեթանոսաց և քրիստոնէից մէջ վիճարանութիւններ ևս կ'արծարծէր, արզիլելով վերջիններուս մեկնաբանել և ուղղել առաջնոց խօսածն և գրածները: Իսկ այն երկու հակառակ կուսակցութեանց իբրև ճշմարիտ ներկայացուցիչներ կը հանդիսանան Ե. դարու առաջին կիսուն, — ինչպէս տեսանք, — Չոսիմոս և Սոզոմէն: Առաջինը նաստատուած նոր պղատոնական դպրոցի հնագոյն գրութեան մի վրայ, ՚ի լուծեան դաստապարտած է Կոստանդիանոսի և չոովմէական կայսերութեան վրայ սքանչելիօք կատարուած գործերն, իբրև մեծեղեռն բռնակալ մի նկատելով զնա. իսկ Սոզոմէն՝ հետևելով Եւսեբեայ՝ անսովոր կորովով մի կը ջանայ ցրել անոր և համախոհից աւանդածները: Վերջնոյս *Ἐκκλησιαστικῆς* յօքնակի կոչմանէն կը տեսնուի, թէ Կոստանդիանոսի մասին ուրիշ շատ գրութիւններ ևս ըլլալու էին ստուգիւ, թէպէտև ժամանակը քիչ բան հասուցած է մեզ:

Արդ՝ երբ Արևելքի մէջ քրիստոնեայ և հեթանոս մատենագիրք այսպէս կը մրցէին իրարու հետ՝ Կոստանդիանոսի վերայ, յԱրևմուտս ընդ հահառական դեռ լուռթիւն կը պահուէր: Եւ Ամբրոսիոս, Իդատիոս, և Պրոսպէր Ակոփտանացի՝ Եւսեբիոսէն ուսածները միայն կը կրկնաբանէին, թէ ըլլայ նորա ծննդեան և թէ մկրտութեան նկատմամբ: Սակայն Ե դարուն վերջին քառորդին այս խորհրդաւոր լուռթիւն կ'ընդհատի, թէպէտև անոր բուն պատճառը ոչ որ 'ի քննասիրաց կարաց յայտնել ցարդ: Ոմանք Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի Վարդացի բացակայութեանը կ'ընծայեն այն երևոյթը. բայց այս չէ ուղիղ. զի արևմտեան եկեղեցեաց և ժողովրդեան մէջ իսկ արդէն 'ի վաղուց պէտք է որ մտած ըլլային այդ գրուածներն:

Յամին 494 Գելասիոս (Գ) պապի անուամբ ընդունելի և անընդունելի գրոց Յաննէս¹ (De recipiendis et de non recipiendis libris ըստ լատին բնագրին) առաջին անգամ կու գայ 'ի հանդէս, և այնպիսի որոշ կերպով կը խօսի Սեղբեստրոսի Վարդացի վերայ, որով վերը ըսածնիս կը հաստատուի: Գրութեանս հեղինակը կը ծանուցանէ, թէ « Item Actus beati Silvestri, Apostolicæ sedis præsulis licet ejus, qui conscripsit, nomen ignoretur, a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus et pro antiquo usu multæ hoc imitantur Ecclesiæ ».

Այս հակիրճ խօսքերէս կը հետևի Ա. թէ Սեղբեստրոսի Վարդացի մուտն և գործածութիւնը նոյն իսկ հռովմայ մէջ՝ 492 էն շատ տարիներ յառաջ եղած է. որով բազումք կարող եղան ընթեռնուլ զայն: Բ. զի Վարդացի սովորութեան համեմատ շատ եկեղեցիներ անոր հետևած էին ցայն վայր. այսինքն է զայն գործ ածէին: « Multæ Ecclesiæ » բացատրութիւնն եթէ բացատրութեամբ հռովմայ մասնական եկեղեցեաց համար եղած համարինք, — զոր չեմ կարծեր, — կը հետևի, որ զէթ յամէն 470-494 պէտք է որ լատին լեզուով խմբագրութիւն մի և կամ թարգմանութիւն մ'եղած ըլլար, զի յունարէնը հազիւ թէ սակաւուց ոմանց ծանօթ էր դեռ. այնու մասնաւանդ որ այս ժամանակէն յառաջ, ինչպէս ըսուեցաւ, Սեղբեստրոսի Վարդացի գրաւոր յիշատակութեան մի չենք հանդիպիր՝ լատին ուրիշ մատենագրաց քով: Իսկ եթէ արևելեան եկեղեցեաց համար ըսուած է, այնուհետև կը հետևի, թէ 470 էն յառաջ իսկ կային յունարէն և ասորերէն լեզուով գրուած վաղեմի գործեր, որոնք ապա ժամանակաւ նիւթեր մատակարարեցին լատիներէն խմբագրութեան մի: Այս երկու կէտերս իսկ ժամանակին պիտի ջանանք ապացուցանել. բայց այժմ՝ այսքանս դիտելու ենք, որ լատիններէն կարծեցեալ բնագրին՝ այլ և այլ ժամանակաց և հանգամանաց մէջ մասնական գրուածներէ կազմակերպուած խմբագրութիւն մ'ըլլալը՝ նոյն իսկ անոր պարունակութենէն քաջ կը տեսնուի:

Լիբերիոսի² անուանեալ Գերթերի³ (Gesta Liberii), — որք ընդունելով իբրև

1. Migne, Patrol. Lat. T. LIX, p. 173-174. — Duchesne. Lib. Pont. p. 255-257: — Այս գրուածքս ապացուցուած է, թէ Գելասիոսի հարազատ գործ չէ. բայց ընդունուած է որ 492-496 ին միջոցները գրուած է. որուն համար այսպէս կը գրէր առ իս հայրն սրբազան հնախօսութեան Դէ Ռոսսի. « Il Catalogo di libri approvati o disapprovati attribuito al papa Gelasio, se non è propriamente di quel pontefice, è compilazione fatta poco dopo l'età sua. In alcuni antichi codici è attribuito al papa Ormisda ».

2. Այս պապս յամին 325 յաջորդեց Յուլիոսի, և յամին 366 վախճանեալ է:

3. Տես Coustant, Epist. Romanorum Pontificum. Paris 1721, Append. p. 90. Այս գրութեանս անհարազատութիւնն ևս ապացուցուած է Բօլլանտիանց և Դիւշէնի ձեռքով:

հնագոյն Սեղբաստրոսի Վերդը, կը ջանան միարանել իսկ զանոնք պատմութեան հետ, — հետևեալ խօսքերով՝ ուրիշ նոր լոյս մ' ես կու գան սփռել ցայս վայր յայտնած մեր կարծեաց վերայ, այսպէս. « Anno regni Constanti regis nepotis Constantini Magni viri, etc. Hoc cum legisset (Liberius) ex libro antiquo, edoctus a libro Silvestri episcopi Romanorum, eo quod et publice predicaret; quia in nomine Jesu Christi, a lepra mandatum fuisse per Silvestrum Constantinum patrum Constantis; erat enim Constans non integre Cristianus... *Baptizatus autem ab Eusebio Nicomediensi, in Aquilonia villa* ». Յետոյ կ'ըսուի, — 'ի դիմաց Կոստանդեայ առ Լիբերիոս. *Sacrilegum Liberium, qui dixit patrum meum fuisse leprosum et baptizatum a Silvestro episcopo, et mundatum... dum abiero* » etc.

Լիբերիոսի Գործոց անծանօթ հեղինակն Կոստանդ, Կոստաս և Կոստանդիանոս անուանք խառն 'ի խուռն յիշելով, իրարու հետ կը շփոթէ. սակայն շատ նշանաւոր են անոր արանդութեան հետևեալ կէտերը. Ա. Հիւսթիոս գրուածքի մի որոշ յիշատակութիւնն, որ հանեալ կամ յեղեալ էր ի Վերդը Սեղբաստրոսի: Բ. Կոստաս է Եւսեբիոս Նիկոմիդացիէն մկրտողն, և ոչ թէ նորա հայրը Կոստանդիանոս: Գ. Կոստանդ Կայսեր Լիբերիոս պապին համար ըսուած խօսքերն, որք անոր կամ պաշտօնական և կամ ոչ պաշտօնական թղթերէ արձուած ըլլալ կը թուին:

Այս վերջին կէտս դեռ անելի ուշագրաւ կը դառնայ, երբ Եւսեբիոս պապին Գործեր: 1 (Acta, և Փետր. Բ. 355-358 ին) ստեղծարանութիւնն 2 իսկ կը միարանին հաստատել: Յիրաւի վերջինս (տես Lib. Pont.) այսպէս կը բարբառի. « Hic declaravit *Constantinum* filium Constantini *haereticum, et secundo rebaptizatum ab Eusebio Nicomediensi iuxta Nicomediam in Aquilone villa* », etc. Արդ այս, — ինչպէս նաև սիմֆաքեան ըսուած անհարազատ գրութիւնք և գործք Բ. ժողովոյն Հռովմայ, — կարծես թէ մէկ գրչի տակ հաւաքուած գրութիւն՝ ամէն ջանք կ'ընեն, պատմական ընելու սեղբաստրոսի ստեղծարանութիւնը, հակառակ պատմութեան: Բնաւ չենք տարակուսիր, թէ անոնց հաւաքողը 2 և է դարուց պարունակին մէջ ապրող լատին մէկն ըլլայ. սակայն այս իսկ առանց տարակուսի է, թէ յիշեալ պապերու գրաւոր և հնագոյն յիշատակարաններ ես ունեցած է նա իւր դիմաց՝ իբրև ատաղծ, յորոց մին էր և Սեղբաստրոսի Վերդը բնագիրն և անոր լատին խմբագրութիւնը, զորս յիշուած տեսանք 'ի գործս Լիբերիոսի: Այս խմբագրութեանս մէջ նշանաւոր է Որդերս քահանայապետին հատածը, — զոր Դիւլէն յամին 514, իսկ Յովն. Դէ Ռոսսի 494-496 ին գրուած կը համարին. — որ Գելասիոսի և Փելլիքսի մէջ բերուած տեղերը գրէթէ բառ առ բառ կրկնելով, կը յիշէ նաև զՍիլվեստրոսի լեռը, ուր արքայութեան էր Սեղբաստրոս. « Hic in exilio fuit in montem *Syraptim* persecuzione Constantini concussus, et postmodum rediens cum gloria, baptizavit Constantinum Augustum, quem curavit Dominus per baptismum a lepra ».

« Cum legisset » բացատրութիւնն իսկ կը ցուցնէ, թէ Լիբերիոս չէր անոր հեղինակն, այլ յետագայ մէկն 'ի 2 դարուն, որ աչքի զարնող կերպով շփոթած է Կոստանդ, Կոստանդիանոս և Կոստաս անուանքը իրարու հետ:

1. Տես Bolland. T. III. p. 167.

2. Տես Duchesne, *Etude sur le Lib. Pont.* p. 183 - 191.

Հատին այս անհարազատ՝ քայց հնագոյն աղբերաց վրայ յաւելունք նաև Ս. Հե-
րոնիմոսի ընծայուած թուղթը¹, — գրեալ առ Եւստորիոս ոմն, — Վասն Կապանաց Ս. Պե-
տրոսի (De vinculis Petri), ուր Պետրոս և Պօղոս առաքելոց երևումն ևս կը յիշուի
առ Կոստանդիանոս՝ այսպէս. « Sic quousque ad Magni Constantini impe-
rium ventum est, qui postquam *dignatione superna, per Sanctos apostolos*
Petrum et Paulum visitatus, et per Silvestrum Papam baptizatus est; et
ex persecutore fidei defensor, et mandatum Christi custoditor assiduos
factus est ».

Արդ՝ մինչև հիմայ մէջ բերուած լատին հնագոյն աղբերաց, այն է Լիբերիոսի, Գե-
լասիոսի, Փելլիքսի, Եւսեբիոսի, Քեստոսի, Սիմմաքոսի, Ռմմազդէսի և այլն Քահանայա-
պետաց զործերու աւանդածներն եթէ բերենք ՚ի մի, կ'ունենանք Կոստանդիանոսի և
Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեան էական մասունքը: Ուստի կարեմք այսպէս ձեռն-
արկել. կամ այն է՝ թէ այս անհարազատ զործոց աւանդածներուն վերայ հիմնեալ՝
բարձրացել է Սեղբեստրոսի Վարդաց շինուածն. կամ ընդհակառակն այս անհարա-
զատ Գործերն առհասարակ Սեղբեստրոսի Վարդէն քաղած են իրենց աւանդածները,
և կամ ընդունել, թէ ոչ Սեղբեստրոսի Վարդէն յիշեալ զործերէն, և ոչ այն Գործերն՝
Սեղբեստրոսի մեզ ծանօթ Վարդէն առնուած են ուղղակի. այլ թէ եղած է երկո-
ցունց հնագոյն աղբիւր մի և կամ մէկէն աւելի աղբիւրներ, յորմէ յառաջ եկած
ըլլան երկաքանչիւրքն:

Առաջին կէտը կարելի չէ ընդունել, վասն զի յիշեալ Գործերէն գեթ ոմանց մէջ
այնպիսի տեղեր կան, որք ուղղակի Սեղբեստրոսի Վարդէն առնուած կը տեսնուին:
Երկրորդ կէտը, — եթէ Քահանայապետական Գրքի (Liber Pontificalis) խմբագրու-
թեան ժամանակակէտը միայն ՚ի նկատի առնուենք, — ըստ ինքեան հաւանական
կ'երևի, քայց որովհետև անուրանալի է նոյնպէս, թէ վերը յիշուած քահանայապե-
տական անհարազատ գրոց մեջ եղած աւանդութիւնքն իսկ հնագոյն յիշատակարա-
նաց վերայ հաստատուած են, և չէ մարթ քացէ ՚ի քաց մերժել զանոնք. ուրեմն այդ
ևս մեզ անընդունելի է: Այսպէս ուրեմն իբրև ստոյգ եղելութիւն կը մնայ ընդունել
վերջին կէտը, որուն նպաստաւոր են մինչև ցայս վայր յոյն և լատին հնագոյն աղ-
բիւրներէն մէջ բերուած տեղիքը, որոնք թէպէտև մի և նոյն դիպաց վերայ կը խօ-
սին, քայց քանի՞նչ զանազանութեամբ յիրերաց և ՚ի Վարդաց Սեղբեստրոսի: Իսկ ընդ
հակառակն բոլոր այն լատին և յոյն մատենագիրներն, որք վեցերորդ դարէն կամ
Սեղբեստրոսի Վարուց երկրորդ խմբագրութենէն վերջը կու գան ՚ի հանդէս, աւելի
կը համաձայնին իրարու, գոզցես իմն յայտնելով, թէ ամէնքն ալ մի և նոյն խմբա-
գրութենէն լուսաւորուած կը խօսին:

Քաց աստի՛ ուրիշ տարօրինակ երևոյթ մ'ալ կ'ելլէ մեզ ընդ յառաջ, որ այնքան
աւելի զգալի է, որքան ընդհանուր. այսինքն է, Ե դարու վերջին քառորդէն սկսեալ

1. Opera S. Hieron. Paris 1643. T. IX, Epistola 35.

Այս թուղթս ոմանք ՚ի գիտնոց՝ չհրոնմոսի ժամանակակցի մի զործ կը համարին:
Ֆրոնիմոսի հաւանական չի կարծեր զայն, քայց պատճառ մ'ալ չի նշանակեր իւր
երկրաբանութեան: Սակայն Եւստորիոս, — որուն հետ է թղթոյս հեղինակին աղբերսը, — եթէ,
որպէս կարծես, Կեսարացի սոփեստէսն է, այնուհետև կարելի է ըսել, թէ այդ թուղթը
ոչ միայն չհրոնմոսի, այլ գուցէ թէ անկէջ տարիներ իսկ յառաջ գրուած ըլլայ:

մինչև ժԲ դար՝ լատին մատենագրաց մեծ խումբ ¹ մի՛ անընդհատ յաջորդութեամբ կը յեղյեղեն Սեղբեստրոսի Վարդը: Իսկ առ Յոյնս, ընդ հակառակն, մինչև է դարուն վերջը խոր լուսթիւն կը տիրէ. **ՅՎԷ. Մարտի** Անտիոքացին միայն բացառութիւն մի կը կազմէ, յիշելով որոշակի Կոստանդիանոսի, Հեղինեայ և Հռովմայ ժողովը՝ ղեան մկրտութիւնը Սեղբեստրոսի ձեռքով: Բայց ղիտելու ենք, որ այդ հեղինակն իսկ ² դարուն վերջն է, երբ Սեղբեստրոսի Վարուց լատին խմբագրութիւնն արդէն կատարուած և յունարենի ևս փոխուած էր:

Արդ՝ մինչև հիմայ յոյն և լատին հիմ աղբերաց քննութենէն որոշ տեսնուեցաւ և մենք չենք վարանիր եզրակացնել, թէ **Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի սրբաբանութեան** յԱրևելից անցած էն յԱրևմտոսոս. անոր ասո շրջան ընելով, — քրեալիէ մէկ դար վերջ, — վերադարձան յԱրևելս, բայց կերպարանափոխութեամբ մի: Այո՛, նախ և յառաջ Բիւզանդիոնը տուաւ Հռովմայ զկոստանդիանոսեանը. իսկ Հռովմ վերադարձոյց զայն Բիւզանդիոնի Սեղբեստրոսի Վարուց նորանոր յաւելուածներով հանդերձ:

Այսպիսի անսովոր բայց և աներկբայելի տուրևառութեան մասին՝ հետևեալ ծանրակշիռ հարցերը բնականապէս կ' ելլեն ընդ առաջ, և մենք պէտք ենք ըստ կարելոյն լուծել զանոնք: Ա. Թէ ի՞նչ ղիպաց և պարագայից բերմամբ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ պատմութիւնն անցաւ յԱրևմուտս, և ի՞նչ պայմաններով եղան ընդունելի: Բ. Թէ ո՞ր ժամանակ և ի՞նչ համգամանաց ներքև միացան Սեղբեստրոսի արարուածքն՝ անոնց հետ և եղան Յունաց ընդունելի:

Առ այս ղիտելու ենք նախ, որ ըստ վկայութեան Եւսեբիոսի ², Կոստանդիանոսի մահուանէն անմիջապէս յետոյ՝ Յոյնք և արևելիայք սկսան շուտով տօնել զնա, իբրև դասակից Առաքելոց: Այս տօնս ըստ հիմ տուամարին յունական եկեղեցոյ կը կատարուէր, — զոյգ ընդ Հեղինեայ, — ՚ի 21 Յայիսի, այնքան մեծաշուք՝ մինչև տէրութեան ատեանք անգամ կը փակուէին: Ուստի այս առթիւ բնական էր որ Յունաց, այսպէս և Հայոց փայլուն և հետևակ համճարներ սրէին իրենց միտքն և գրիչը, պէսպէս ներբողեաններով հոգակել անոր անցեալ կեանքն և կենաց արարուածները, որ իրենց և քրիստոնէութեան պարծանքն եղած էր: Այսպէս ուրեմն ՚ի վաղ ժամանակաց մինչև ցն դար պէտք է որ գրուած լինէին բազմաթիւ գրութիւններ, թէ և ժամանակը քիչ բան հասուցած է մեզ: Նոյն իսկ մեր աղքատին մատենագրութեան մէջ կը տեսնենք այսպիսի զրուցաց այլ և այլ հետքեր: Փ. Բուզանդացին՝ Յակ. Մծբնացոյ արարուածով, Ագաթանգեղոս՝ հրեշտակի երևման և թագադրութեան վէպով, այսպէս և Զենոբ, մանաւանդ Խորենացին երկիցս իբրև համաշխարհի տօնական սուրբ յիշատակութեամբ արծագանգեր կու տան, յաստուածուտ Կոստանդիանոսի վերայ կատարուած սքանչելիաց: Երկրորդ եթէ Հայք և Միջագետք՝ Աբգարու և Տրդա-

1. Գր. Տորային (Hist. Francorum) յամին 539-5395, Ս. Արեւել (Bibl. Patrum, Paris T. III. p. 290) է. դարուն: Բերտ. Ը. դարուն, Արեւել. Ա. յամին 772-795 առ Կոստանդիան և իրենէ գրած թղթոց մէջ (Sku Sacrosancta Concilia, Labbei, Venetii, T. VIII, p. 748), — Նիւլու. Ա. (Sku Hard. p. 154) յամին 858-867, — Արեւ վիեննացի (Hist. Christ. De la Barre, Paris 1583, f. 496) յամին 850-875, — Յովն. Մարկաւազ (Sku Muratori, Rerum italica Script. T. I. P. II, p. 293) յամին 872, — այսպէս յետոյ Լեւոն Թ. վիեննացի, Հերան Լեւոն, Ուրտե Թե Յովն. Ուրտե. վերել, և այլք յորովր:

2. Bolland. Acta Sanct. Aug. T. III. p. 578, et Maÿ. T. V. p. 12-14.

3. Կենսագրութիւն Կոստանդիանոսի, Գ. Գիրք:

տայ առաջին քրիստոնեայ թագաւորաց և նոցա դարձի պատմութիւնը բարեպաշտութեամբ վիպասանութեան փոխեցին, Յոյնք կամ նոյնք չէին կրնար մնալ անտարբեր մասն Կոստանդիանոսի նկատմամբ: Հետևաբար զուգեցին անոր վարքը՝ ժամանակակից մեծ եկեղեցականի մի կամ սուրբ հօտապետի գործոց հետ, ինչպէս Արքաւրուն՝ Աղղէի, և Տրդատայն՝ Գր. Լուսաւորչի հետ, Արիոսեանց բերանը գոցելու համար. և ո՞վ արդեօք Սեղբեստրոսէն աւելի մեծ սրբութեան և հեղինակութեան համարաւ տարածած էր յԱրևելս և յԱրևմուտս. և կամ որո՞ւն պատմութիւնը աւելի քան զՍեղբեստրոսին ծածկուած ՚ի խոր հնութեան և զննութեան:

Երրորդ՝ երբ Արևելք իր եկեղեցական բազմախումբն պատմագրաց ձեռքով, առիթ և դիւրութիւն ունէր որ և է սրբազան վէպ կամ դէպք ՚ի գրի առնուլ և տարածել, Արևմուտք, ընդհակառակն դեռ անոնցմէ ոչ մէկն ունէր. հետևաբար ամէն զրական և կրօնական նորութիւն, ամէն հնագոյն վէպ յԱրևելից անցնելով հոն՝ արծազանգ կու տար: Անտարակոյս այս տեսակ անվաւեր զրուածոց հետ անցան մասն Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ վիպասանութիւնքն ևս: Այո՛, Քարոնիոսէն և ՚ի Բոլլանդեանց սկսեալ մինչև Դիւշէն և Ֆրոնիթիմգահմ՝ զհտնականք առհասարակ յայսմ կը համաձայնին: Ո՞չ ապաքէն Սեղբեստրոսի Վարդան առանձին մասանց վերլուծութիւնն իսկ զայս կը հաստատէ: Մենք աւելորդ կը համարինք այս տեղ ուրիշներէն այնքան անզամ կրկնուած փաստերը վերստին յեղյեղել. այլ թէ ի՞նչ պարագայից բերմամբ մտաւ, և թէ ի՞նչպէս նորոգուելով՝ վերադարձաւ յետ դարու միոյ յԱրևելս: Այս էական կէտս ոչ ոք ՚ի քննասիրաց ըստ արժան բարակամիտ պարզեց. որով և անոր ծագման մասին եղած քննադատութիւնք իսկ մնացին ապարդիւն, և կամ խակ ու վաղահաս պտուղներ յառաջ բերին:

Արդ՝ նորոյն հռովմայ կամ Բիւզանդիոնի և հնոյն մէջ եղած կրօնական յարաբերութիւնքը՝¹ որչափ ևս սերտ և բազմակողմանի եղած ըլլան Ե. դարու մէջ, որչափ որ ալ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ յիշատակը նուիրագործուած էր ՚ի հռովմ, սակայն և այնպէս չենք կրնար ըսել, թէ այն դարու առաջին քառորդին և հոգևոր իշխանութեան բացայայտ վճռով մի մտած ըլլայ անոնց ստեղծաբանութիւնն ՚ի հռովմ. այլ կամ արևելքէն հոն ուխտի գացող բարեպաշտ եկեղեցականաց և կամ յոյն զաղթականաց և զբազիտաց ձեռքով մտած անդ. և մտաւ հաւանօրէն Քաղկեդոնի ժողովքէն ետքը. այսինքն է հակաքաղկեդոնեան Ալեքսանդրի և Պետրոսի զրգումամբ եղած աղմկակից օրերուն մէջ, երբ Յովն. Աղեթանդրոսի հայրապետին հետ՝ ուրիշ բարեփառ եկեղեցականներ և աշխարհիկք իսկ ապաւինեցան սրբաբան կայսրութեան մայրաքաղաքը: Այս բանիս յայտնի ապացոյցն արդէն տրուած է մինչև այն ժամանակ լատին մատենագրաց պահած խոր լռութեամբը, զոր տեսանք ՚ի վեր անդը:

Իսկ Ե. դարու երկրորդ կիսում երբ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ ստեղծաբանութիւնք դեռ նոր մտան ՚ի հռովմ, ոչ այնքան իրենց հակապատմական պարունակութեամբը թերևս, որքան լեզուով դժուարամատչելի եղան ժողովրդեան. բայց ժառանգաւորաց մէջ կային ծանօթք հելլէն լեզուին, մանաւանդ թէ զաղթական յոյներ ևս,

1. Բահանայապետական գրոց անծանօթ հռովմայն (տես Դիւշէն, Liber Pontif. p. 255) խօսելով Գելասիոսի գործոց վերայ, կ'ըսէ, թէ « Hujus temporibus, այսինքն է 492 - 496 iterum venit relatio de Grecias, eo quod multa mala et homicidia fierent a Petro et Aca-cio Constantinopolim. Eodem tempore fugiens Iohannes Alexandrinus episcopus catholicus et venit Romam ad sedem apostolicam, » etc.

որք մատչելի ըրին զայն բազմաց: Թեպէտև դար մ'ամբողջ սահներ անցեր էր քրիստոնէութեան այն կրկին դիւցազանց գործոց և յիշատակարանաց վրայէն, սակայն ամոնց վէպերն և յիշատակը տակաւին կենդանի էին հռովմայ և անոր դրացի երկրաց մէջ: Կենդանի էին դեռ ՚ի բերան ժողովրդեան Սուրբ Սեղրեստրոսի արարուածովք. կենդանի և կամգուն կային Կոստանդիանոսի հոյակապ տաճարն և սրբազան մուկրատուութիւնք, այսպէս և Կապիտոլիոն, որք զիտնոց պատմական ծանօթութիւնները կը լծակցէին ռամկին մէջ շրջող վէպերու հետ, զորս կը յեղյեղէին հռովմեկող գացողներուն ականջն ՚ի վեր. և Ս. Պետրոսի և Պօղոսի գերեզմանաց այցելութիւնները և կը տանէին մինչև Արևելքի խորերը: Եւ յիրաւի եթէ Սիմմաքեան հաւաքածոյից կամ Liber Pontificalis գրոց հեղինակք յետ երկուց դարուց կարացին այնքան բան աւանդել նախնի քահանայապետաց գործերու մասին, որչափ ուրեմն մոյնքան դար յառաջ ապրողք: Սեղրեստրոսի պաշտօնն և յիշատակն թէ՛ առանձինն և թէ՛ հասարակաց յիշատակարաններով¹ արդէն մուկրագործուած էին, ոչ ինչ մուագ և Կոստանդիանոսին, երբ Սեղրեստրոսի Վարդապետութիւն եկաւ աւելի ևս ժողովրդական գործել զայն: Հռովմայ գիտնական դասը համաձայն չգտնելով այն գրութիւնը՝ Եւսեբիոսի, Հերոնիմոսի և Ամբրոսիոսի աւանդածներուն հետ, խեթիւ մայեցաւ անոր վերայ. բայց որովհետև ժողովրդեան մէջ շրջող գրուցաց համաձայն էր, այն պատճառաւ իսկ ունեցաւ բազմաթիւ ըմբերողներ, — ըստ վկայութեան Գելասիոսեան ցանկին. — և եկեղեցեաց մէջ իսկ գործածական դարձաւ: Բայց այսու հանդերձ բաւական դժուարութեանց հանդիպեցաւ հռովմայ մէջ՝ մինչև որ ընդունելի եղաւ: Ուստի այս և ուրիշ կրօնական դէպք մի առիթ տուին Գելասիոս պապին հրապարակաւ յայտարարել, թէ այն գրուածքը կարէր այնուհետև արծակ համարձակ վերձանրլ. և այս դէպքս էր Բիւզանդիոնի և հռովմայ եկեղեցեաց և վեհապետաց մէջ տեղի ունեցած մոր յարաբերութիւնն, զոր քահանայապետական գրոց հեղինակն մասնաւոր կերպով նշանակած է, — Գելասիոսի ձեռքով եղած կարևոր բարեկարգութեանց մէջ ժամանակագրական մեծ սխալով մի, — Ակակեանց և Պետրոսեանց կուռակցութեանց մէջ ունեցած դատավարութեամբ, և Անաստաս կամ լաւ ևս Զենոն կայսեր հետ ըրած ազդու բանակցութիւններով:

Սակայն Գելասիոս² այնպիսի պաշտօնական յայտարարութիւն մ'ըրած ժամանակ pro urbis et orbis, չէր կրնար սեղրեստրոսեան և կոստանդիանոսեան ստեղծաբանութիւնքը ըստ նախկին ձևին ներկայացնել. որովհետև այն գրութիւնն արևելեան եկեղեցոյ և մտաց ծնունդ ըլլալով, մեծաւ մասամբ Կոստանդիանոսի և հեղինեայ վերայ կը դառնայր, և արևմտեանէն աւելի արևելեան եկեղեցոյ և կայսերութեան վիճակը վեր բռնել նկրտած էր: Ուրեմն Գելասիոսի յայտարարածը Սեղրեստրոսի Վարուց մոր խմբագրութիւնն էր, զոր իւր ըրած եկեղեցական բարեկարգութեանց համաձայն ձևած էր: Եւ որովհետև Քաղկեդոնի ժողովքէն յետոյ Բիւզանդիոնի պատրիարքներէն ոմանք՝ Կոստանդնուպօլսոյ ժողովոյն տուած պարզ պատուոյ արտօնութեան վերայ յեցած, կը պահանջէին², որ ոչ միայն կայսերական քաղաքի մետրապօլսա-

1. *Stu. De Rossi, Boll.* 1872, p. 33. — *Muratori, Litter. Rom. T. I,* p. 454, — *Duchesne, Liber. Pontif.* p. 201.

2 Այս պատմական եղելութիւն մ'է, զոր Անատոլիոս և Յուստինիանոս երէց մինչև ծայրայեղութեան հասուցին, բռնաբարելով և տանջելով զսրբազան քահանայապետն Վիգիլիոս Կ. Պօլսոյ արգելարանաց մէջ:

X

կան աթոռը գործադրական իրաւասութիւնն ևս ունենայ Փոքուն Ասիոյ և Յունաստանի եկեղեցեաց վերայ, այլ նոյն իսկ անկախ ըլլայ Ս. Պետրոսի զերագոյն զահէն, իբր հաւասար նմին. ուրեմն Գելասիոս քաղցրութեամբ ամոնց փառասիրական ձկտումնէ ըր խոնարհեցնելու, և երկու եկեղեցեաց մէջ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի օրով հաստատուած վաղեմի միութիւնն ամրապնդելու համար, և ցուցնելու մանաւանդ թէ Բիւզանդիոնի առաջին կայսեր դարձն և կրօնական բարեփոխութիւնքն՝ անդուստ ՚ի վերուստ չուովնայ Հայրապետին, այն է Ս. Սեղբեստրոսի ձեռքով կատարուած էին, հարկ էր որ անոր Վարդան մեծ կարևորութիւն տայր, և այնու մանաւանդ աւոնց բերանը կարկէր:

Յիրաւի, նոյն իսկ այն Վարդան լատին խմբագրութեան և արևելեան հնագոյն աղբերաց մէջ եղած աչքի զարնող տարբերութիւնքն իսկ յայտնի հաւաստիք են այսպիսի եղելութեան: Բ. Ա. յսու միայն կը մեկնուին և հասականալի կ'ըլլան այն երկու խորհրդադատր կէտերն, այսինքն թէ ինչո՞ւ համար մինչև Ե դար լատինք խոր լուծեան քօղ մի ձգելով Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեան վերայ, կարծես խեղճամահ առնել կ'ուզեն զայն, մինչդեռ արևելայք յաճախակի կոչումներ կ'ընեն անտի՛ ընդդէմ Արիւմոսաց և հեթանոսաց. իսկ վեցերորդ դարէն վերջ, ընդհակառակն, նոքա կը լռեն, — զոգցես իմն տհաճ և անհաւան երեւցնելով եղած փոփոխութեան վերայ, — ուր լատինք մեծածայն աղաղակաւ կը հռչակեն զայն: Ա. յո՛, Յոյնք կը մնան անբարբառ մինչև Ը. դարը, վերահաս վտանգ մի միայն, — այն է Պատկերասրտից մոլորութիւնը, — կու գայ լուծել անոնց զաքարիակամ լուծիւնը և կու տայ բարբառել:

Թէ՛նէ՛ն 1 պատմագիրն խրախուսուած Արքիանոս Ա. պապին առ Կոստանդիանոս և Իրենէ գրած թղթոց 2 վերայ, յորս մէջ կը բերուին, — Սեղբեստրոսի վարքէն, — Ս. Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի պատկերաց և առ Կոստանդիանոս երևման հատուածքը, — առաջին անգամ ասպարէզ կ'ելնէ, — յամին 785-818, — և կը թօթափէ անոր նկատմամբ յոյն մատենագրաց երկդարեան լուծիւնն և քունը: Ա. յո՛, նա կը զուգէ Կոստանդիանոսի պատմական գործերը՝ Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեանց հետ, զի յետ յիշելոյ խաչի երևումը, Մաքսենտիոսի յաղթելն և նորա դարձը, կը ծանուցանէ և Սեղբեստրոսի ձեռքէն ընդունած մկրտութիւնը: Նորա մէջ բերած այն փաստը, թէ Կոստանդիանոս՝ Եւսեբիոս Նիկիովիզացիէն շատ յառաջ մկրտուած էր ՚ի չոռվմ, ապա թէ ոչ չալիտի կարենար Նիկիոյ ժողովքին մասնակցիլ, եթէ հաւաստի ևս չընդունինք, սակայն անտարակոյս կամ Դ. դարու Կոստանդիանոսի ջատագովական զրուածքէ մ'առնուած է, — զորս ՚ի վեր անդը ենթադրեցինք, — և կամ Գելասիոսի թղթերէն:

Գէորգ Միւնչի, մականուանեալ Ամբրոուս՝ ամբողջ զլուխ մի, — այն է Ա. գլ. Դ, — նուիրած է՝ համառօտելու Սեղբեստրոսի Գործերը, դնելով անոր խորագիր Έκ τοῦ Βίτου ἀγίου Σιλβέστρου 3. Հեղինակս Կապիտոլիոնի վիշապի արարուածով կը սկսի. բայց դուրս թողուցել է կայսեր դարձի և ՚ի Նիկիովիզիա կատարուած մկրտութեան պատմութիւնքը: Առասպելեալ մկրտութեան ՚ի նպաստ կը ջանայ աւելի փաստեր բերել:

1. Sbu Ed. Bonn. 1839, T. I, p. 19, 24, 25.

2. Ա. յս թղթերէն առաջինը, — գրեալ յամին 783, — կարդացուեցաւ Նիկիոյ Բ. ժողովոյն մէջ՝ ՚ի հերքումն պատկերասրտից:

3. Sbu Migne, Patrolog. Græc. T. C, p. 646.

Սեբեոս Մեծաբան¹, — յամին 914—965, — տեղ տեղ յեղաշրջելով մէջ բերած է Սեղբեստրոսի Վարքը, իր մեծագանձ հաւաքման մէջ, տեղ տեղ ալ դուրս թողով ընագրին այս ինչ կամ այն տեղին. և այս առանց բանաւոր պատճառի մի ըրած չէ:

Յունական եկեղեցւոյ **Յայտնարաց** հնագոյնն, այն է Վասիլ Բ. կայսեր անուամբ յամին 975—984 յորինուածը, Յունուար երկու կարգելով Ս. Սեղբեստրոսի տօնը, — ըստ վաղեմի յիշատակարանաց, — կը քաղէ անոր **Վարք** էական կէտերն իրրև աներկրայելի այսպէս « Σιλβεστρος ὁ σοφὸς... πολλά θαύματα ἐποίησε, καὶ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον, τὸν πρῶτον ἐν Χριστιανοῖς βασιλεύσαντα, πρὸς τὴν Χριστὸν πίστιν ὠδήγησε, καὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι τὴν τοῦ σώματος λέπρα, καὶ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη, διὰ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἔπεκάθηρε ».

Սեբեոս² Յայտնաւորքն ևս, — գրեալ Ժ—ԺԱ դարուն, — ինչպէս նաև Ժ դարուն գրուած Վատիկանի թիւ 974 յոյն ձեռագիրն՝ կը համաձայնին Վասիլեանին: Վերջնոյն մէջ բաց 'ի մկրտութեան յիշատակութենէն, կը պարունակուին նոյնպէս **Երեւոյն** **Կաթարաց**, **Տարեկան** բժշկաց և մանկանց կոտորածի մանրամասնութիւնքը: Այսպէս նաև Ղեւոնդիոս³ ժամանակագիր յամին 1000—1020, Միք. Գլիկա⁴ յամին 1118, Կեղրեմոս⁵ յամին 1057, և Չոնարաս⁶ յամին 1118:

Մենք աւելորդ կը համարինք դեռ ուրիշ կոչումներով ծանրաբեռնել մեր գրութիւնը, զի մինչև հիմայ մէջ բերուած ընծայութիւնքս իսկ ըստ բաւականին համոզեցուցիչք են Սեղբեստրոսի **Վարք** կրկին խմբագրութիւնք եղած լինելուն, այսինքն են նախկին յունարէնն և լատիներէնն 'ի վերջայս Ե. դարուն, կամ 'ի սկիզբն վեցերորդին:

Այսուհետև այս կարևոր խնդիրս՝ ըլլոր իւր ծանրութեամբը կը կեղրոնանայ արևելեան այն երկու հնագոյն և հմտագոյն աղբերաց վերայ, որպիսիք են ասորին **Յու. Սրճեյի** և մերս **Խորեանայի**, որոնք Ե դարու վերջին կիսում ծաղկեցան և գրեցին իրենց գործերը, և սակայն երկուքն ալ Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեան համանման բաներ կ'աւանդեն մեզ: Բնականապէս ուրեմն այս հարցս կ'ելլէ մեզ ընդ առաջ. Արդե՞օք սոքա Սեղբեստրոսի Վարուց լատին խմբագրութենէն՝ կամ անոր վրայէն յետոյ ուրեմն եղած թարգմանութենէն՝ մի ներշնչուած գրեցին, թէ ընդհակառակն մեզ անծանօթ յունարենէ և քան զայն հնագոյն գրուածներէ:

Դիտելու ենք, որ Ասորի մեծ հռետորն և բանաստեղծն՝ իր Կոստանդինոսի մկրտութեան վերայ յորինած ժառին⁷ մէջ, երկայն նախերգանքով մի յետ ծանուցանե-

1. *Stu* Surius, *De Sanct.* T. VI. p. 1173 - 1187.

2. *Stu* Thes. Monum. eccles. և այլն, և կամ Henrici Canisii. *Lec. Ant.* adjecit Jac. Basnage, T. III, p. 1.

3. *Stu* Ed. Bonn. p. 84.

4. Ed. Bonn. p. 46 - 467.

5. Ed. Bonn. 1837. T. I, p. 473.

6. *Stu* Ed. Parisii. T. II, I. XIII, p. 3 - 5.

7. Որուն խորագիրն է. « Omelia sopra l' Imperatore Costantino e la guarigione della sua lebbra ». զոր թարգմանեց յասորոյն և հրատարակեց հանդերձ ծանօթութեամբ և բնագրաւ **Արեւ. Լ. Յրեւոյն** 'ի չնովմ 1882: Այս ճառս կը գտնուի ասորերէն երկու հնագիր ձեռագրաց մէջ, որք են Վատիկանի թիւ 117, և բրիտ. Մուզէոնի թիւ 803 գրչա-

լոյ իր ունկնդրաց, թէ Կոստանդիանոսի պատմութիւնը պիտի ընէ, անդէն կը նկարագրէ այլաբանօրէն, թէ Կոստանդիանոս ՚ի ծնէ բորոտեալ էր. — թէ այս (նորօրինակ) բորոտութիւնս **ասորիացի** կը կրէր նա իւր **ճակարհ** և **չբնանցը** վերայ, երբ ծնաւ. — այսպէս կազմեց զնա Աստուած յարգանդի մօրն, հայրը հեթանոս վիճելուն համար, և որպէս զի որդին ևս **հեթանոս չլլայ**. — այս բորոտութեան աղագաւ այնպիսի զարշահոտութիւն կը բուրէր անկէ, որ բաց ՚ի իւր մօրէն՝ ոչ այլ ոք կը հանդուրժէր անոր մօտեմալ: — Մինչդեռ **անոր հայրը Կոստաս՝ փերսեան** ամէն բժշկաց ցոյց կու տար զորդին, առողջացնելու յուսով, մայրն ընդհակառակն ցաւագին կը պաղատէր, որ չառողջանայ, զի մի առողջանալով հեթանոս մնայ. այլ կ'աղօթէր որ էրկը Կոստաս մեռնի, վասն զի ինքը զիտէր թէ օր մի որդին պիտի միապետէր, **Քարճրացիներ զեկեղեցին և Դաւիթի հերթակոտորութիւնները**: — Աստուծոյ հրեշտակը կը լսէ Հեղինեայ աղերսը, — կ'առնու Կոստասայ հոգին. — մեծամեծք կը խմբուին ՚ի թաղել զկայսրն և միսիթարել զհեղինէ. իսկ նա թէպէտև առ արտաքս կ'արտասուէ, բայց սրտանց կ'ուրախանայ: — Կը լրանան սգոյ օրերն, և Կոստանդիանոսի թագաւորելու ժամանակ կըն հասած է. — **Երկու Կոստանդիանոս կը Քաթանոնն Օթաօնէր, — Դաւիթ իրաւացի կը համարէն անոր յաջորդութիւնը, և Դաւիթ Քորոթեալ օր զնոս զայսք ճանչնալ**. — Աստուած կ'որոշէ ապա անոր զահակալութիւնը, — մեծամեծք առհասարակ կու զան մատուցանել անոր իրենց մեծարանքը, բայց նա զարշահոտութեամբ ամենուն զըզուանք կ'ազդէ: — Յետ որոյ ամէն կողմ դեսպաններ կը դրկէ, և առանձին նամակաւ **Բաբելոնէն Քաղղեայ** կը կանչէ, — խորհուրդ կը հարցնէ իր հիւանդութեան նամար, — նորա ժամադիր կ'ըլլան վաղին պատասխանելու. — բոլոր գիշերն յօգնութիւն կը կոչեն զՍատանայ և զՍտուրթիւնը. — կը հասնի առաւօտը, — բազմած է բորոտեալ կայսրն իր զահուն վերայ Քաղղեայք խորհուրդ կու տան, որ 400 մանկըստիս ժողովէ իրենց մարց հետ, զենու զնոսա պղնձէ աւազանի մէջ, լուացուի անոնց արեամբ և պիտի բուժի. — հրաւիրանաց նամակներ ¹ կը դրկուին կայսեր կողմանէ քաղաքի մեծամեծաց և գաւառապետաց, — կը ժողովուին մարք հանդերձ մանկամարք, և դատաւորք կը ծանուցանեն անոնց՝ կայսեր հրամանը. — լուրը կը տարածուի Հռովմայ մէջ. — **Քեթեաց** (քրիստոնէից) **Կոստանդիանոս** կ'իմանայ ըլլալիքն և կը դիմադրէ. — նախ կը պաղատի առ Աստուած, ապա թողութ մի կը գրէ առ Կայսրուհին՝ ձեռնտու ըլլալ իրեն. — կ'ընդունի անոր պատասխանն և աջակցութիւնը, — կը փութայ առ կայսրն, — կ'իմացնէ Քաղղէից խաբէութիւնը, — և մանկանց ազատութիւնը կը խնդրէ, **Խորհուրդ** որպէս **անոր**, որ **հիմանակ անձեղ արեանց** **տարբէ** **առաջանի** **Զրով** **Վերտոնի** **և Քաթանոնի**, ապացոյց բերելով **Ա. Երեմիայի զգեստն յԱնթիոյ**. — կը մերժէ Կոստանդիանոս անոր խնդիրը. — այնուհետև մայր կայսրուհին քուրձ զգեցած կը ճեպէ առ որդին, կը յորդորէ յետ կենալ այն ոճիրէն. բայց ՚ի գուր: — Դարձեալ կու գայ զերեաց

զերք: Առաջինն, — ըստ մանրագին քննութեան յիշեալ գիտնականին, — զրուած է 919–927 ի միջոցները. իսկ վերջինը դեռ աւելի հին, ըստ **Վերտի**, այսինքն է Ք. դարուն: Այս ձեռագիրս թէ և ըմտրելագոյն, բայց յառաջոյ և յետոյ պակասաւոր է. Յրոհիթիմագոսի հրատարակութիւնն առաջնոյն վրայէն եղած է:

1. Որոց խորագիրն է. « Ի կողմանէ կայսեր ողջոյն և քաջողջութիւն քաղաքին և ամենայն մեծամեծաց: Այս թղթերովս կը ծանուցանեմ ձեզ, թէ հանդիսաւոր ուխտ մի պիտի կատարեմ առ ամենայն մարս անդրանկածինս. ուստի ձեզմէ իւրաքանչիւր ոք յղէ առ իս փութով հազար մանկունս, և պիտի ընդունի ինձմէ պարգևս »:

առաջնորդն հանդերձ առաջանով, կը սպառնայ, կը սպառնայ, բայց անօգուտ տեղ. — վերջապէս սրտառուչ աղօթքով մի կը կոչէ երկնից թագաւորին օգնութիւնը. — կը հասնի շուտով հրեշտակ յԱստուծոյ, ՚ի կերպարանս բոցավառ երիտասարդի և կը կանգնի կայսեր ղիմաց. — կը զարհուրի կայսրն, — կը կանչէ գերեաց առաջնորդը խօսել երկնաւոր պատգամաբերի հետ. — կը հարցուի և պատասխան կ'ընդունուի անկէց, թէ ինքն է Աստուծոյ կողմէն ղրկուած հրեշտակն, և թէ մանկտին չպիտի մեռնին: — Կայսրը զարհուրած կը հարցնէ, թէ ի՞նչ ընելու է: — Առաջնորդը խորհուրդ կու տայ պահել զմանկտին ՚ի բանտի, կանգնել առաջան, ընկղմիլ ՚ի ջուր անդը Աստուծոյն զօրութեանց, և եթէ անարատ չեմէ անկէց՝ այնուհետև ազատ է իր հրամանը կատարել: — Կ'ընդունուի առաջարկը, — պատրաստութիւնք կը տեսնուին մկրտութեան. — գերեաց առաջնորդը կ'ընթանայ տալ առետիս նախ օրհասական մանկանց և մարց և ապա առ եպիսկոպոսն քաղաքին, որ կայր **Յէլեդեյու**: — Կ'իջնէ հանդիսի մեծաւ կայսրն իր պալատէն՝ ՚ի տաճարն Աստուծոյ, — քահանայապետն անոր ճակատն օծելուն պէս, որ բողբոլիմ անսուրբ էր, բորոտութիւնը կը սրբուի. — ամէն կողմէն ուրախութեան և փառաբանութեան ձայներ կը բարձրանան, — կը մկրտուի **Էնիգոս**, — աչքերը վեր առած կը տեսնէ **Նորասանդ հոբ օի, որ կը շրջեր Էրոյն Էրոյ**. — կ'ելնէ յառաջանէն լի հաւատով, յուսով և սիրով. — շնորհակալ կ'ըլլայ նախ Աստուծոյ և ապա գերեաց առաջնորդին և իր մօրը: — Քահանայապետը կը հաղորդէ զնա կենարար մարմնոյ և արեան Տեառն. — կ'երթան առօք փառօք ՚ի պալատն արքունի. — կայսրն կը բազմեցնէ գերեաց առաջնորդը՝ յաջակողմն սեղանոյն՝ առընթեր քահանայապետին. — **Էնիգոս Էնիգոս Էնիգոս կը արտէ անոր**, ընել ինչ որ բարին է և հաճոյ: — Կը բաշխէ նա հրամանաւ կայսեր զգանձն արքունի մարց և մանկանց սգաւորաց. — կը դատի խստութեամբ զՔաղղեայս. — կը յայտնէ բազմութեան առջև անոնց մոլորութիւնքը և **Կայրէ շնորհ Էնիգոս օի օի**: — Կը կործանին կոտց տաճարներն, — կը ջնջուի կոապաշտութիւնն, — **հիտի կը յգոտի արձարէն** Աստուծոյ, — բոլոր քաղաքն և աւանք ուրախակից կ'ըլլան քրիստոնեայ կայսեր, և օրհներգութեան ուղերձներ կը ղրկուին առ նա:

Ահաւասիկ Յակ. Սրճեցոյ ճառին պարունակութիւնն, զոր համառօտեցինք աստ, նախ մերայոց ծանօթացնելու, և ապա Սեղբեստրոսի Վարքէն ունեցած տարբերութիւնքն ակններն ընելու համար:

Իսկ Մ. Խորենացին՝ իւր պատմութեան Բ. գրոց ԶԳ. գլխուն մէջ ուզելով զուգել Կոստանդիանոսի ամուսնութեան տարեթիւր ընդ Տրդատայն, կը համառօտէ անոր պատմութեան մի քանի կէտերն ևս այսպէս. Կոստանդիանոս Կոստասայ չորսնոց թագաւորին որդին էր, կ'ըսէ նա, բայց ծնեալ ոչ եթէ Մաքսիմիանոսի դստերէն, այլ ՚ի հեղեմայ պոռնկէ, — Կոստանդիանոսի ամուսնանալէն քիչ յետոյ՝ Կոստաս մեռնելով, նա կը յաջորդէ իր հօրը, հրամանաւ Դիոկղետիանոսի. — թագաւորելէն յառաջ պատերազմի մի մէջ յաղթուելով, սաստիկ կը տրտմի, — քնոյ մէջ կ'երևի անոր յերկնից սուրբ նշանն՝ **աստղանախ**, որոյ վերայ զրուած էր. « Այսու յաղթեա » . — Կոստանդիանոս զայն նշան կանգնելով կը յաղթէ իր թշնամեաց. — յետոյ Մաքսիմիան կ'ընդմէն զրգուած՝ քրիստոնէից ղէմ հալածանք կը հանէ և շատեր կը նահատակէ. — այս բանիս ՚ի պատիժ բոլոր անոր մարմինը **Էրիգոսի** կոչուած բորոտութեամբ կ'ապականի. — **արիստիկան** կախարղներն և **արիստիկան** բժիշկներն չեն կարող բուժել զնա. — կը ղիմէ նա առ Տրդատ որ

պէս զի ՚ի Պարսից և ՚ի Հնդկաց դիւթեր յղէ առ ինքն. — կու գան, բայց ՚ի զուր. — քուրմերէն ոմանք՝ դիւաց խրատով խորհուրդ կու տան կայսեր բազմաթիւ տղայս մորթել աւագանի մէջ և անոնց ջերմ արիւնով լուացուիլ և առողջանալ. — հրամանը կը կատարուի, բայց մա լսելով տղայոց և մարց ողբն ու լացը՝ կը գորովի, անոնց ազատութիւնը իր առողջութենէ լաւ համարելով. — որոյ ՚ի փոխարէն տեսիլքի մի մէջ յԱռաքելոց պատուէր կ'ընդունի մկրտուիլ ՚ի ձևոն Սեղբեստրոսի, որ հալսածուելով՝ **Սարգիս** լեռը պահուրտած էր. — կը հաւատայ ՚ի Քրիստոս և կը ջնջէ բոլոր բռնաւորները:

Ինչպէս կը տեսնեն ընթերցողք, վերոյիշեալ յոյն և լատին աղբիւրներէն աւելի ճոխ են Սրճեցին և Խորենացի. մանաւանդ վերջինս որչափ համառօտ՝ նոյնչափ ևս աւելի մանրամասն կէտեր կը ներկայացնէ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի ստեղծարարութեանց: Վիստոնեան եղբարցմէ և ՚ի Հարց մերոց սկսեալ՝ զիտնակամք առ հասարակ ուշադիր եղան այս բանիս: Ֆրոնթինգամ և Դիւշէմ՝ իրենց հրատարակութեանց մէջ դիտելով մէկ կողմէն Սեղբեստրոսի ստեղծարարութեան արևելեան բնագործը, միւս կողմէն ալ Սրճեցոյ և Մովսիսի հնուութիւնը, հոն յանգեցան, թէ այս երկու հեղինակներէս մին գրած ըլլայ Սեղբեստրոսի ստեղծարարութիւնը. իսկ անոր նախկին խանձարուրքը դրին յեղեսիա, կամ ՚ի Մծբին: Մանաւանդ թէ Դիւշէն ենթադրելով որ Խորենացին անտարակոյս 451—455 ի միջոցը գրած ըլլայ իր պատմագրութիւնը, չտարակուսեցաւ առաջնութիւնը Մովսիսին տալու, այնու զի Սրճեցին 472 էն՝ տարիներ վերջ խօսած է իւր ճառը. բայց ասկէց ծագելիք դժուարութեանց առաջն առնելու համար, կը յարէ, թէ Ե դարուն Ասորոց և Հայոց յարաբերութիւնք այնքան սերտ էին, որով միոյն մէջ կատարուած բան մի դիւրաւ կարող էր միւսին փոխանցիլ:

Յիրաւի, եթէ Խորենացոյ պատմագրութեան ժամանակամիջոցն՝ անոր Ա. գրոց Ա. գլխէն, և Գ. գրոց վերջին, այն է ԿԸ. գլխէն չափենք, շատ ճիշտ կ'ըլլայ Դիւշէնի եզրակացութիւնը՝ Մովսիսի առաջնութեան մասին. որովհետև Ա. գիրքը գրած ժամանակ՝ Սահակ Բագրատունին ղեռ ողջ էր, հանդերձ Վարդանաւ. իսկ վերջին ողբն

1. Դիւշէն իր հրատարակութեան մէջ պատճառ մի չիտար ճառիս 472 էն վերջ գրուած ըլլալուն. իսկ Ֆրոնթինգամ՝ Սրճեցոյ ճառի այն բացատրութեանէն, ուր յետ յիշելոյ զԵզեկիա, « O gran re Ezechia vieni e conduci con te la penitenza » etc. խօսքերով խօսքն առ ունկնդիրս ուղղելով՝ կ'ըսէ այսպէս. « Fin a l ora ho parlato con voi di molte storie, ma d' ora in poi una sarà la storia che tratteremo, parlerò molto sul proposito della penitenza per annunziarla chiaramente agli uditori », և այլն. կը հետևեցնէ, թէ Սրճեցին արդէն ՚ի վաղուց քարոզներ խօսած էր, և թէ նորա առաջին քարոզը « Եզեկիէլի կառքին վերայ » տրուածն էր: Սրճեցոյ անանում կենսագիրն (տես Assemani Bibl. Orient. T. I. p. 28 - 289) կ'ըսէ, թէ Յակոբ իր կենաց 22 հասակին մէջ խօսեցաւ իր առաջին ճառը՝ Եզեկիէլի կառքին վերայ, և թէ մա ծնած է յամի Տեառն 452: Ուրեմն կենսագրի ըսածին նայելով, յամի Տեառն 474 պէտք է որ արտասանած ըլլար իր այն ճառը, ըստ Աստմանեայ 472: Եպիսկոպոս եղաւ 67 ամեայ հասակին մէջ և երեք տարիէն վախճանեցաւ, այսինքն է 521 ին: Ուրեմն կենսագրի աւանդած ժամանակագրութիւնն եթէ ստոյգ համարինք, պէտք է որ Կոստանդիանոսի վերայ խօսած ճառն ալ 474—518 ին եղած ըլլար. զի ըստ վկայութեան նորին իսկ Սրճեցոյ՝ վերջինն եղաւ այն իր արտասանած ճառերուն, և անկէ վերջ եպիսկոպոսական գործերով զբաղեցաւ:

Բայց զայս ևս դիտելու ենք, որ Ասորիք յաճախ շփոթած են Յակ. Սրճեցին՝ միւս Յակ. Մարտիրոսին հետ, որով միոյն ժամանակն և գործերն իսկ կարէին դիւրաւ շփոթած ըլլալ միւսոյն հետ:

յօրինած ժամանակ, դեռ Վահան Մամիկոնեանն իշխած չէր, ապա թէ ոչ Մովսէս պատճառ չափաի ունենար գանգատելու, թէ « Մակարէ ոչ փրկէ. Եղիսէ՛ (այսինքն է Կաթողիկոս) ոչ մնաց՝ կրկին հոգևով օծանել զՅէու » . վասն զի անկէց վերջ, այս լինքն է 485 էն աստին, Վահ. Մամիկոնեան արդէն փրկած էր զՀայս, և Յովհ. Մանուկունի կայր և օծանէր կրկին հոգևով, — այն է աւետարանին և հայրենեաց, — զիշխանը, Վաղարշապատու եկեղեցւոյ մէջ ըրած պերճարան ատենախօսութեամբ մի: Բայց որովհետև անաչառ քննադատութիւնը՝ Մովսիսի վերոյիշեալ գրութիւնն իսկ արդէն երկրայութեանց ենթարկած է, և այսօր իբրև ապացուցեալ ճշմարտութիւն ընդունելու ենք, թէ Խորենացւոյ պատմագրութիւնն՝ ոչ եթէ Ե. դարու առաջին կիսում, այլ 475—480 հազիւ աւարտած է. ուրեմն կարող էր նա նոյն իսկ Սրճեցւոյ յիշեալ ճառը կարդացած ըլլալ, եթէ ուրիշ հնագոյն աղբիւրներ անոր ծանօթ չլինէին: Այս բանս դեռ աւելի հաւանական կ'ըլլայ, եթէ ստոյգ է թովմ. Արծրունւոյ և Անեցւոյն անոր համար աւանդածը, թէ Խորենոյ ծերոյն կեանքն և գրաւոր գործունէութիւնն՝ երկարածոգեալ մինչև Զենոն կայսեր օրերը, ոյր վասն և **Կերական Ժեր** անուանուած է, որպէս երբեմն **Ջերանին** Սիմէոն:

Երկրորդ դիտելու ենք և այս, որ Օբսֆորդի **Բորլեան** Մատենադարանի ասորերէն թիւ 153 Զեռագրին մէջ, — յէջ 13—16, — Յակ. Սրճեցւոյ վերոյիշեալ ճառը՝ Ս. **Եփրեմի** Խորին ասորւոյ ընծայուած է՝ այս մակագրութեամբս. « **Ճատն Ի Կերականին յաղկոյ Լաֆաորին Կոստանդինոսի. Տեառն Եփրեմ, Ասորոյ** (ասացեալ) **Վարդապետն և «Եռն արեւելեան եկեղեցւոյ»** » : Յամին 1863 չտարակուսեցու բնաւ Ուֆֆէտ հրատարակել զայն Ս. Եփրեմի հատըմտիր գործոց ¹ մէջ. չնայելով որ **Բիկէլ**, ընդհակառակն, Սրճեցւոյն ընծայած էր զայն, հաստատուելով այն փաստին վերայ, թէ **Կերական** չափով գրուած չէ այն, զոր 'ի գործ անէր Եփրեմ. այլ 12 ական վանկաչափով զոր հնարեց Սրճեցին: Այս փաստս ստուգիւ եզրակացուցիչ է, եթէ իրօք Սրճեցիէն յառաջ առ Ասորիս բնաւ գոյութիւն ունեցած չէ 12 վանկաչափը: Բայց **Ներսի** ² զիտնալով հանդերձ Բիկքելի այս ընծայութիւնս, ընտրեց դարձեալ Եփրեմի գործոց մէջ դասել զայն:

Արդ՝ 'ի նկատի ունելով Մովսիսի պատմագրութեան և Սրճեցւոյ ճառին վերաբերեալ այս կրկին և խնդրական պարագայներս, մենք հոս դիտաւորուելիս չունինք պնդելու, թէ Խորենացին անպատճառ Սրճեցիէն առած է իւր Բ. գրոց ԶԳ. զիտու տեղեկութիւնքն, այլ համոզուած ենք, թէ թէ՛ Սրճեցին և թէ՛ մերս Խորենացի՝ Սեղբեստրոսի **Վարդ** ծանօթ գրութեանէն առած չեն իրենց տեղեկութիւնքը, այլ կամ անոր հինաւուրց բնագրէն, որուն կը հետևէին բազում եկեղեցիք, — ըստ վկայութեան Գելասիոսեան **Յանկէն**, և կամ Կոստանդինոսի հնագոյն պատմութեանէ մի:

Յիրաւի առանձին ցուցմանց դեռ չծեռնարկած, նախ իբրև երկուքին վերաբերեալ և ընդհանուր եղելութիւն՝ դիտելու ենք, որ նոյն իսկ երկարածոգելով Սրճեցւոյ ճառի գրութեան ժամանակամիջոցը մինչև յամն 518, յորում կոչուեցաւ յեսպիսկոպոսութիւն Բաղնայի, վերջ տալով իր ճառախօսութեանց, և Խորենացւոյ պատմագրութեանն՝ յամն 503, սակայն և այնպէս չէին կարող ականատես ըլլալ՝ ոչ նա սեղբեստրոսեան

1. Այս խորագրովս. « S. Ephremi Syri, Rabulæ, etc. Opera Selecta », Oxford. 1863, p. 355 - 361.

2. « Lehrbuch der Patrologie und Patristik », Mainz 1883, B. II. s. 263.

Վարուց ասորերէն թարգմանութեան, և ոչ սա՛ յունարէն կամ հայեցի թարգմանութեան: Առ ինչ արդեօք. վասն զի նախ, — ինչպէս ծանուցինք, — ըստ ընդ հանուր կարծեաց քննադատից՝ յատիւն խմբագրութիւնն եղած է Չ. դարու առաջին քառորդին, իսկ յունարէն թարգմանութիւնն անկէց շատ տարիներ վերջ: Եւ որովհետև նոյնքան ստոյգ է, թէ ասորերէն թարգմանութիւնն ալ յետ ամաց՝ յունարենի վրայէն եղած է, այսինքն է 530—550 ի մօտեր. իսկ Յակոբ Սրճեցիւն յամիւն 521 և Խորենացիւն 503 արդէն կնքած էին իրենց մահկանացուն. ուրեմն չկարէին կարգաւ զայն և ոչ ալ տեղիս մէջ բերել:

Այս բանս այնու մանաւանդ աւելի կը հաստատուի, զի Յովն. մականուանեալն Աւետիս 1 և Գեորգիոս Թէոփիանէս՝ յԱսորուց, և Թէոփիանէս՝ ՚ի Յունաց շատ յուշ կուզան ՚ի հանդէս. — այսինքն է առաջինը՝ Չ. դարուն վերջ, իսկ երկրորդն և երրորդն՝ յԸ. դարուն, — Սեղբեստրոսի Վարուց ասորի և յոյն թարգմանութեանց իբրև առաջին ներկայացուցիչներ. ուրեմն եթէ Չ. դարուն սկիզբն եղած ըլլային այն թարգմանութիւններն, կարելի չէ որ ամբողջ դար մի ՚ի լուծեան մնային և առանց մէկէ մի յիշուելու:

Գալով ուղղակի Սրճեցուց ճառի պարունակութեանը, կը տեսնենք անոր մէջ երկու բնորոշ յատկութիւններ, որոնցմով Սրճեցիւն որչափ որ կը տարածայնի Սեղբեստրոսի Վարուցն, նոյնքան ևս կը համաձայնի Զոսիմոսի աւանդածներուն: Արդ՝ որչափ որ ալ այլաբանօրէն նկարագրած է նա Կոստանդիանոսի կենսագրութիւնը, և այնպէս կան իսկապէս պատմական կէտեր, զորս նա ինքն ուզած է այնպէս ներկայացնել, — ինչպէս անոր նախերգանքէն յայտնի է: Ուստի նոյն իսկ այս պատմական կէտերուն և Սեղբեստրոսի Վարուց մէջ ահագին խտրոց մի կը տեսնուի ակններև: Առաջին՝ դիտելու ենք, որ Սեղբեստրոսի Վարուց Սեղբեստրոսով կը սկսի և կ'աւարտի, Կոստանդիանոսի մասը ոչ ինչ է. իսկ Սրճեցուցն գլխաւոր նիւթն է Կոստանդիանոս. Կոստանդիանոսի պատմութեամբը կը սկսի և կը վախճանի, Սեղբեստրոս անուան բնաւ յիշատակութիւն չկայ: Բ. ըստ սեղբեստրոսեան ստեղծաբանութեան՝ Ս. Սեղբեստրոս է միակ զուլս և գործի կայսեր դարձին, մկրտութեան և բարեգարդութեանց. իսկ ըստ Սրճեցուցն, ընդհակառակն, Գեորգիոս Առաջնորդն է պատճառ այսմ ամենայնի, և գլխաւոր գործիչ, որ Կոստանդիանոսի դարձէն յառաջ իսկ ծանօթ էր նմա, և Զոսիմոսէն յիշուած Եփեսոսացոյն հետ նոյն է, այն ինքն է Ուտի սպանիացիւն. Սեղբեստրոս միայն կը մկրտէ զնա: Սեղբեստրոսի Վարքը կ'աւանդէ, թէ Սեղբեստրոս այն ժամանակ փախած էր ՚ի Սեփակոսի լեռը. Սրճեցիւն, ընդհակառակն, կ'ըսէ, թէ կը գտնուէր Եփեսոսացոյն, երբ գերեաց առաջնորդը զնաց մանկանց ազատութեան աւետիսը տալու, և հրաւիրելու ՚ի մկրտել զկայսրն: Սրճեցուց մէջ բերած Կոստանդիանոսի առ մեծամեծս ուղղած նամակն ևս տարբեր յաղբերաց կը յառաջագայի. զի Սեղբեստրոսի վարուց մէջ անոր յիշատակութիւնն իսկ կը պակսի: Սրճեցուց ճառին մէջ կայսեր բոլորտութիւնն ՚ի ճշէ եղած կը պատմուի. իսկ Սեղբեստրոսի Վարքը՝ յետոյ ուրեմն եղած կը համարի և ՚ի պատուհաս՝ քրիստոնեաները հալածելուն: Վերջինս կ'աւանդէ, թէ ՚ի Պարսից անտի հրաւիրեց զբժիշկս և զգէտս Կոստանդիանոս. իսկ Սրճեցիւն ՚ի Բաբելոնէ եկած կը համարի զՔաղբեոյն: Սեղբեստրոսի Վարուց մէջ, եկեղեցուց պետն է, որ կը յորդորէ զկայսրն, — քաղցրութեամբ և ոչ պատուհասիւ, — յորդորել ՚ի

1. Տես Միք. Ասորի. Cronique, traduit par V. Langlois, Venise 1868, p. 113.

դարձ զհեթանոսս և զհրէայս . իսկ ըստ Սրճեցոյ ընդհակառակն, գերեաց առաջնորդն անգլթարար **Կայրէ շրապրէայս հնոյն Ռ Ռ**: Սեղընստրոսի Վարուց համաձայն հեղինէի դարձը Կոստանդիանոսինէն վերջ պատահել է: Իսկ Սրճեցոյ ճառին մէջ, ընդհակառակն նա իբր ՚ի վաղուց քրիստոնեայ՝ կը ջանայ որդին ևս դարձնել յայն, աշխատելով ընդ գերեաց առաջնորդին: Բաց յայսցանէ, դիտելու ենք, որ Սրճեցոյ քով չկայ բնաւ յիշատակութիւն Կապիտոլիոնի այրին և վիշապին, — հրէից հետ ըրած Սեղընստրոսի վիճաբանութեան, — ցլու սպանման և Սեղընստրոսի ձեռքով յարութիւն առնելուն, — պահոց և ապաշխարութեան, այլովքն հանդերձ: Ուրեմն այս և ուրիշ էական տարբերութիւններէն չստիպելով, կ'ըսենք թէ, Սրճեցոյ աղբիւրն ոչ միայն տարբեր ըլլալու էր Սեղընստրոսի ծանօթ **Վարէն**, այլ թէ հաւանօրէն հեթանոսական եղած է, որուն յայտնի ապացոյց է Չոսիմոսի հետ ունեցած մեծ նմանութիւնը, — կայսեր դարձի նկատմամբ:

Իսկ նկատմամբ Խորենացոյ և Սեղընստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան, դիտելու է նախ, որ այդ թարգմանութիւնն եթէ յամին 690 **Փիլոնի Տիրակացոյ** ձեռքով եղած ըլլայ, — զոյգ ընդ պատմութեան Սոկրատայ, — և եթէ անկէց 18 տարի յառաջ՝ « **Աբասուհ Գրիգորի Չորոգորեցոյ** » ձեռքով, — ինչպէս կ'աւանդէ Էջմիածնի Մատենադարանի զրչագրի մ'արծանագրութիւնն ¹, — գրէթէ դարական խրտրոցիւ հեռի կ'իյնայ ՚ի Խորենացոյն . ուստի կը մնայ մեզ, — ըստ ոմանց, — կամ ընդունել Խորենացոյ պատմագրութիւնը իբր յԸ . դարուն զրուած, և կամ որոնել անոր դեռ անելի հնագոյն աղբիւրներ:

Առաջին կէտը մեզ համար այնքան անյարմար է և կամայական, զոր և ոչ իսկ մանրագնին քննութեան ենթարկել արժան էր, եթէ այլք այնքան կարևորութիւն տուած չըլլային: Արդ՝ անծանօթ Չորոգորեցոյն և Փիլոնի Տիրակացոյ ընծայուած կրկին թարգմանութեանց լեզուն և ոճն այնքան ստոր և տարբեր են Մովսիսի պատմագրութեան լեզուէն և ոճէն, որքան կապարմ՝ յոսկւոյ անտի, և օտար լսելիք միայն կարեն շփոթել զանոնք ընդ իրեարս: Բ. Սեղընստրոսի Վարուց այդ կրկին թարգմանութիւնքն՝ ըստ իս ոչ եթէ է. դարուն, այլ հաւանօրէն Թ - ԹԱ. դարէն յետոյ եղած են և Սոկրատայ թարգմանութեան հետ միացած . և հաւանօրէն այսպիսի զրակամ խարդախութիւն մի յաջողցնելու համար դուրս թողուած են յոյն պատմագրի Ա. զրոց առաջին տասն գլուխները, պահելով անոր Յառաջարանը ԹԱ. գլխուն վերայ:

Թէ ստուգիւ Թ - ԹԱ դար ծանօթ չէր հայոց՝ Սեղընստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութիւնն, ունինք ապացոյց նախ ԹԱ դարէն վերջ եկող **Յայմաստրոս**, որք առաջին անգամ անկէց ամբողջական քաղուածներ կ'ընեն, մերթ բառ առ բառ, և մերթ իրենց ուզածին պէս յարմարցնելով . և հայերէնի մէջ չեղած մասունքն ալ՝ յունարենէն կը

1. Յիշատակարանս՝ այն ձևով ինչպէս արտադրեց « Արարատ, թիւ Ա. 1893 — աղաւաղեալ կ'երևի, և կամ սխալ յառաջընթացիւն մ'ըլլալու է Ասողկայ այն տեղոյն, — Բ. 2, — ուր Սոկրատայ պատմութեան թարգմանութեան համար ըսուած է, թէ կատարեցաւ Փիլոնի Տիրակացոյ ձեռքով և **Ներսէս Կասաբեյան** պատրիկի հրամանաւ . իսկ յիշեալ յիշատակարանն, — ըստ ֆ. Տէր - Մովսիսեանի հրատարակութեան, — մոյն Կամսարականի հրամանով եղած կը համարի Սեղընստրոսի պատմութեան թարգմանութիւնը, զոր կարելի չէ ընդունել, զի այն թարգմանութեանց միոյն լեզուն այնքան մոր է, որ և ոչ իսկ Փիլոնի կարելի է ընծայել, բաղդատելով մոյն իսկ անոր ձեռքով կատարուած Սոկրատայ շարձանութեան հետ:

Թարգմանեն : Միքայէլ Ասորին իսկ իր վերոյիշեալ տեղին կարծէք թէ հայերէն թարգմանութեամբը ճիշտացուցած է : Երկրորդ՝ հայերէն թարգմանութեանց մէջ կան այնպիսի հատուածներ, որոնք կը պակասն յոյն և լատին թարգմանութեանց մէջ . այսպէս ալ վերջնոց մէջ կան շատ բաներ, զորս 'ի զուր է որոնել հայերէնի մէջ . բայց Յայսմաուրք երբեմն զայն իսկ կը պարունակեն : Այս կարեւոր տեղերս ծանօթութեամբք մատնանիշ պիտի ընենք :

Սակայն ենթադրելով իսկ, թէ Սեղբեստրոսի Վարուց այն կրկին թարգմանութիւնք յէ . դարուն եղած ըլլան, — ինչպէս կ'ենթադրեն Կարրիէր և Փ . Տէր — Մովսիսեան, — ես պիտի ապացուցանեմ նոյն իսկ Սոկրատայ պատմագրութեան թարգմանութեան միջոցաւ, թէ այդ թարգմանութեան հեղինակն աւելի օգտուած է Խորենացոյ պատմագրութեանէն, քան թէ սա՝ անտի : Արդ թէ Սոկրատայ թարգմանութեան, — յէջ 57—61 և թէ Խորենացոյ Բ . գրոց 22 երրորդ գլխուն մէջ Վրաց թագաւորին Միհրանայ դարձին, — Վրաց խաչին, — սրբուհոյն Նունեայ, — չնիփսիսեանց և այլ հատուածները իրարու համաձայն են : Այս անտարակուսելի է, թէ առաջին կէտը, այն է Միհրանայ դարձի պատմութիւնը թէ՛ Մովսէս և թէ՛ Սեղբեստրոսի Վարուց թարգմանիչն՝ Սոկրատայ յոյն բնագրէն օգտուած են կամ արտագրած, իւրաքանչիւրն իրեն յատուկ շարաքալ մութեամբ : Իսկ մնացած կէտերն, այսինքն են Վրաց խաչին, — իշխանաց հանած խռովութեան դէպքին, Նունէ և չնիփսիսէ անուանց որոշ յիշատակութիւնն, այսպէս նաև Գրիգորի « Գիրքն » կամ Ագաթանգեղոս՝ յոյն բնագրի մէջ բնաւ չկան, այլ կը գտնուին միայն Խորենացոյ և Ս . Ղևոնդեայ թրուան **Հայր Ահարոնի** գրութեան մէջ, այն է 'ի **Պատմութեան 1 խաչին Վրաց**, — որ մի քանի տարի յառաջ յայտնուեցաւ : Ուստի պէտք է ըսել, թէ Սոկրատայ թարգմանիչն այդ տեղեկութիւնքը կամ Հայր Ահարոնի գրութեանէն առած է, և կամ Խորենացիէն, — վասն զի Խորենացին ոչ յառաջնոյ անտի կրնար առնուլ և ոչ վերջինէն, ինչպէս 'ի հետևեալն պիտի տեսնենք : Հայր Ահարոնէն չէր կարող առնուլ, որովհետև նա յամին 912 գրած է յիշեալ պատմութիւնը, և վախճանած է մօտ յամն Տեառն 931, այսինքն է Սոկրատայ թարգմանէն երկու և կէս դար վերջ . ուրեմն կը հետևի թէ Խորենացիէն քաղած է զայնս, զրէթէ բառ առ բառ կրկնելով Մովսիսի 22 . գլխու մէկ տեղին, ուր կ'ըսուի . « Կին ոմն, անուն Նունէ, յընկերաց սրբոց չնիփսիսեանց, 'ի ցրուելոցն, փախստեամբ հասեալ յաշխարհ Վրաց 'ի Մծիխիթայ, 'ի քաղաքն նոցա նախագահ », և այլն :

Եթէ բանամբ Սոկրատայ թարգմանութեան Ժ2 գլուխն, — ըստ յուն . Գ և Ժ2, — և Խորենացոյ Բ . գրոց 22 . գլուխն, ուր կը պատմուի Լիկիանոսի՝ կապուսն և արքունեաց փոխադրութիւնն 'ի չռովմայ՝ ի Կոստանդինուպօլիս, ճիշդ մի և նոյն երևոյթը կը ներկայանայ ղիմացնիս, ինչ որ նկատեց Կարրիէր՝ Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանութեան և Խորենացոյ յիշեալ գրոց 29 գլխու համանիւթ հատուածոց մէջ : Սակայն կը յուսանք թէ աստ ոչ խոհեմազարդ Գաղղիացին պիտի փորձէ նոյնը եզրակացունել, և ոչ ալ Մալխասեան պէտք պիտի ունենայ անոր եզրակացութեանէն խուսելու համար՝ Խորենացոյ այդ գլուխն իսկ եկամուտ համարել . որովհետև հոս մի և նոյն բնագրէ, բայց տարբեր ժամանակի մէջ և տարբեր գրչով եղած բանահիւսութիւնք են : Դնենք այդ տեղերը ղիմացէ ղիմաց, հանգերձ յոյն բնագրաւ, իրին ճիշդ եղելութիւնը ներկայացնելու համար :

1, Տես « Այրարատ » հ . 2 . վ . Ալիշանի, Վեներիկ 1890, էջ 104—106 :

Խր. Բ. Է. 29.

« Եւ իբրև յայտնեցաւ դաւն, և զիտաց թէ նմա լուռ ոչ լինի Կոստանդիանոս, ժողովեաց զգօրս ընդ գլխանալպատերագմաւ:...

Իսկ իբրև եկն յաղթողն Կոստանդիանոս, մատնեաց Աստուած 'ի ձեռս նորա զԼիկիանոս....

Եւ ինքն հանդերձ որդւ լովքն մի թագաւորութիւն զճոռվմայեցւոցն ցուցեալ, զաստիճակն 'ի Նիկոմիդացւոց քաղաքին կատարեաց:

Եւ ոչ պարտ վարկուցեալ 'ի ճոռվմ դառնալ, այլ 'ի Բիւզանդիոն հաստատէր զարքունիսն, յանբնական ինն նախորդեալ ինն հարապայծառս առնելով շինուածս, հնգապատիկ յաւելեալ պայծառացուցանէ:

.....

Եւ սակս այնորիկ շինեաց յիշատակ իւր ասացեալն Ստրատիգին. քանզի 'ի նմա զպատերագմականսն յօրինեաց կազմութիւն:...

.....

Այլ Կոստանդիանոս ա մենապատիկ յարդարեաց, և անուանեաց նոր ճոռվմ, իսկ աշխարհ կոչեաց զնա Կոստանդիանոս Կայսր:

Սիլվիոս Ա. Է. Գ. 12.

... « Ruptoque simulatae amicitiae foedere hostes sibi mutuo facti sunt.. post tempore bello se invicem appetierunt.

Multisque praелиis terra marique conser-tis devictus Licinius, Constantino se dedit...

Ita Constantinus totius orbis Romani imperium adeptus, celebrata igitur festiuitate publica vicennialium suum...

.....

tum in urbe sibi cognomine, quem quidem Bizantinum ante hac appellatam.

magnopere amplificatus, et ingente cinctam muris variisque aedificis exornatum,

Quæ quidem lex in columna lapidea incisa ac publice in Strategio juxta equestrem imperatoris ipsius statuam collocata est.

Constantinopolim nominavit, utque Nova Roma vocaretur.

Հայ. Բարեբ. 12.

. . . . .

« Իսկ թագաւորն դառնայր յետ այսորիկ յարևմտից 'ի Կոստանդնուպալիս

'ի Ի սմիլ թագաւորութեանն,

և նորոգել... և զհամանուն քաղաքն իւր, մեծացուցանէր բարձր պարսպաւք և ամենապատիկ հրաշալի յարինուածովք զշինուածսն յարդարէր. ըստ որեւէնն ցոյցակալեանն նմա, յամենեւնի զերևելիս աւրարեալ, առաւելեալ յամենայնի...

որ Կոստանդիանոս Կայսր անուանեաց, երկրորդ ճոռվմ տիրացոյց 'ի վերայ աշխարհին...

Ասեն և զայս, թէ զաղա-
նի եհան 'ի Հռովմայ զա-
ստիւնն պատարինք քերա-
ծոյ, և եղ զմա 'ի Փորնին
մերքոյ սեանն զառ 'ի յիւր-
մէ կանգնեալ. բայց այս
մեզ անհաւատալի է, այլոց
որպէս կամք իցեն »

Certe Deorum simu-
lakra ad ornatum ur-
bis Constantinopolita-
nae palam proposuit:
et tripodas Delphicos
in ejusdem civitatis cir-
co publicavit, sed hæc
quidem superfluo nunc
videntur commemora-
ri ».

և զպատկերս կոռցն ըստ
այլ քարանցն 'ի յորմն
հրամայէր յարմարել, և
զղեղ Փոր(ր)նէացն զե-
րեքտանեայսն յասպա-
րիզի քաղաքին հրապա-
րակեալ զմէր. զայս այժմ
աւելորդ է ասել զտեսեալս
և զլսեալս »:

Արդ՝ չմայելով որ Խորենացոյ գրչագրաց պէս՝ Սոկրատայ պատմութեան գրչագիրք
ևս ժամանակաւ խանգարուած են, — ինչպէս կը ցուցնեն **Եպիֆան Սիլուստիոս** ընթեր-
ցուածներն ¹, — սակայն և այնպէս կը ցուցնեն, թէ հայ պատմագիրս կարդացել է
Սոկրատայ յոյն բնագիրը: Բաց անտի ծանօթ է Խորենացոյ նոյնպէս հիմնաւորցն
Բիւզանդիոնի շինութեան **Պարտուլիան** ² ևս, իր վաղեմի արարուածովք, յորմէ քա-
ղուած են **Աղեփոնոր** Սևերոսէն և Մակեդոնացոյն մնացած յիշատակարանները,
զորս զանց ըրինք ածել 'ի համեմատութիւն, վասն զի Սոկրատայ քով նման տեղեր
չեն գտնուիր:

Բայց մեր խնդրոյն վերաբերեալ և կարևոր կէտ մ'է հայ թարգմանչի հետեւեալ
բացատրութիւնն, որ ուղղակի Խորենացիէն առնուած կ'երևի, զի յոյն բնագրին մէջ կը
պակսի. « **Ըստ պեւլեան ցոսցակոնիէան նա**, աներևութից զերևելիս արարեալ », բայց
թարգմանիչն իր տափակ ոճով Եբր. թղթի ժԱ. 3 էն անյարմար բացատրութիւնն ևս
կցած է անոր իր կողմէն: Սակայն Խորենացի իր պատմագրութեան 2Ը. գլխուն մէջ
այնու աւելի բաղդատր է, զի Սոկրատայ յոյն բնագիրն կեցած է իբրև խօսում վկայ,
ասպա թէ ոչ դարձեալ պիտի ըսուէր, թէ այս տեղերս իսկ Մովսէս հայ թարգմանչէն
առած ըլլայ:

Վերոյգրեալ համեմատութեան արդիւնքը՝ զօրեղ ասպացոյց լինելով Խորենացոյ ա-
ռաջնութեան և հայ թարգմանութեանէն անկախ լինելուն, տեսնենք այժմ, թէ անոր
Բ. 2Գ. գլխու պարունակութիւնն որքան աղերս ունի Սեղբեստրոսի Վարուց հետ:

Արդ՝ զիտելու ենք մախ, թէ ինչպէս Սրճեցոյ ճառն, այսպէս ալ Խորենացոյ այս
զուխս բոլորովին Կոստանդիանոսի պատմութեան վերայ կը դառնայ՝ իբրև առանց-
քի, Սեղբեստրոս իբրև միջանկեալ դէպք ինչ միայն յիշուած է անդ: Բ. Ինչպէս Սրբ.
ճեցոյն՝ այսպէս նաև Խորենացոյ քով չկայ բնաւ յիշատակութիւն Կապիտոլիոնի այ-
րին և վիշապին, Հրէից վիճաբանութեան, ցրու սպանման և վերկենդանութեան,
Հռովմայ ժողովրդեան դարձին և մկրտութեան, և Սեղբեստրոսի ձեռքով կատարուած
բարեկարգութեանց: Գ. Սեղբեստրոսի Վարուց յունարէն թարգմանութեան մէջ բնաւ
յիշուած չէ Կոստանդիանոս իբրև ծնունդ Հեղինեայ պոռնկի. և սակայն Մովսէս այս
մեծագոյն կէտովս իսկ կը տարբերի անկէց, համաձայնելով իմն Հերոնիմեան ժամա-

¹ Sbn Ed. Valesii 1717, p. 39.

² Մատենադարանիս Գ. Ուէֆֆէն մէջ, — յէջ 127. — կայ հին թարգմանութեամբ
« Պարտուլիան 'ի պեւլեան շինութեան հոստոյ քաղաքին և դանձուի Բիւզանդիոնի » վեց թերթ գրու-
թիւն մի. բայց աւելի վիպակամ է, և Խորենացոյ առանգածներուն ամմամն;

մակագրութեան և Զոսիմոսի, քան թէ Սեղբեստրոսի Վարուց: Այս էական կէտերս, որովք Խորենացի կը տարածայնի Սեղբեստրոսի Վարքէն, յայտնապէս կը ցուցնեն, թէ այն եղած չէ տիրապէս միակ աղբիւր Մովսիսի աւանդածներուն, այլ Կոստանդիանոսի կենսագրութիւն մի՝ Սեղբեստրոսի հետ ունեցած յարաբերութիւններով:

Արդ՝ ՚ի նկատի ունելով մէկ կողմէն ցայս վայր ըրած մեր քննադատութեան արդիւնքը, միւս կողմէն ալ Սեղբեստրոսի Վարուց ծագման, խմբագրութեան և թարգմանութեանց մասին գիտնոց մէջ անորոշ մնացած ծանրակշիռ խնդիրները, իցէ՞ բանաւոր մի քանի արտաքնայարդար մամուլութիւններէ եզրակացնել, թէ Խորենացիմ՝ Սեղբեստրոսի Վարքէն ուղղակի առած է իր պատմագրութեան Բ. 29. գլխու տեղեկութիւնները. ապա ուրեմն անոր պատմութիւնը է. դարուն վերջը պէտք է որ գրուած լինի: Ոչ, բնաւ ամենևին: Այն եզրակացութիւնն, որ ստուգապէս կատարուած իրաց բնութեանէ հանուած չէ, այլ յերկբայութեանց և յերևութից՝ չկարէ լինել ճշմարիտ և անդիմադրելի: Եւ սակայն գիտենք, որ Կարրիէր իր առաջին յօդուածը՝ ափս ավոյ գրելով՝ ուզեց պարզապէս Խորենացոյ նոր աղբիւր մի յայտնել, Սեղբեստրոսի Վարուց յունարէն թարգմանութեամբ, առանց խորագննիւն քննութեան. բայց երբ արծագանգ գտաւ այն՝ ազգային քննասիրաց մէջ, այն ատեն խրախուսուեցաւ պատմաբանի աչքով՝ վերստին քննութեան բովէ անցնել Խորենացոյ աւանդածները. և պատմական չգտնելով զայնս, եզրակացոյց, թէ բոլոր այդ հակապատմական տեղեկութիւնքը Կոստանդիանոսի այն պատմութեանէն առնուած են, զոր հայ թարգմանիչն իր կողմէն յօրինած և Սեղբեստրոսի Վարուց հետ միացուցած է:

Սակայն ընդունելով իսկ Կոստանդիանոսի պատմութեան գոյութիւնն իբրև ճշմարիտ, կ'ըսենք, թէ Կարրիէրի եզրակացութեան վերջին մասը սխալ է: Այո՛, այն օրէն ՚ի վեր երբ Սոկրատայ ձեռագիրները Կարրիէրի ուսումնասիրութեաց յանձնեցի, հետամուտ էի Կոստանդիանոսի յիշեալ Պատմութեան հեղինակն և բնագիրը գտնել, համոզուած լինելով, որ այն պատմութիւնը բնաւ հայ թարգմանիչի գործ չկարէր լինել: Ուրախ եմ որ հայ գրչագրաց միջոցաւ հասայ այդ ցանկալի կիտին. ուստի այժմ՝ կարող եմ ըսել, թէ ոչ եթէ Սոկրատայ գրոց, կամ Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանիչն եղած է հեղինակ Կոստանդիանոսի պատմութեան, այլ անկէց երեք դար յառաջ յոյն մի: Խորենացին, հետևաբար, զայն կը ճանչնար, և անկէ քաղած է գէթ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ և Կոստասայ մասին տուած տեղեկութիւնքը. հիմնուելով այն գործոյն աւելի հնութեամբ՝ քան թէ ստուգապատում ըլլալուն վերայ: Խորենացոյ թարգմանաբար անկէց ըրած փոխառութիւնքը՝ թէ ոճոյ գրութեամբ և թէ ինչ ինչ պարագայներով շատ կը տարբերին Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանութեանէն, որուն գաղղիացի գիտնականը բնաւ կարևորութիւն տուած չէ:

Ո՞վ է, ուրեմն, այդ անձանօթ կարծուած՝ բայց բարբաւոր հեղինակն, որով միայն անմեղ պիտի ելնէ Խորենացոյ պէս պատկառելի ծերունին և իմաստուն Մենտորը՝ քննադատութեան խստապահանջ և միանգամայն բազմավրէպ ատենէն: Պարիզի Ազգ. Մատենադարանի թիւ 46 հայ Զեռագիրն՝¹ յետ դնելոյ զՊորագիրս « Պատմութեան 2 Կոստանդիանոսի խմբագրէ և մասնն նորա Հեղինեայ, ստուգիչ Կոստանդիայ », անդէն կը

1. Տես Տեղեկութիւնք. հտ. Բ:

2. Որ շատ պակասաւոր է ՚ի սկիզբն և ՚ի մէջն, չգիտեմ հնութեան, թէ ուրիշ պատճառաւ:

ծանուցանէ, թէ « Վասն ծննդեան Խըղորոսին պատմեցից 'ի գրոց սրբոյ վկային **Ե-**
Իրոնոս » : Այս անուանս հետքն անգամ չի գտնուիր ընաւ. հետեւաբար գուշակե-
 ցի, թէ կամ Եւսեբիոսի և կամ ուրիշ անուան մ' աղաւաղեալ ձեւն ըլլալու է այդ. և
 իրօք վանացս Չեռագրաց մին, այս ինքն է, 'ի թու. Հայոց ՊՂ = 1441 ին գրուած
Ե. Յայտնաւորքն, - զոր կը յիշէ նաև Առաքել պատմիչն՝ տեսեալ 'ի Սպարհան, -
 յետ կարգելոյ 'ի 21 Մայիսի « **Յեշարայի և Կարանդիոնոսի Լուսարբէն և Տար Կար**
Հեղինեայ », կը յարէ, - փոքրիկ յառաջարանին մէջ, - թէ « Պատմեցից 'ի գրոց
Ե-Իրոնոսի վկային » . և վեց ու կէս սեան մէջ կը պատմէ Կոստանդ. Քրորոսի, Հեղի-
 մեայ և Կոստանդիանոսի արարուածները ¹, զորս Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգ-
 մանիչն իբրև նախապատրաստութիւն՝ գետեղած է անոր սկիզբը, հակասելով իր
 գրած յառաջարանին, որ կը սկսի այսպէս. « **Սկիզբն Սեղբեստրոսի պարսնա-Լեան**
բայցոս », և այլն : Այս երևոյթս իսկ յայտնի ապացոյց մ'է տարբեր աղբիւրի մի
 ներմուծման. և այս ներմուծումն կատարած է կամ իր գործին ամբողջ կենսագրու-
 թեան մ'երևոյթ տալու համար, և կամ անոր մէջ իսկ կար Սեղբեստրոսի վերաբե-
 րեալ մասն մի :

Ե-Իրոնոս, - որ և՛ Հիւսիքիոս, - է այն մեծ վկայն, որուն յիշատակը կը կարգեն
 Հայք 'ի 4 Յուլիսի, իսկ Յոյնք և Լատինք 'ի 5 Օգոստոսի : Հռովմէական **Վկայ-Քանո-**
Լիան, **Յայտնաւորք** Յունաց, Հայոց, Սլաւո-Ռուսաց, և Սրար-Եգիպտական
Վկայ-Քանո-Լիան իրարու համաձայն կը հաւաստեն, թէ ստուգիւ նա 110 տարեկան
 հասակին մէջ հանգոյն Եղիազարոսի չուզելով զոհել կրոց, Յուլիանոս Ուրացողի հրա-
 մանաւ վկայեցաւ ² : Յունահռովմէական անուան կազմուած է **Εὐδ** և **Signum**, այ-
 սինքն է **Բարե-Նշան** բառերէն, ըսյց չի գիտցուիր ինչպիսի՞ պարագայով մի : Այսչափս
 զիտենք, - 'ի վկայաբանութեանց, - թէ նա ինչպէս Կոստասայ. Քրորոսի, այսպէս
 նաև Կոստանդիանոսի զինուորակից եղած էր **Խուշանիչ** դրօշու ներքև, և հաւատարմու-
 թեամբ ծառայած էր անոր յաջորդաց մինչև ցնուլիանոս : Բարոնիոս ³ հաստատուած
 Գր. Նազիանգացոյ մէկ վկայութեան ⁴ վերայ, կ'որոշէ անոր մահուան տարին յամի
 Տեառն 332, 'ի սկիզբն Յուլիսի : Իսկ Պազիոս 'ի Քրիստոստութեան անդ Բարոնիոսի՝
 Օգոստ. 5 ին կատարուած կը համարի զնա և առաջին ընդ վկայեալս 'ի Յուլիանոսէ,
 'ի գալ մորա յԱնտիոք :

Եւսեբիոսի **Գործերն**, ուսկից հանուած է, - ըստ Յայտնաւորաց, - Կոստանդիանոսի
 պատմութիւնն, կը գտնուին Վատիկանի Չեռագրատան թիւ 866. fol. 356 յունա-

1. Որոնք տեղ տեղ կը տարբերին Մոկրատայ ձեռագրաց ընծայածներէն : Յօրինողն
 Յայտնաւորքիս 'ի յունէ թարգմանելով ուղղակի, ուզած է ինչ ինչ կէտերու պատմական
 ձև տալ. օրինակի աղագաւ, Կոստանդիանոսի կիմը **Մարտիոս** անուանելով կը յաւելու,
 թէ էր նա « Դաստր Մաքսիմիանոսի թագաւորին և Բարե-Պիլիպիտոսի » : Կոստանդիա-
 նոսի և Հեղինեայ վերջին գործերն ևս կը յիշէ, իստմելով յայնս Յակ. Մծբնացոյ արար-
 ուածն ևս, - զոր յիշեն Բուզանդ և Ագաթանգեղոս, - և կը հասցընէ մինչև ամոնց մահը.
 սինչդեռ Մոկրատայ Չեռագրիմը՝ նախապատրաստութիւն համարելի է Սեղբեստրոսի
 Վարուց, որ իրօք միշտ այն կէտէն կը սկսի, ուր աւարտած է Կոստանդիանոսի ծննդա-
 բանութիւնն : Այս և միւս երևոյթներ ուշագրաւ են յայնմ :

2. *Sicut Bolland. Acta Sanct. Aug. T. II. p. 70.* - Հ. Մկ. Աւգերիան, **Լեւորոյ վարք**
Սբայ, Վեմետ. 1810 :

3. *Annal. T. IV. ad annum 362.*

4. Հատ. Ա. գառ Գ. էջ 91, ըստ Պարիզի հրատարակութեան 1609 :

ըէն հին գրչագրին մէջ: Աստ ՚ի միջի այլոց կ'աւանդուի, — ՚ի վիմաց Եւսիզնիոսի, — առ Սարկաւազն Անտիոքացի **Եւսիզնիոս**, կամ ըստ յուն. Եւստոքիոս, հրատարակել իր գործերը, զորս արդէն ՚ի գրի առած էր ինքն. և Եւստոքիոս իր կողմանէ կը յորդորէ զնա ՚ի մարտիրոսութիւն, խոստանալով թէ անոր ուզածին պէս պիտի կատարէ:

Կշուղատն **Լուսինի** 1 արդէն ասպոցուցել է, թէ այդ զարծերն ոչ Եւսիզնիոսի կարեն լինել, և ոչ Եւստոքիոսի Անտիոքացոյ. վասն զի այնպիսի ժամանակագրական սխալներ կը գտնուին անոր մէջ, որք ժամանակակից գրողի մի համար անհասկնալի են: Օրինակի աղագաւ, կ'ըսուի, թէ ՚ի հիւպատոսութեան **Արքեպիս** և Դիոկղետիանոսի՝ մեռաւ Կոստանդ, որդի Մեծին Կոստանդիանոսի. մինչդեռ Արքեպիոս ոչ եթէ Դիոկղետիանոսի, այլ **Լուսինի** հետ վարած է այն իշխանութիւնը, յամի Տեառն 355: Այսպէս փոխանակ Կոստանդեայ՝ Կոստանդիանոս գրուած է: Ուստի իրաւամբ կը հետևցնէ Լամբիկիոս, թէ այն գրուածքի հեղինակն **Կապադովկացի** ուրիշ Եւստոքիոս ստիեստէս մ'է, որ կը ծաղկէր Կոստանդիանոսի որդւոյն Կոստանդեայ և Յուլիանոսի ժամանակ: Դիտմամբ Եւսիզնիոսի ընծայած է նա իր գործը, որովհետև այս սուրբ վկայս ՚ի **Կեսարի** Կապադովկացոց նահատակուած է՝ Յուլիանոսէն:

Ստուգիւ Լամբիկիոսի այս կարծիքս ուրիշ երկու փաստեր իսկ քաջ կը հաստատեն: Ա. Սուլվաս՝ ի **Մարտիրոսաբանի** խրում կ'ըսէ, թէ « Կապադովկացի ոմն **Եւսիզնի**, — ՚ի ժամանակս Կոստանդեայ կայսեր գրեաց զ**Լուսինի** Կապադովկացոց և այլոց ազգաց »: Բ. Եւսիզնիոսի ընծայուած գործոց հեղինակն ինքնին կը վկայէ, — յէջն, 114, — թէ « Ես մեղապարտ Եւստոքիոս՝ որ եմ ընկեր (համշիրակ) երանելոյն Եւսիզնիոսի, առանց յաւելոյ և յապաւելոյ գրեցի զԳործս նորա, զորս եպիսկոպոսապետն մեր **Բասիլի**, յետ խնամով ընթեռնւոյ՝ եղ ՚ի գրատան անդ »: Անտարակոյս այս տեղ յիշուած Բարսեղն Կեսարացին ըլլալու է, և ոչ թէ Անտիոքացին, որ յամի Տեառն 456 ին եպիսկոպոս եղած և 458 ին վախճանած է: Այս կերպով յիշեալ Եւստոքիոսն ոչ միայն Կապադովկացին պէտք է որ ըլլայ, այլ նոյն իսկ Յուլիանոսի կամ Վաղեսի թերևս ժամանակակից:

Եւստոքիոսի գրութիւնն ամբողջապէս աչքի առջև չունենալով, չենք կարող որոշել, արդեօք նա Արիոսեան կամ նոր պղատոնականն դպրոցէ գրիչ մ'էր, թէ ընդհակառակն յուղղափառաց անտի: Այս խնդիրս իսկ մեզ համար երկրորդական նշանակութիւն ունի, թէ Եւսիզնիոսի ընծայուած պատմութիւնն անհարազատ է, և ոչ ազատ ՚ի պատմական և ժամանակագրական վրիպակաց. այլ բաւական է, որ գրուած է Գ. դարում և ծանօթ Արևելեայց: Հաւանօրէն Չոսիմոս և Հերոնիմոս իսկ կարդացել է ին զայն, գուցէ թէ Կոստանդիանոսի ծննդեան մասին եղած նշանաւոր տեղին, այլովք հանդերձ, անտի առած են: Քանի՛՞ն ասպա ուրեմն Մ. Խորենացի, որ կենդանի մատենադարան մ'էր հելլէն դպրութեան, և ամէն գրուածք՝ կրկտած և պրպտած էր, կարող էր անկէց օգտուիլ, և օգտուեցաւ իսկ: Խորենացին կ'ըսեմ, որ այլուր իսկ այս տեսակ յոյն աղբերաց հետևող եղած է: Կը ցաւինք որ ցկէտ գրութեանս չկրցանք Եւստոքիոսի յոյն բնագրի ընդօրինակութիւն մի ձեռք բերել և համեմատել ընդ Խորենացոյ, որով ամենայն ինչ պիտի լուծուէր միանգամ ընդ միշտ: Հ. Գարեգին Չարբհանալեան վերջերս կը տեղեկագրէր ինձ ՚ի Հոովմայ, — ըստ խնդրանաց իմոց, — թէ պատմութիւնն այն կը բաղկանայ « հինգ մեծ և ամբողջ իշից հնագոյն գրչագրին, որոյ խո-

1. Commentarii de Bibl. Cæsarea Vindobonensi Lib. 8, 103 - 115.

րազիրն է. Μαρτύριον τοῦ ἀγίου καὶ εὐδόξου ἀθλοφόρου Εὐσεγνι .x̄. οὐ εὐλόγισον
πῆρ. .x̄., ընթերցեալ որչափ ինչ մարթ էր, տեսի զի, զԿոստանդիանոսէ և զՅուլիանոսէ
քանք լինին » : Ճառիս համառօտութենէն դատելով, այնպէս կ'երևի, թէ աւելի Ս.
Եւսիգնիոսի՝ քան թէ Կոստանդիանոսի Կենսագրութեան վերաբերեալ մասն ըլլայ այդ :

Սակայն մի այլ անանուն գրութիւն ¹, զոր **Երուստր Հայրէնիոսի**, յամին 1879,
հրատարակեց 'ի Լայպցիկ, խորագրաւ. « *Incerti Auctoris de Constantino Magno
ejusque matre Helena libellus* ». և կը խօսի Կոստանդիանոսի ծագման վերայ : Կա-
րելի էր Եւսիգնիոսի, կամ լաւ ևս Եւստոքիոսի գրութեան հետ նոյն համարել, եթէ
ճշդիմեայ ազգաբանութեան վերայ տուած տեղեկութեամբքը բոլորովին չտարբերէին
անկէ : Անանուն գրիչս կ'աւանդէ, թէ ճշդինէ ծագմամբ **Տրեւերէ** քաղաքէն էր, ազ-
նուակամ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ. — սրբոցն Պետրոսի և Պօղոսի գերեզմանին
ուխտի եկած էր 'ի Հռովմ, իր ընկերաց հետ, երեսօք յոյժ գեղեցիկ : Կայսրն Կոս-
տանդ՝ օր մի Տիրերիսի կամուրջէն անցած ատեն՝ կը տեսնէ զգեղանին ճշդինէ, կը
յափշտակուի անոր սիրով. — մարդիկ զրկելով անոր բնակած տունը՝ նենգութեամբ
յարքունիս տանել կու տայ և կը կատարէ իր կամքը : — Կուսանն ճշդինէ անարգուած
տեսնելով զինքն 'ի թագաւորէն կ'ողբայ մեծածայն. — կայսրը մխիթարելու հա-
մար՝ պարգևներ կ'ընէ անոր : Նա չուզեր դառնալ իր հայրենի քաղաքը, կը բնակի
'ի Հռովմ՝ բարեպաշտ մէկու մը քով, զոր կը զարմացնէ իր ազնիւ քաղաքավարու-
թեամբ. — ժամանակ անցնելէն վերջ կը ծնանի ճշդինէ արու զաւակը, և կը կոչէ
զնա Կոստանդիանոս : — Այս ժամանակ մեծ պատերազմ կը բացուի Հռովմայեցոց
և Յունաց մէջ. — Հռովմայեցի երկու հարուստ վաճառականներ, որոնք Յունաց կայ-
սեր հետ սերտ բարեկամ էին, կը տեսնեն օր մի զգեղանի պատանին Կոստանդիանոս
տասնամեայ, — կ'իմանան անծանօթ հօր որդի ըլլալն, — կը խորհին դաստիարակել
զնա, — կը տանին առ արքայն Յունաց, — կը համոզենն զնա, թէ Հռովմայ կայսեր
որդին է, — եկած է առնուլ զըուստր Տեառնդ արքայի. — մեծամեծաց խորհրդով կը
կատարուի հարսանիքն, և արքունի զանօնք մեծացած՝ կը մեկնին դէպ 'ի Հռովմ. —
վաճառականներն ուզելով կորուսանել զարքայորդին, կը խոտորին 'ի կղզի ինչ, ուր
կը զիշերօթեն նոր ամուսնացեալք կատարելու իրենց մեղրալուսինը. — վաղիւն կա-
նուխ կը մեկնի նաև, և անոնք այն անմարդաբնակ տեղը մեռնելու դատապար-
տուած են. — յաւուրն երրորդի կ'անցնին անկէ ուրիշ նատրղներ, և անոնցմէ իմանա-
լով իրին եղելութիւնը, կ'առնուն զանոնք 'ի նաև և կը հասնին 'ի Հռովմ : — Կոս-
տանդիանոս իր ամուսինը կը տանի շիտակ այն տունը, ուր ճշդինէ կը բնակէր **Վեյ Կո-
րէ Կոստանդ**, — կը պատմէ իր մօրը վաճառականաց չար դիտաւորութիւնն և Արևելից
կայսեր փեսայանալն. — կ'ապշի կը մնայ պահ մի ճշդինէ, և ապա համբուրելով իւր

1. Որ բաղկացած է ութածալ 30 երեսներէ, և գրուած է 'ի լատին բարբառ : Պր. Կար-
րիէր յղեց առ իս, ոյր վասն հրապարակաւ կը յայտնեմ իմ շնորհակալութիւնս : Գրչա-
գիրն՝ զոր Եղ. Հայտէնրայիս D տառիւ նշանակած է, կը գտնուի ի Մատենադարանին
Տրեւերէ, թիւ « J. 46 », որ գրուած է 'ի ԺԴ դարուն : Թ և Ժ թերթերուն մէջ գրուած է.
« Cronica principum Misnensium », (տես Menkenius, *Script. rer. Germ.* III. p. 346). Նոյնը
պարունակող ուրիշ գրչագիր մ'ալ կը գտնուի **Փրեհրէ** ալբերտինեան Մատենադարա-
նին մէջ, սաքսոնական տառիւս F, որ ըստ Հայտէնրայիս՝ ԺԵ դարուն գրուած է : Ի վերջ-
կոյս գրչագրիս գրուած հետևեալ տեղեկութիւնն իսկ, « *Explicit historia Constantini Im-
peratoris Romanorum et Grecorum* », կը թուի հաստատել, թէ գրութեանս անյայտ հեղի-
նակն՝ լուսաբանելու համար Կոստանդիանոսի և ճշդինեայ պատմութիւնը՝ յաւելուած ինչ
կամ փոփոխութիւններ ըրած է :

որդին և նուն՝ կը մխիթարուի յոյժ յոյժ : Հեղինէ կը խորհի ներկայացնել զԿոստանդիանոս՝ Կայսերն Հռովմայ իբրև որդի, բայց կը վախէ մի գուցէ այնպիսի յայտնութիւն մի ըլլայ ՚ի կորուստ իր որդւոյն . — կ'ապաւինի ջերմ աղօթիւք առ Աստուած . — Կոստանդիանոս իր զինուորական մրցութիւններով մեծ անուն կը հասնէ Հռովմայ մէջ . — կը հասնի Կոստանդ կայսեր ծննդեան օրը, — կը կատարեն զօրականք զինուորական մեծ հանդէս . — յաղթող կը հանդիսանայ Կոստանդիանոս յամենայնի . — կը զարմանայ Կոստանդ անոր վերայ, — կ'ուզէ զխոնալ անոր որուն որդի ըլլալը, — կը կոչուին Կոստանդիանոս և Հեղինէ, և յետ երկայն հարցափորձի, կը ցուցնէ կայսեր՝ ժամանակաւ իրեն տուած մատանին և հանդերձը . — կը յայտնուի ամէն բան, — որով կը սպանուին վաճառականներն, — պաշտօնապէս ժառանգ կը ճանցցուի Կոստանդիանոս կայսերն Հռովմայ . — դեսպաններ կը դրկուին առ արքայն Յունաց, — նորանոր յարաբերութիւնք կը հաստատուին երկուստեք, և Կոստանդեայ Քլորոսի կը յաջորդեն Կոստանդիանոս և Հեղինէ : — Իսկ թէ ինչպէս կը միապետէ Կոստանդիանոս յետ մահուն Կոստանդեայ, — ինչպէս կը բժշկուի ՚ի բորոտութենէ, Սեղբեստրոսի ձեռքով, և կը յղէ զՀեղինէ յերուսաղէմ՝ ՚ի զիստ սրբոյ խաչին, « require կ'ըսէ անանուն հեղինակաւ, in suis locis » :

Արդ՝ զիտեղու ենք, որ բաց ՚ի Հեղինեայ սոգարանութենէն և վաճառականաց ստեղծաբանութենէն, — որք յետոյ ուրեմն ներմուծած են ՚ի լատին հեղինակէն, — այլն ամենայն քաջ կը միաբանին Կոստանդիանոսի հնագոյն պատմութեան, ուրեք ուրեք բառ առ բառ . և չենք տարակուսիր բնաւ եզրակացնել, թէ անոր վրայէն կատարուած ազատ թարգմանութիւն մ'է, ԺՄ. դարէն վերջ : Յիրտի, « *baronibus nobilibus* » բառերն իսկ կը ցուցնեն, թէ այդ լատիններէնը միջին դարէն յառաջ գոյութիւն չունէր, ինչպէս նաև Պարթև պատուանունն : Հաւանական է որ Խաչակրաց զԿ. Պոլիս զբաւած ժամանակամիջոցին կատարուած ըլլայ այդ թարգմանաբար յօրինուած գրութիւնն, և ասպետական ոգոյ ներշնչութեան ներքև՝ այն վիպասանական երևոյթն առած :

Իսկ որ ինչ Սարգիս լերան և Սեղբեստրոսի հոն փախչելուն կը վերաբերի, կարող էր Մովսէս Հռովմայ այցելած ժամանակ իսկ հարցմամբ տեղեկանալ . այնու մասնաւանդ զի Ս. Սեղբեստրոսի յիշատակը սերտիւ կապուած լինելով Հայոց լուսաւորութեան Ս. Հօրն Գրիգորի հետ, հետևաբար Խորենացին իսկ հոն ինկած ժամանակ, անոր յիշատակարաններն աւելի տեսնել և ուսանել չանացած պիտի ըլլայ : Այսպիսի եղելութեան կոտան մի կարէ լինել նոյն իսկ Սարգիս, որ բացառութիւն մ'է առ Խորենացոյ, և Սարգիս հնագոյն անուան՝ յունածն բարդութիւնն, որ, ըստ վկայութեան Դիւչէնի, ճշդագոյնն է և ժողովրդեան բերանը կը շրջէր ՚ի հնումն :

Արդ՝ որչափ որ Կոստանդիանոսի պատմութեան բնագիրը չունինք ՚ի ձեռին, սակայն Սեղբեստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան համեմատութենէն իսկ կարենք իմանալ Խորենացոյ Բ. ՉԳ. գլխու տարբերութիւնքը, զորս երկուքի կը վերածենք . Ա. Շարաբանութիւնն, որով Մովսէս զխոյլին անկախ և վեհագոյն կը հանդիսանայ՝ քան զհայ թարգմանիչն : Բ. Յատուկ անուանք և պատմական ակնարկութիւնք, որք աղբերաց տարբերութեան արդիւնք ¹ համարելի են, և ոչ թէ զբազարաց, — ինչպէս են

1. Օրինակի աղագաւ փոխանակ յուն. Ταραντος ՚ի Տարտոս կը գրէ հայ թարգմանիչն. Ταραντινος՝ Կարտիտոս, Εδφοσινοςը՝ Արթուսիտոս, ἀρίολοςը՝ արյուտոս, μαρσικαί արտիստիտոս, Μαζυμίνων՝ Մարտիտոս, և այլն :

թաղրած է Կարրիէր: Ըսածնիս ակներև ընելու համար՝ դնենք զանոնք զիմացէ՛ զիմաց, շղագրիւ նշանակելով անոնց իրարմէ ունեցած տարբերութիւնքը:

Խոր. Բ. ԶԳ. ԷԼ.

Բայց յետոյ հրապուրեալ 'ի կնոջէն լսումէ Մատենիւնաց 'ի դատերէն Դիոկղե տիւանոսի, յարոյց հալածանս եկեղեցոյ.

և զբողոսան զկայեալ, Ինքն եղեվիանդական բորոտութեամբ ըստ բողոս ընկալեալ մարտնոյն ապականեցոս, զասն յանդաճեալեանն:

Չոր ոչ կարացիմ բռնութեւ արեղտեան կախարդութիւն և մարտնեան բժիշկքն.

յողագոս որոյ յղեաց առ Տրդատ, առաքել նմա դեմնս 'ի Պարսից և 'ի Հեղեաց. սակայն և այնո՛ր ոչ հասնն նմա յօգոսար:

Չոր և քուրմք սմանո՛ր 'ի զիւաց խրատ արտէ հրամայեցին

բողոսեալեան տղայոց զենուլ յաւազանս և ջերմ արեամբ լուանալ

և ողջանալ. որոյ լուեալ զլուսեան մանկանցն հանդերձ մարցն հակամամբ... .

Բնացեալ մարդասերեաց զնոցայն լաւ վարկացեալ՝ քան զխորն քրքրկոմեանն:

Յողագոս որոյ զնորհարեանն յԱրտաշես ընդունի յանրջոցն արեանեանն

Ստատեւոցն առեալ հրամանս արքիւ լուսոյմամբ՝ կենսարտա առաջանին 'ի յեան Սեղեարտի եղեակոյտի Հոսովոյ,

որ 'ի նմանէ հաւածանացն լեռնացեալ էր 'ի լեռան Սորակոսն »:

Հայ. Բարգ. Վարոյց Սեղբ.

Բայց հրապուրեալ 'ի կնոջէ իւրմէ Մատենիւնաց 'ի դատերէն Դիոկղե տիւանոսի, արտք հալածանս եկեղեցոյ(յ) Կախարդութեանս.

և բողոսո՛ր եղևն զկայո՛ր Յայնժամ եղաւիանդական բորոտութեան զբողոս մարտն լեռնաարքն ապականէր... . զասն որոյ արոյհեան կախարդք և արեան արեկեան բժիշկք ոչ կարացիմ արեկեալ ասն անդր.

և ոչ Պարսից և Հայոց

ընդանային քուրմք 'ի զիւաց հրատարանաց

յուրջից տղայոց զենուլ յաւազանս մեկեանացն և լուանալ ջերմ արեամբ զանոնն, և այնպէս առաջանալ ասելին: Եւ մայրքն զինն մանկանցն եկեալ աշխարհելին և լային զմահ մանկանցն.

և լուեալ լեռնաարքն զնայն կոծա աշխարհաց... . ասել. քան լեցե ինչ խորհուրել զմանկանս անմեղս: Եւ յայնմ քիշերի արեանէր լեռնաարքն Կախարդութեանս 'ի արեան

լեան զՍտատեալան զՊեորոս և զՊատարտ, որք ասելին ցնտ. առաքեալ և կոչեալ զՍեղեարտս զարեանն Հոսովոս

զատ 'ի քեան հաւածեալն, որ կայ 'ի լեռնին Սեղեարտն 'ի յայրի անդ... . և լուսացել 'ի հոգեարտ առաջանն զնոսեանն մեղացոցոց »:

Արդ՝ երկուտեք շղագրեալքս, — մանաւանդ վերջին պարբերութիւնքը, զորս Կարրիէր պիտմամբ թերևս համեմատած չէ իր յօդուածին մէջ, — եթէ զատ նկատենք, այնուհետև տարակուսելու իսկ բնաւ տեղի չի մնար, թէ մի և նոյն բնագրէ եղած տարբեր թարգմանութիւններ են. երկուքն ալ ազատաբար վարուած են իրենց բնագրին հետ, Խորենացին լակոնական ճկունութեամբ սղարանելով զայն, իսկ Սեղբեսարոսի Վարուց թարգմանիչը՝ ճայի պէս մերթ Խորենացոյ և մերթ Ագաթանգե-

ղայ նախադասութիւններովը ճոխանալով. թէ և այնու հանդերձ իւր խեղճութիւնը կը տեսնուի: Տրդատայ մասին Խորենացոյ ըրած նախադասութիւնը չկարենալով ամբողջապէս ներմուծել անդր, փոխանակ « ճնդկաց՝ » « ճայոց » յատուկ անունը մէջ բերած է նա, որ յուն. թարգմանութեան մէջ իսկ չկայ:

Սեղբեստրոսի Վարոց հայ թարգմանչի յետնութեան մի այլ յայտնի նշան է « Ոչ կարացին աւզմել ~~անն անդր~~ » սխալ առմունքը, — ղիտելով որ Ժ—ԺԱ դարուն զրոյ մատենագրաց քով միայն ~~անն անդր~~՝ յետադաս գործածուած է. հինք՝ միշտ յառաջադաս ՚ի վար արկանեն զայն:

Խորենացոյ գործածած աղբիւրն աւելի հին և ընտիր էր, և այս պատճառաւ իսկ յատուկ անուանք աւելի լաւ ուղղագրուած են, չնայելով որ Մովսիսի պատմագրութեան զրչագրերն մեծամեծ խանգարմանց ¹ են թարկուած են: Մաքսիմիւնայի՝ Դիոկղետիանոսի դուստր անուանելն առ Խորենացոյ՝ անյատուկ կերպով առնելու է. այսինքն է՝ այն կերպով, ինչ կերպով որ Կոստանդիանոս ալ « որդիացեալ » անուանուած է: Իրացնէ այս բանիս կռուան մի կրնայ համարուիլ այն, եթէ Խորենացոյ ըսածին համեմատ Կոստանդիանոսի ամուսնութիւնն ՚ի Նիկոմիդիա կատարուած է երբէք: Ե Յայտնաւորին ընծայած Կոստանդիանոսի պատմութեան մէջ, որոշ կերպով կը զուրցուի, թէ Մաքսիմիւնա էր ~~Բուսն~~ Դիոկղետիանոսի: Բ. Կոստանդիանոսի քիչ յառաջ յիշուած պատմութեան անանուն հեղինակն իսկ կը հաստատէ զայս այնու՝ զի Կոստանդիանոսի հարսանիքն Արևելքի մէջ եղած կը պատմէ և յապարհանս արբուսի: Թէպէտև Յունաց կայսեր և անոր ոստանին յիշատակութիւնը չըներ, բայց պատմութեան զիտեմք, թէ Դիոկղետիանոս էր յայնժամ արևելից իշխողն, և արքունիքն ալ ՚ի Նիկոմիդիա:

Խորենացոյ զլխաւոր աղբերքը մատնանիշ ընելէն յետոյ, տեսնենք այժմ անոր Ազաթանգեղայ հետ ունեցած աղերսն ևս:

Մովսէս՝ Կոստանդիանոսի պատմութիւնն համառօտելէն վերջ, կը յարէ անմիջապէս, — մի և նոյն զլխուն վերջը. « Զբռնաւորսն ամենայն բառնալով Աստուծոյ յերեսաց նորա, որպէս համառօտ ուսուցանել թեչ Ագոնիանիկոս »: Կարելի է արդեօք այս վկայութեանէս եզրակացնել, թէ, ստուգիւ, Ազաթանգեղոս, — զոր ես կ'ախորժիմ ընդհակառակն Գրիգորի Գործոց անանուն հեղինակ անուանել, — զրած ըլլայ նաև Սեղբեստրոսի և Կոստանդիանոսի Գործերը, յորմէ օգտուած ըլլայ Խորենացի: Այսքանս յայտնի է, որ Գրիգորի ձեռքով կատարուած Տրդատայ և ճայոց դարձին և մկրտութեան մէկ կողմէն, միւս կողմէն ալ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի նոյնապատում ղիպաց պատմութեան ընդհանուր կերպին մէջ մեծ նմանութիւն կայ. այսպէս նաև Կոստանդիանոսի և ճեղինեայ իրարու նամակներ փոխանակելուն մէջ: Երկրորդ՝ ինչպէս առ Խորենացոյ, այսպէս նաև Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան մէջ մէկէն աւելի տեղեր կան, որոնք Ազաթանգեղոսէն եղած փոխառութիւնք կ'երևին: Երրորդ՝ Գրիգորի կամ Տրդատայ դպրին՝ անոնց հետ ՚ի չուովմ երթալն և Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի արարուածոց ակամջալուր ² ըլլալն իսկ՝ բաւական առիթ էին, — ըստ ինքեան, — ճայոց դարձի պատմութեան նոյնա-

1. Օրինակ իմն Մատթիոսի հաւանական է, թէ Միկելիս եղած ըլլար առ Խորենացոյ:

2. Զի առ Ազաթանգեղ կ'ըսուի վասն Կոստանդիանոսի, թէ « Եւ կայսրն Կոստանդիանոս զգործսն զօրութեան յաղթութեանն Աստուծոյ նմա տուելոյ պատմէր, առ ամենայն թշնամիս ճշմարտութեանն յաղթող երևեալ »:

մման գրութիւն մի ներշնչելու անոր: Բայց հանդերձ այսու ամենայնիւ ես աւելի կ'ա-
խորժիմ ըսել, թէ Ազաթանգեղայ 1 645—649 էջերում եղած համառօտ տեղեկու-
թիւններէն աւելի ուրիշ բան ենթադրելն՝ հիմնաւոր չերևիր. նոյն իսկ Մովսիսի
« համառօտ ուսուցանէ » բացատրութիւնն զայն կը ցուցնէ: Սեղբեստրոսի Վարուց՝
հայ թարգմանչի հետևեալ բացատրութիւնն իսկ. « Այլ յամենայնի բարեփառ և
բարեբաղդիկ եղեալ՝ յաղթող նշանաւ խաչին, զամենայն հակառակորդս իւր և զա-
մենայն ամուսնախախտ թագաւորսն սատակէր նշանաւ խաչին », Ազաթանգեղայ յիշեալ
էջերը մատնանիշ կ'ընեն միայն և ոչ այլ ինչ աւելի:

Այս չափովս կը կնքենք մեր ներածութիւնը, ընթերցողաց ուշադրութիւնը դարձնե-
լով ուղղակի Սեղբեստրոսի Վարուց հրատարակութեանը վերայ, որով աւելի ևս պիտի
լուսաբանուին մեր արտայայտած կարծիքն Խորենացոյ Բ. Գրոց 29 զխոյն և Սեղբես-
տրոսի Վարուց՝ հայ թարգմանութեան վերայ:

1. Տես տպգ. Վենետկոյ 1862:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ս. ՍԵՂԲԵՍՏՐՈՍԻ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԵՒ ՅՈՒՆԱՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ¹ ՍՈԿՐԱՏՍՑ

Ըստ Հռովմայեցոց նահանգին, և պիսկոպոսաց և քաջաշորաց և որ ՚ի նոյն յարևարին քանք արքոց և անարքոց, զոր քաջայայտե պատմուք թիշու :

Սեղբեստրոսի պատմութեան արասցուք, որ կոչեցաւ յաթոռ հայրապետութեան Պետրոսի և Պաւղոսի մեծի քաղաքին Հռովմայ, որ յունիստանի պատմութեան ՚ի Հռովմայ զնորա առաքելութիւնս, այլ զհայրապետաց և զվկայից և զխոստովանողաց զարանց և զհանանց, որք արիացան ընդդէմ հարածչացն յաղագս Քրիստոսի հաւատոցն. որ և յայլ քաղաքս ևս յակնաւորս յայտնի են, յԱղե-

1. Գիտելու ենք, որ ոչ Սեղբեստրոսի վարչական անունն ընդհանրապէս թարգմանուած, և ոչ ալ անոր կը պատշաճի. այլ հայ թարգմանիչն իր կողմէն յերևարած է՝ Սեղբեստրոսի վարքը՝ Սոկրատայ պատմութեան սկիզբը զեւանդելու զիտմամբ, պահելով միայն « Պապականութեան Սոկրատայ » երկու բառերը, որոնք կը գտնուին իբր խորագիր Սոկ. Սոկրատոսի կոսի պատմագրութեան վրայ :

Գրութեանս ներկայացուցիչ չորս գրչագիրս տնինք մեր Չեռաբատան մէջ, այն է Ա. թիւ 781, Բ. թիւ 738, Գ. թիւ 767, և Դ. թիւ 695: Առաջին օրինակը գրուած է ՚ի թուին ՌՉԳ ՚ի կոստանդնուպոլիս, ձեռագիր

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

ΣΙΔΒΕΣΤΡΟΥ

Επισκόπου Ρώμης τῆς μεγάλης.

Ευσέβιος¹ ὁ Παμφίλου, τὴν ἐκκλησιαστικὴν συγγραῶν ἱστορίαν, παραλέλοιπεν ἑκατέρως ταῦτα εἰπεῖν ἄπερ ἐν ἄλλοις συντάσμασιν ἔφρασεν. Ἐνέθεικεν γάρ ἐνδεκα λόγοις τὰ παθήματα σκεδὸν τοῦ ἐν πασάις ταῖς ἐπαρχίαις ἀθλησάντων μαρτύρων, καὶ ἐπισκόπων, καὶ ὁμολογητῶν οἱ μὴ ἀλλὰ καὶ γυναικῶν παρθένων, ὅσαι ἀνδρείῳ φρονήματι διὰ τὸν δεσπότην ἠγωνήσαντο Χριστὸν, ἀνεγράψατο· καὶ οὗτος μόνος τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ καθεξῆς τὰ παθήματα κατὰ τάξιν ἐξηγήσατο.

1. Յունարեկի այս Յառաջաբանս, որ հայերենէն բոլորովին տարբեր է, և Եւսեբիոս Պամփիլիացոյն գոգցես իմն կ'ընծայէ Սեղբեստրոսի վարքը, Մաքարեանն հին ձեռագրին մէջ իսկ կը պահուի: Կոմբեֆիտիոս ուրիշ Արքեանական ձեռագրէ մ'առնելով ազուցեր է աստ: Յառաջաբանիս առաջին սուղերը Սոկրատայ համառոտ ներածութեան նման են: Ուստի մեզ այնպէս կ'երևի, թէ անձանօթ գրիչն՝ կամ Սոկրատայ այն սուղերը մեկնաբանելով կը զնէ շեռաբանս հեղինակ Սեղբեստրոսի վարքը և վկայաբանութեան, և կամ ունեցած է ուրիշ հնագոյն աղբիւր մի, որ անձանօթ էր մաքարեան ձեռագրի աւանդողին:

կանգր, և յԱնտիոք, և յԵփեսոս, և յԵրուսաղեմ՝ 1, և 'ի Կոստանդնուպուլիս: Վասն որոյ զնոյն ինքն զերանելի այրն Աստուծոյ բարեխաւ ունելով առ Տէր, ոչ վարկաբարձի յարդարել զպատմութիւնս, այլ ստուգութեամբ և ճշմարտութեամբ, 'ի Հոգւոյն Սրբոյ առաջնորդել ինձ, ըստ իմունս կարի կարգեցից զպատմութիւնս, որքան իցէ աւետակարագոյնս:

Մաղարայի: Գ. օրինակը գրուած է 'ի Կ. Պօլիս, յամի Տեառն 1732, անանուն գրէ: Գ. և հնագոյն օրինակն՝ անթուական է. բայց ԺԳ. դարուն գրուած կ'երևի: Սորա գրչութիւնն որչափ որ գեղեցիկ բոլորգիր է, սակայն ուղղագրութեան մասին յոյժ սխալագիր: Բ. օրինակը բոլորովին նոր է, այսինքն է յամի Տեառն 1838. Գ օրինակի վրայէն գաղափարուած է՝ յԱւելցիս, 'ի վանասան մերում:

Մեր գրչագրաց ընծայածն է երկրորդ կամ համառօտ թարգմանութիւնը. իսկ առաջինը կամ ընդարձակ թարգմանութիւնը, զոր Փ. Տէր - Մովսէսն (Տեա Արար. ամս. թիւ. Ա. 1893) փել. Տերակացւոյ կը համարի, ոչ միայն անկէ դարերով վերջ եղած պէտք է որ ըլլայ, այլ և ոչ իսկ Խորենացիէն անկախ, այլ մասամբ Խորենացւոյ Բ. ՉԳ. գլխոյն և մասամբ ալ յոյն ընագիրի վրայէն եղած խումբագրութիւն մի է, - Յայտնաւոր՝ յօրինող անծանօթի մի ձեռքով: Յետնութեան յայտնի նշաններն են անոր բանից և բառից կազմութիւնքը, զորս հայերէն քիչ թէ շատ գիտցող մի կարէ իմանալ: Իսկ Խորենացիէն և յոյն ընագրէն եղած փոխառութեանց օրինակ ըլլան « ըստ Բուրն ընկալեալ մարմնոյ », « արեւելիան կախարչքն », « Մարտիկանն բխչիք », « սմանք 'ի քրմաց » այլն և այլն:

Իսկ Ներսէս կա' սարականի յիշատակաբանն, որ կը գտնուի Սոկրատոս պատմութեան վերջ, Սեղբեսարոսի վարուց թարգմանութեան հետ ընաւ վերաբերութիւն չունի, թէպէտ և սխալմամբ ոմանք այլապէ կարծեցին:

1. Նախաթուոց յիշատակութեամբ հայ թարգմանութիւնը մեծապէս կը տարբերի յունէն. այնու զի 'ի բաց թողեալ զՀոմարտ, կը յիշէ զԵփեսոսն, զԵրուսաղեմն և զԿ. Պօլիսն:

τούτων δέ τῶν πόλεων, καί ἀποστολικῶν θρόνων τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπεσπάσατο, τουτέστιν τῆς μεγάλης τῶν πόλεων Ρώμης· Ἀλεξανδείας τὲ καὶ Ἀντιοχείας, τῆς κοινῆς ἔνεκεν ωφελείας. ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοινῦν τούτων τῶν ἐπισκόπων τῶν μέχρι τοῦ δεῦρο Χρόνου ὁ προῤῥηθεις τῇ ἑλληνικῇ συνεγράψατο γλώσσῃ· τούτου δὲ τὸν βίον, οὐκ ἐξίσχυσε μεταφράσαι, τουτέστιν τοῦ ἁγίου Σιλβέστρου. Κύριέ

μου κύριε αγιώτατε και μακαριώτατε πάτερ Σιλβεστρε, δέομαι σου εξευμενίσασθαι τὸν δεσπότην Χριστὸν συνεγγῆσαι μοι, μήπως, τὰ τῆς παρακοῆς τῶν + ἐπισήμων ἐκκλίνων, τῷ τῆς ἀλαζονείας περιπέσω κινδύνῳ. σὺ γὰρ οἶδας, ὅτι πᾶσα μὲν μέμφεως αἰτία, ἦγε ἄρα τῷ δὲ μου προσγένηται πονήματι, τῇ ἐμῇ καταλογισθήσεται προπετεία· πάσης δὲ κατηγορίας ἄνευ διάλεξις ἀκριβῆς, ταῖς ἱμετέραις εἰκότως ἐπιγραφῆσεται πρεσβείαις.

Σιλβεστρος τοίνυν ὁ μακάριος ἐν παιδίᾳ ὢν παρέμενεν Κυρίνῳ πρεσβυτέρῳ· διακονίας τὲ ἅμα ἀναμαξάμενος, πᾶσαν τὴν ἐξ οἰκείας βουλήσεως φροντίδα ἐπιμελῶς ἐξεπλήρου.

Ὅθεν παραγενόμενον ἀπὸ Αντιοχείας τὸν ἅγιον Τιμόθεον, ἀνδρᾶ εὐλαβέστατον, καὶ τὸν δεσπότην Χριστὸν πεπαρῆρησιασμένως κηρύττοντα, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ διωγμοῦ φιλοφρόνως ἐξενισεν. ὁ πὲρ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς ποιῆ-

Իսկ ՚ի մանուկեանէ տիոց սգաստացեալ Սեղրեստրոս, ՚ի սէրն Աստուծոյ եռայր հոգեով ուղղափառ հաւատով և անարատ վարուք. և յառաջանայր ՚ի Հանդէս բարեպաշտութեան հանապազ:

Ընդ ժամանակսն ընդ այնոսիկ հալածեալ լինէր Տիմոթէոս¹ հայրապետն Անտիոքայ յամբարշտացն, և փախստեայ լեալ գայր հասանէր ՚ի Հռովմ:

Այս բանս յայտնի նշան է ոչ միայն հայերէնի յետնութեան, այլ և թարգմանչի տգիտութեան. վասն զի Չ դարուն երբ առաջին անգամ Յուստինիանոս փոխադրեց Եփեսոսի ակթոնն ՚ի Կ. Պօլիս, այն ատեն վերջինս ելաւ մին ՚ի պատրիարքական նախաթուոց. որով և Եփեսոսին ալ դադրեցաւ: Եթէ իսաւազից ժամանակ այնպիսի պատուաւոր տիպոս մի վերստացած է և հայ թարգմանիչն այն պատճառաւ նախաթուոց մէջ կը թուէ զԵփեսոս, անով աւելի կը հաստատուի թարգմանութեանս յետնութիւնը: Եւ ստուգիւ գիտենք ՚ի պատմութեանէ, թէ Թէոփոս² Է դարուն վերջեր, ինչպէս նաև ուրիշ յոյն և լատին եպիսկոպոսք Եփեսոսի Էլիմար³ կամ Ելիմար⁴ (Primas) տիպոսը կը կրեն:

1. Այս եպիսկոպոսս՝ երբցս յիշուած է և առ Չենոբ Գլակացոյ, իբր եպիսկոպոս Ալեքսանդրոս, և Եղիսպարին հետ հալածուած յԱրևմուտս:

Հռովմայ գետնադամբաններու հնազոյն Տեղադրութեան մի մէջ, — այն է Է դարուն վերջեր, — զոր Յովն. Գիլիստի⁵ հրատարակեց

Եւ 'ի մտանելն Հանդիպի Սեղ-
բեսարոսի , և եհարց զպատճառս
զարտեանն . պատուաւորաբար ըն-
դունէր յիւր բնակութիւնն , և առանց
երկիւղի զվարս նորա և զքարոզու-
թիւն աւետարանին՝ բազում գրուա-
տ(ե)աւք զեկուցանէր ամենեցուն : Եւ
այսպէս զտարի մի և զվեց ամիս ճըշ-
մարտութիւն հաւատոց և վարուց ու-
սուցանէր ժողովրդեանն , կամօք հայ-
րապետին Մելիփեայ , 1 :

Եւ ² շքադրանս դարձոցանէր 'ի մու-
րաբնէնէ յաստուածաշարժութեան Երանե-
լին Տէմոթէոս : Յայտուիլ շարացեալ շարն՝
Եարի 'ի ժեսու Եղարտուի Կաղաքին , սպանա-
նել շէրանելէ այրն Աստուածոյ շՏէմո-

(Roma Sotter. T. I. p. 141) մակագրու-
թեամբ *Opuscolo Saliburgense*, կը յիշուի
Տեմոթէոս , - Իբրև պատմական և հնարոյն
վկայ , - ընդ Ս . Աւարեղոյն Պօղոսի և Սեղ-
բեսարոսի , այսպէս . " In parte autem au-
strali civitatis (Romæ) juxta viam osten-
sem Paulus Apostolus corpore pausat et
Thimoteus episc. et martyr de quo memi-
nit liber *Silvestri* ibidem dormit ,, etc.

Այս հնագոյն յիշատակարանս՝ ոչ միայն
Տեմոթէոսի պատմական անձն ըլլալու , այլ
նոյն իսկ Սեղբեսարոսի վարուց հնութեան
անժխտելի հաւաստիք մ'է : Նշանաւոր է նոյն-
պէս Ջենոբոյ ըստ մասին ասոր համաձայնիւր .
սակայն կ'երևի , թէ Լուսաւորչին մերոյ և կե-
սարիոյ հայրապետին ընծայուած թղթոց հե-
ղինակը՝ Սեղբեսարոսի վարքէն չէր ճանչնար
զնա , զի չյիշէ զնահատակութիւն նորա . այլ
Իբրև կենդանի և հելլեն թարգմանիչ :

1 . Գ և Դ օրինակները Մելիփեայ կը գրեն .
սակայն դիտելու ենք , որ ոչ Մելիփեայ և ոչ
Մելիփեոս կարեն լինել համաձայն յուն . Μελ-
τιάδης և լատ Meltiade ձևերուն , որք ուղիղ են :
Բնականապէս ըստ նախնեաց տառադարձու-
թեան պիտի գրուէր Մելիփադէս կամ Մել-
տիադէս : Ուրեմն հայերէն թարգմանութիւնն
այնպիսի ժամանակի մէջ եղած համարելու
ենք , երբ նախնեաց տառադարձութիւնն ար-
դէն խանգարուած էր , - օտար լեզուաց և տե-
րապետութեանց ազդեցութեան ներքե :

2 . Թարգմանչին այս և ուրիշ յաւելուած-
ները շղագրով կը նշանակենք աստ և այլուր :

սալ . Σίλβεστρος και οὐ μόνον ἔχαιρεν
τοῦτον ὑποδεξάμενος· ἀλλὰ γὰρ πάν-
τα φόβον ἀποσεισάμενος, και τὴν ἀ-
ναστροφὴν τοῦ ἀνδρὸς και τὸ κήρυγ-
μα θεασάμενος, πολλοῖς ἐπαίνοισ
πᾶσιν παρεκατίθητο. Οὗτος τοίνυν ὁ
ἅγιος Τιμόθεος ἐπὶ ἐνιαυτὸν και μῆ-
νας ῥητοὺς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χρισ-
τοῦ διδάσκων,

Բե... : Եւ ըմբռնեալ արկանէր 'ի
բանդ, և 'ի տանջանս սաստիկս յա-
ղագս Քրիստոսի հաւատոցն. որում
ոչ հաւանեալ կամաց բռնաւորին,
թողուլ զԱստուած, և պաշտել ըզ-
կուսս, սրով զգլուխն հատեալ, և
այնպէս փոխեցաւ յաշխարհէս. զորոյ
զմարմինն 'ի գիշերի յափշտակեալ
Սեղբեսարոսի 'ի ծածուկ, յիւր յա-
պարանսն տանէր, և ազդ անէր սուրբ
հայրապետին Մելիտեայ : Որ վաղ-
վաղակի 'ի տեղին հասանէր հաւա-
տարիմ ժառանգակցաւ քեկեղեցւոյն :

Եւ սաղմոսիւք և աւրհնութեամբ ան-
դէն զսպէին զուրբ նշխարս երա-
նելոյն Տիմոթէի, մերձ 'ի հանգըս-
տարանս¹ սուրբ առաքելոցն Պետրոսի
և Պաւղոսի : Որ ոչ միայն անուանա-
կից էր աշակերտին Պաւղոսի, այլ
առաւել ևս էր 'ի վարս և 'ի վարդա-
պետութիւնս յաղթող լիեալ, որ և
վկայեաց իսկ 'ի Հռովմ քաղաքի :

Այսոցիկ այսպէս եղելոց, Կարգեալ

1. Այս յիշատակութիւնս քաջ կը համա-
ձայնի Է զարու հռովմէական այն յիշատակա-
բանին, զոր յառաջին ինում մէջ բերինք, 'ի
ծանօթութեան անդ, ուր Տիմոթէոս ստուգիւ
Ս. Պօղոսի հանգստարանին քով հանգչած
կ'աւանդուի, մերձ «արեւն ճանապարհին : Ան-
տարակոյս յիշեալ յիշատակարանը Սեղբես-
արոսի վարուց խմբագրութենէն վերջ պիտի
եղած ըլլայ : Սակայն երբ կ'ըսէ, թէ Սեղբես-
արոս իսկ հոն թաղուեցաւ, այս կէտս ուրիշ
յաղբերաց գիտէր նա կամ յաւանդութենէ.
զի Սեղբեսարոսի վարուց մէջ և ոչ իսկ նորա
մահուան յիշատակութիւն կայ :

και τοῖς εἰδώλοις θύσαι μὴ βουλόμε-
νος, τρίτον αἰκισθεὶς ἄμα καὶ μαστιχ-
θεὶς, ἐκ τριῶν τιμωριῶν, τέλος τὴν
κεφαλὴν ἀπετμήθη·

οὗ τινὸς τὸ σῶμα
λαζαίος μεσαιτάτη νυκτὶ Σίλβεστρος,
ἀρπάσας εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν ἀπη-
νέγκατο.

κἀκεῖσε τὸν ἅγιον Μελτιάδην τὸν ἐ-
πίσκοπον παρακαλέσας. κρατῆσαι ἐ-
ποίησεν, ὡς ἂν πάσιν τοῦτο πράξαι
τοῖς συμπρεσβυτέροις καὶ διακόνοις
διὰ πάσης τῆς νυκτός ἁγίαις ὑμνω-
δίαις διανυκτερούσας, τὸ μαρτύριον
αὐτοῦ ἐνεκαίνισεν

Ελευθέρα δὲ τις γυνὴ Χριστιανή, καὶ
τὸν Θεὸν φοβουμένη ὀνόματι Θεωνῆ,
κῆπον ἔχουσα γειτνιαζόντα τῷ ἁγίῳ
ἀπόστολῳ Παύλῳ, τὴν προμνημονευ-
θέντα παρεκάλεσεν Πάπαν, ὥστε ἔ-
κείνης αὐτῆς ἀναλώμασιν ἐν τῷ αὐτῷ
κῆπῳ κτισθῆναι μαρτύριον, κἀκεῖ
ἀπὸ τε κῆπῳ θείναι τοῦ ἁγίου Τιμο-
θέου τὸ σῶμα· ὅπερ γενόμενον ἱκανῶς
πάντας τοὺς Χριστιανούς ἐλαροποίη-
σεν· ὅφ' οὗ καὶ δμώνυμος Τιμοθέου
τοῦ γενομένου αὐτοῦ μαθητοῦ, πλη-
σίον αὐτοῦ κατετέθη.

Οὕτως τροβάν των τούτων, Ταρκυῖνος

նա¹ եպարքոս զշարացաւ Սեղբեստրոսի, և ըմբռնեաց զնա, արկ 'ի բանդ. ասէ. թէ Ոչ տացես զինչս Տիմոթէոսի պղծի, և զոչեսցես կոտցն, ըստ նմին աւրինակի կորիցես: Իսկ Սեղբեստրոս ասէր զաւետարանական բանն առ նա. Յայսմ՝ զիշերի զոգրի* 'ի քէն 'ի բաց պահանջեն. քոխանակ զի զսուրբն Աստուծոյ պիղծ սասցեր. և սպառնալիք* ունայն լիցին:

Եւ առաւել բարկացեալ ընդ համարձակութիւն սրբոյն, և ընդ պատասխանիսն, հրամայեաց արկանել 'ի ներքին բանդն, և զոտն նորա պնդել 'ի կոճեղ, և ինքն զնաց 'ի ճաշ, զի վաղիւն դատեցէ: Եւ մինչդեռ ուտէին զձուկն, ըստ սովորութեան, սկիբ ինչ կառուցեալ 'ի քիմն եպարքոսին, և վտանգեալ լինէր.

և ուտեք աւգնականութիւն իսկ ոչ գտանէր 'ի բժշկաց: Տագնապեալ սաստիկ յոյժ, 'ի մէջ զիշերին աւանդեաց զհոգին, ըստ բանի սրբոյն Սեղբեստրոսի: (Եւ յայտնի եղև այս ասէ-

1. Այս անունս՝ չորս օրինակաց մէջ ևս կարելի է գրուած է, որ կը տարբերի ըստ Tarquinius և յուն. Թարքուինոս էն: Առաջին յուն. Դ տաւր կարէր զիւրաւ Դ տաւրն հետ շփոթել թէ թարգմանիչն գրոցս և թէ անոր գաղափարողը, այս հասկանալի է. բայց Դ տաւր կ'ըզարձնել, - փոխանակ Գ ի, - այս բանիս օրինակ չունինք յի գարու մատենագրաց քով. ուրեմն վերջին գարեբու արտասանութեան ազաւարտութեանց արդիւնք է այս. ինչպէս նաև Ս տաւր բարձունի և * յաւելուածը: Եւ Յայսմ աւուրքն և այլք երկու՝ Տարգինոս կը գրեն, անչունչա 'ի յունէն ուղղագրելով:

Տարկուինիոս քաղաքագետին պատմական անձն ըլլալն ևս արդէն ապացոյցուած է, և ժամանակն որոշ. որով կը տեսնուի, թէ Սեղբեստրոսի վարուց հին և վաւերական աղբիւրներ եղած են:

ὁ ἔπαρχος ὑπολαβὼν Χρήματά τινα τὸν Τιμόθεον ἐσκληθέναι, κατασχεθῆναι τὸν ἅγιον Σιλβέστρον πρῶσέταξεν· καὶ φησὶν πρὸς αὐτόν, εἰ μὴ πάντα τὰ Χρήματα τοῦ μουσαροτάτου Τιμοθέου δώσης, καὶ θυσῆς τοῖς Θεοῖς, διαφόροις σε τιμωρίας ἀναλώσο. Πρὸς δὲ ὁ ἅγιος Σιλβέστρος ἔφη. Εὐαγγελικὴν σοὶ προσφθέγγομαι φωνήν, Ταύτην, τῇ νυκτὶ ἢ ψυχῇ, σου ἀφαιρεθήσεται ἀπὸ σοῦ, ἵνα γυνῆς Τιμόθεον δὲ ἐτιμωρήσω, οὐ μουσαρόν, καθὼς σὺ ἔφησας, ἀλλὰ Χριστοῦ ὑπάρχοντα μάρτυρα.

ταῦτα ἀκούσας ὁ Ταρκυίνος, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀλύσειν βαρυτάταις δεθέντα, ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ εἰρκτῇ, κατακλεισθῆναι. Σιλβέστρον ἐν τῇ φυλακῇ, καθὼς εἴρηται, τυγχάνοντος, καὶ τοῦ Ταρκυίνου ἐν τῷ λεγομένῳ Σίγματι ἀριστοῦντος, ὁσπῶν ἰχθύος ἐν τῷ λάρυγγι αὐτοῦ παγῆν, οὐδεμιᾶ ἐπαοιδίᾳ, οὐδεμιᾶ ἰατρικῇ τέχνῃ ἀνασπασθῆναι ἠδυνήθη· ἀλλὰ ἀπὸ ὄρας ἀρίστου μέχρις νυκτὸς δεινοτάτῳ τόνῳ τρυχόμενος κατὰ τὸ ρῆμα τοῦ ἁγίου Σιλβέστρον, τῆν

րաց շարաց : Հեղ բարուք, և խոնարհ
սրտիւ : Երկայնամիտ , մարդասէր,
ազաւոր մեղուցեցոցն . հրեշտակա-
կան դէմք, հրեշտակական շարժմամբ
և բարբառով : Եւ յամենայնի զարը-
րոցն ունէր զնմանութիւն , որոց աշ-
խարհու էր զճշմարտութիւնն 'ի Քրիստոս
Յիսուս :

Յայտարարի վաղձան հայրապետին
Մելիտեայ : Եւ ամենայն ժառանգա-
ւորք եկեղեցւոյն Հռովմայ (յ) և ժողո-
վուրդք քրիստոնէիցն՝ զՍեղբստրոս
առձայնէին 'ի վերականգնութիւն , ար-
ժանաւոր գորով վեհագոյն աթոռոյ
հայրապետութեանն Հռովմայ (յ) : Իսկ
նորա անարժան զինքն վարկանէր . և
բազում պատճառս զինքեան տկա-
րութեան առաջի դնէր նոցա , և հա-
ռաչէր , և լայր և սուր . Չէնչ է այս
որոշման խնդրութիւնն , որ բարձր գե-
ղարարս 'ի Վեռնութիւնն ահաբարոցն սոս-
սաորել անբարութեանցն , որոս՝ զե՛բա-
սակն :

Եւ զաւրանային բարբառք բազ-
մութեան , ոչ թուլանալ եպիսկոպո-
սացն 'ի կոչմանէ զսուրբն Ստաւծոյ :

Յորս էր և Անդրեանս ¹ Պամփիլիւսայ

1 . Մեր գրչագրերն առ հասարակ Անդրեան-
սն կը գրեն : Սակայն Պամփիլիւսայ կամ Կեսա-
րիոյ Կապադովկացոց եպիսկոպոսաց ցանկի
մէջ՝ այս անունն հետքն անգամ չի գտնուիր :
Յայտարարաց և վկայարանութեանց մէջ կը
յիշուի Անտոնիոս վկայ մի , նահատակեալ 'ի
Մարտիրոսանոսէ . բայց կ'ըսուի , թէ էր 'ի Կե-

յն չար տղ թէա անցելոսիծից տօ լոցօ
ժալաճաթօն , տօ ճրցօ անցիոս , տօ սօ-
մաթի ճրթօմենոս , կալ տօլց յիթեսին անցի-
տոս , տի սոմբուլիա մեցիտոս , տի քիսթե
օրթօժօլցօ տի ճլքիժի անթոմոնիցիժօս ,
տի անցաթի անսթօկրիտօ : անլ՝ ճքեիժի ,
քանթա անտօս տա կաթօրթօմաթա , օժ
օլժօս տե ճիմի կաթալեցիմ , ճքի տա մերի-
կօց քրալթենթա անթ անտօս տրեթօ տօն
լօցօն .

Տօս անցիօս տօնսն մելիաժօն քրժօս
տօն ժեսթօտին թեօն տին քօրեան քօիթի-
սամենօս , քանթեց ժօմօս օլ՝ տե կիլիքիօլ ,
կալ օլ՝ կալիօլ մեցալիլ տի քօնիլ ճրթօն ,
Տիլբեսթրօն ժեի ճից տին տօս ճքիսկօթօս
անցիան քրօկերիսթիլիլ . տօս ժե քրալի-
տօմենօս , կալ տից անցիան յիլիկիան տօ
նեօն քրօթալլօմենօս : կալ անանցիօն ճես-
տօն անթօկալօնտօս , ժսօն անտօս քրալի-
տեիտօ .

տօսօտօք քլեօն անտօլ ճքքօնօնսն ,
անցիօն անտօն անթարկեմ . կալ տի ժեի տա
քօլլա լեցիմ . սոնեւժօկօնտօս տօս
թեօս ցիլեթա ճքիսկօթօս , կալ տի կա-
թիլմերիլիլ ժիժասկալիլ օժտօց տօն կալօն
նօմօթեթե , օժտե քօլլօ քլիլթօս կաթա-
լեիթալ մեն , կալ անթրնիսասթալ տին
տօն ճիժօլօն մաթալօտիլա : քլօսժրա-
մեիլ ժե , կալ ժօլեւեւիմ տօ ժեսթօտի յի-
մօն Իիսօս Քրիսթօ .

Են տօ կալրօ օն տօտօք , Եւքրօս-

Ե Յայտնառնողքեկ

« Եւ եղ անուանս շաբաթուց աւուրց. զԱրեւելն՝ աւր Կիրակի անանեաց, որ է աւր տերուհի. և զԱրեւմնն՝ Շաբաթ. զԱրեւելն՝ Գ շաբաթ. զԱրեւմնն (Հերմէսին) Գ շաբաթ. զԴրոսն՝ Ե շաբաթ. զԱփրոզիտայն՝ Ուրբաթ. և զԿարմնեայն՝ Շաբաթ:

Հրամայեաց և փոխեցին ամենայն քրիստոնէայք զաւագ Չատիկն. զի յետ չորեքսասան (աւուր) Լուսին զԿիրակին արացեն Չատիկ: Ասաց և պատել զաւագ հինգշաբաթ աւրն, իբրև զաւագ Չատիկ մեծ Կիրակին:

Գրեաց և Կանոնս, զի յաւուր հինգշաբաթին մեծի բանան զբանասն, և զամենայն կապեալսն արձակեցեն: Եւ կատարի հրամանս այս յամենայն իշխանութիւնս քրիստոնէից մինչև ցայսօր »:

ոնոմասոմենոն Իլիոս, Տելինց, Իրեոս, Երմոս, Դիոս, Կրոնոս, Իփրոճից, զճից Տիլբեստրոս մետոնոմասեն, տին մեն տից Տելինց իմերան, ճետերան Կալեսաց: տին ճե տոս Իրեոս, տրիտին: տին ճե տոս Դիոս, տեմպտին: տին ճե տից Իփրոճից, քարասքեյին: տին ճե տոս Կրոնոս, եկ տից քալաիաց ճիաճից, սաբբատոն: տին ճե տոս Իլիոս, սիա ճի տի ճեսոտիկի անաստաց Կեոսմիմենին, Կուրիակին անոմասեն, Կալ տոս անոմետոս փոտոս արչին տոս նոյտոս փոտոս արչիցոն անտին անեստի: անո. ան Կար տի իմերան անեյն ան Դեոս, Գենիճիտո փոս, Կալ անեյնետո փոս.

Կալ լոյնոն անփոսիտից սո միքրա անեյնետոն ան տոտոս տոց Եսքերից Կալ տոց Ինատոլիցոց. տոն Կար Եսքերից ան տի սաբբատո նոստեոնտոն, տոց Ինատոլիցոց իրեսեն Իոսճալիկի ան անիստան. զճից Տիլբեստրոս անիսեն ան տի Տաբբատո նոստեոյն, Կալ ան տի տեմպտ մի նոստեոյն, անոք սոճե տի Կուրիակի, լեյցոն սոտոց, Դի մեն սաբբատո, տոս ճեսոտոն ան տի տափոն անարչոնտոց, քանտաց տոց մաճիտաց նոնոստեոյն: տի ճե Կուրիակի, տոն ճեսոտին անեյնետոն Կալ տոստին Կարան անիլփենայն տին Կուրիակին իմերան, ճեսոն քենոց անիլփեյն տո սաբբատոն: Կալ տոտոս Կարին Կրինայն ան տի Տաբբատո նոստեոյն ան-

բուն լեքոց Կիլից ճոնոլին և սոսեցալ: Յունարեն Սեքեոստրոսի փոսոց այս ընդարձակ հատուածս լատին խմբագրութեան մէջ ներմուծուած այն յաւելուածներն մինչև մարտի է, որոց համար բնիք, թէ նախկին և անյայտացած բնագրին մէջ լեքոց հաւանութեն: Այս բանիս իբր պարագոյց զիտելու ենք, որ Եւսեբիոս Կեսարացին (տես Կենս. Կոստ. Գ. գլ. ճ. ճ.) Կոստանդնուսի կոյտոյն լեթանոսական աւուրց բարեփոխութիւնն և Կիրակի և Ուրբաթ աւուրց նուիրագործութիւնը:

καστον τῶν δυναμένων· τὸν γὰρ μὴ
 δυνάμενον, ὁ Θεὸς ὑπὲρ δύναμιν οὐ-
 δέποτε οὐδὲν ἀπαιτεῖ. ἐν δὲ τῇ πέμπ-
 τῇ ἡμέρᾳ, διὰ τὸ τῇ τοῦ δεσπότου ἀ-
 ναλήψει κεκοσμησθαι αὐτήν, καὶ Χρῆ-
 ναι κοινωνεῖν αὐτήν τῇ τῆς ἀναστά-
 σεως ἡμέρᾳ. πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ
 ἅγιον Χρίσμα τοῦ μύρου ἐν ταυτῇ τῇ
 ἡμέρᾳ κατασκευάζεσθαι, δὲ τοῦ δε-
 σποτικοῦ σώματος ἀρχόμεθα κοινο-
 νεῖν. ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ οἱ ἐν μετα-
 νοίᾳ τυγχάνοντες, συγχωρήσεως τῶν
 πταισμάτων καταξιούνται ἐν αὐτῇ τῇ
 ἡμέρᾳ τῶν φυλακῶν τὰ δεσμὰ ἀνιέν-
 ται. ταῦτα μικρά τινα τῆς αὐτοῦ δι-
 δασκαλίας ἐκ πολλῶν παρεθέμεθα·
 λοιπὸν δὲ καὶ τινα τῶν θαυμάτων, ὧν
 δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς εἰς δόξαν τοῦ οἰκείου
 ὀνόματος πεποίηκεν φράσωμεν.

Ἦν δράκων παμμεγέθης ἐν τῷ Ταρ-
 πεῖῳ ὄρει, ἐνθα τε Καπετώλιον ἴδ-
 ρυται. καὶ τούτῳ τροφήν ἀπαξ ἐν τῷ
 μηνί γόητές τινες μετὰ παρθένων μα-
 γευτρῶν ἐπὶ τριακοσίοις ¹ ἐξήκον-
 τα βαθμοῖς, ὡσανεὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κα-
 ταχθονίοις κατιόντες, καὶ τελετάς μυ-
 σαράς ἐκτελοῦντες, κατέφερον. οὗτος
 τοίνυν ὁ δράκων αἰφνίδιον ἀνίων, ἐξω-
 θεν μὲν οὐκ ἐξείη· τοὺς δὲ γειτνια-
 ζοντας πάντας θανατηφόρῳ ἄσθηματι
 ἐλυμαίνετο, πάσης τῆς Ῥωμαίων πό-
 λεως τὸν αἆρα φθοροποιὸν ἀποτελῶν.
 ὕθεν ἐκ τούτου λοιμικὴ νόσος τοῖς ἀν-
 θρώποις πᾶσιν ἐνέσκηπτεν, καὶ μά-
 λιστα τοῖς νηπίοις.

Ἄ οὖν Σίλβεστρος, ἔχων μετὰ τῶν

Եւ յորով եցոյց Տէր նշանս 'ի
 ձեռս նորա :

Էր վիշապ մի մեծ 'ի Տարսն ¹ 'ի
 Լերբնն, 'ի յայրի մի որջացեալ. և
 զուսն այրին պղնձի, 'ի դիւաց և 'ի
 կախարդաց, 'ի չնարից սասանայի
 կազմեալ. և զոչս 'ի կուսանաց ընդ-
 ունէր նոյն ընթն սասանայ 'ի ձեռն
 վիշապին : Նա և բազում վիասս
 մերձաւորացն առնէր, որք եկաւ աշտ-
 չիքն ² զսարքն Ասորոսն՝ պլանսսարքն

1. Մեր Գ. և Ա. օրինակք « Տարսն » կը
 գրեն, որ յուն. Կարպետոս կամ Կարպիտոս ին
 յայտ աննման կը հնչէ. զժուար է ընդունել
 Լերբն ընդօրինակողաց վերջակ մի : Իսկ Է
 Յայտսսարքն՝ փոխանակ Լերան՝ կապիտոլինի
 ապարանքի մէջ կը գնէ վիշապի բնակարանը :

2. Այս և հետեւեալ սողերը բուրբուղին կը

1. Հայերէն թարգմ. գրչագրաց մէջ յի-
 շուսն չէ պրիս խորութիւնն, սակայն Ե Յայտ
 սարքն կը րացնէ այդ պահասն՝ պսպէս.
 « Եւ աղանդաւոր կանայք իջանէին Գձկն
 սարքնսս առ վիշապն » .

Լ ասէին. Ենէ Կարող էջէ Քրիստոսն +
Խաչակնել զճանսս զԷշտակն, զի արեցոստ Լ
Հասարակացոստ :

Ասէ սուրբն. Եւ յայսմ՝ ցուցից ձեզ
զգաւրութիւն Քրիստոսի Աստուծոյն
իմս(յ). և որք խնդրեանն 'ի նմանէ, լի
նի պարգևատու: Եւ քարոզեաց պաշս
և աղաւթք վասն խնդրոյն այսորիկ
ժողովրդեանն Աստուծոյ:

Ἐλλήνων ὑπὲρ τῆς ἀληθῆς πίστεως
ἀμφισβήτησιν, εἰς τοῦτο φιλονεική-
σας ἐλήλυθεν, εἰρηκότων αὐτῶ τοῦ
ἐναντίου μέρους, Κάτελθε πρὸς τὸν
δράκοντα, καὶ ποίησον αὐτὸν ἐν τῷ
ὄνόματι τοῦ Θεοῦ σου κἄν ἕνα ἐνιαυ-
τὸν ἀποσχέσθαι τῆς τῶν ἀνθρώπων
ἀναιρέσεως, καὶ πιστεύομεν τῷ Χρι-
στῷ ὃν σὺ φῆς θεῖαν τινα δύναμιν
ἔχειν. οἷς ὁ ἅγιος Σίλβεστρος ἔφη. Ὁ
μὲν Χριστὸς ὁ ἐμὸς θείας δυνάμεως
πλήρης ὑπάρχων, δεῖξαι καταξιώσει
καὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἑαυτοῦ
ἰσχύν· ἡ δὲ ὑμετέρα ἀπιστία, ἀλλα-
τινὰ ἑαυτῇ ἐφευρήσει, τῇ μὲν αὐτοῦ
θεότητι μηδαμῶς ἐναντιούμενα, τῇ
δὲ ὑμετέρα σωτηρία πολεμοῦντα. τό-
τε συγκαλεσάμενος τοὺς ἁγίους καὶ
πνευματικούς ἀνδρας, πάση τῇ ἐκκλη-
σία τριήμερον νηστείαν ἐκήρυξεν· καὶ
ταῖς εὐχαῖς καρτεροῦντες παρεκά-
λουν τὸν δεσπότην Χριστὸν, ἵνα κα-
ταξιώσῃ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώ-
πων, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν προνοήσαι,
καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἑαυτοῦ ὀνόματος
φανερῶσαι.

սարբերին 'ի յունէն. զի վերջինս կը ծանու-
ցանէ, թէ Սեղբեստրոս վէճի բռնուելով չե-
թանոսաց չեա, պայման կը դնէ, որ եթէ ինքը
Քրիստոսի զօրութեամբ իջնէ պրին մէջ և
սպաննէ զվիշապը, նոքա դառնան 'ի Քրիստոս.
սուր համար եկեղեցականաց ժողովք մ'ևս կը
խմբէ և եռօրեայ պաշս և աղօթս կը յանձնէ:
Իսկ չոյր կ'ըսէ, թէ « պլահոսոստ » եկեալ
կ'աղաչէին դնա: Բ. Յոյնը երեք էջի մէջ մանրա-
մասն կը նկարագրէ Կապիտոլիննի պրին խո-
րութիւնն և Սեղբեստրոսի և Հռովմայ իրար-
անցումը՝ մասնաւոր պարագայիւք: Իսկ հայն,
ընդհակառակն մէկ էջի մէջ, - ըստ կամս, -
կը համարօտէ զայն, յորմէ իսկ կը տեսնուի,
թէ անոր նպատակը չէր Սեղբեստրոսի վա-
րուց ամբողջական թարգմանութիւն մ'ի լոյս
ընծայել, այլ ըստ աւուրն պատշաճի Յայսմա-
ւորաց համար հակիրճ կենսագրութիւն մի
ընէլ: Այս բանս 'ի հետեւեալն դեռ աւելի ակն-
երև պիտի տեսնուի:

Եւ ՚ի հասարեւ աւուրցն այնորիկ,
 երևեցան ՚ի տեսեանն առաքեալքն —
 Հայրապետին — Պետրոս և Պաւղոս ¹,
 և ասեն. Մատոյ զանարիւն պատա-
 րագն սուրբ, և յետ այնորիկ առցես
 զԹէոփորոս և զԳրիգորիոս քահանայն
 Առտուծոյ, և զՀովնան ² սարկաւազ,
 և զնացէք ՚ի յորջ վիշապին, և մեք
 ընդ ձեզ: Եւ յորժամ հուպ լինիցիս
 ՚ի դուռն այրին, զիցես զդուռն և
 արկցես զախն, և ասացես. Աստուծո
 ասեն առաքեալքն Քրիստոսի. մի
 բացցի դուռնս այս մինչև ցար զա-
 լրատեանն Քրիստոսի:

Միջ տօնոյն տրօտից հիմերաց տից
 ծրիսթեիցից, Էփանի ծ Գցիոց Գթոստոց
 Քիտրոց Էն ծթաթից տից մաքարից Տիլ-
 Բիտրոց տից Էպիսքոպոց, Լիցոց, ԼԳԲԷ
 մետԳ տուց Թեոծուրոց, կալ Լուոնուց,
 կալ Փիլիքիցիսիոց ¹ տուց թրիսթու-
 րոց, կալ ՕնուրԳտոց կալ Քուրմանոց տուց
 ծուքոնուց կալ Էն Գտից տից Էիսծուց, թրին
 ից սե թրոց տոն ծրԳքոնտԳ, մետԳ Գտոն
 կալեթուց, թրոցԷնեցից տից ԳնԳիքաք-
 տոց Թուսիքն տից Թեոց կալ մետԳ տԳտԳ
 Լիցից կալնԳն, կալ մետԳ Գտեթուց
 Թոն Էիցիցից տո թիցիքուց ԷնԳ Ծ
 ծրԳքոց կուքԳցեթուց, Էն ից Էիցին թուլԳ
 քալկալ ԷցուցԳն կրիքիլուց. մետԳ Ծոն
 տո կալեթուց սե, ԷթիքալեսԳմեոց տո
 ծոցուք տուց Լուրիոց հիմոց Գիսուց Լրի-
 ստուց, Էլկուցից թրոց ԷԳտուց տԳց թու-
 ԼԳց, կալ Էն տուց կրիքիլուց Գտոն Էի-
 սԳԳԳցից տից Գլուցին տից կալնԳց, կալ
 կլեիսԳց Էրեից, ԼԳԾԷ Լիցից ծ Գթո-
 ստուց տուց Լրիստուց Քիտրոց, ԳտԳնԳ
 Գի թուլԳն Ծոք ԳնուցիցիցոնտԳ Գքից տից
 փոԲերԳց, կալ փրիքիցից հիմերաց տից
 կրիցեուց տից ծԷ կլեիծԳ ԷնԳն Գն Բու-
 Լուց կալԳքԳսոց.

Եւ արար որպէս հրամայեցաւ նմա
 ՚ի տեսեանն: Եւ խափանեցան այ-
 նուհետև նուէրք և զոհք զիւրապանք, և
 զնաք մերձակայիցն: Եւ լուեալ ա-

Տոցե Ծի Էլլիքից Գտիոնտից Գցից
 ՏիլԲիտրոց, ԷնուցիսԳն փոԲոց տիցԳ, կալ
 ծուլԳն Էմթուցից Գտոց ծԷ ԹԳԲրոն,
 կալ Գթոցից ԳթԳրքոց կալիցԳ, կալ
 թԳնտԳ տԳ թրոցԳքիցնտԳ Գտից թԳրԳ
 տուց Գցիոց Գթոստուց Քիտրոց Էթիլի-
 րոցսց. կալ տից ծուքուց տուց Լուրիոց հի-
 մոց Գիսուց Լրիստուց իցլեւթերուցից թԳ-
 սԳ ից թուլԳց Էք տուց ԹԳնԳտիցփոցուց Գսթ-

1. Առաքելոց յիշատակութիւնը՝ միայն
 հայ գրչադրաց մէջ կը գտնուի, և հաւանորէն
 յաւելուած մ'ըլլալու է. զի Ե Յայրապետարքն՝
 համեմատ յունին զՊետրոս միայն կը յիշէ.
 2. Այս անուն իսկ յունարէնի մէջ չկայ.
 ուստի կամ այն տեղ յիշուած Ռոմանոս Romanos
 սարկաւազի սխալ տառադարձութիւն
 մ'է, և կամ յաւելուած:

1. Այս անուն հայերէնի մէջ կը պահուի՝
 զոյց ընդ Honoratusի, չգիտեմ ինչ պատ-
 ճառաւ. Ե Յայրապետարքն՝ Գ. քահանայս կը յի-
 շէ, առանց անուն, և Բ սարկաւազուց,
 որով Հայրապետ լինի սարկաւազ:

մենեցուն՝ փառաւորեցին զՍտուած.
և յաւերաւ ժողովուրդ բազում՝ ՚ի
Տէր, և հաւատային յՍտուած և
մկրտէին աւր ըստ աւրէ: Եւ բան
վարդապետութեան սրբոյն ածէր և
զաւրանայր առ ամենեւեան:

ματος του φονίου θυρός από τῆς ἡμέ-
ρας ἐκείνης, καὶ ἐπέκεινα. διελθόντος
τοίνυν ἐνὸς καὶ δευτέρου μηνός, οἱ τοῦ
δράκοντος ὑπηρέται, γινῶντες ὅτι περὶ
τὴν ἀλήθειαν ἠττήθησαν, καὶ ἀπε-
κλείσθη ὁ δεινὸς καὶ ὀλέθριος θῆρ
ἐκεῖνος, εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἁγίου
Σιλβέστρου ἑαυτοὺς βίψαντες, ἐπί-
στευσαν τῷ Χριστῷ, καὶ ἐβαπτίσθη-
σαν πάντες. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ,
δόγμα ἐξέθετο ὁ βασιλεὺς:

MARTYRION 4

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΕΝΔΟΞΟΥ

ΑΘΛΟΦΟΡΟΥ ΕΥΣΕΠΝΙΟΥ

Ընդ ժամանակսն ¹ ընդ այնոսիկ
Կոստանդ տրիբուն գորով և զաւրա-
վար, և յաղթող ՚ի պատերազմի Սար-
մատացոց, դարձաւ բազում աւա-
րաւ և երեւելի փառաւ. ք:

« Κώνστας ὁ ποτὲ τριβούνος μετὰ
τοῦτο βασιλεὺς γενόμενος. ὄντος αὐ-
τοῦ τριβούνου συμπάρημεν αὐτῷ ἐν
παντὶ πολέμῳ. ἐξήλθαμεν δὲ εἰς πό-
λεμον τῶν Σαρμάτων καὶ ἐνίκησαμεν

1. Կոստանդայ Վերոսի պատմութիւնն,
որ դրաւած է հայ թարգմանութեան մէջ 3-4
էջեր, բոլորովին եկամուտ է. զի յունարէնի
և լատիներէնի մէջ կը պահուի: Սոնու մանա-
ւանդ աւելի աչքի կը դարնէ, զի յոյնը վիշա-
պի պատմութեանն անմիջապէս վերջ կը յարէ
Կոստանդիանոսի հաւածանաց հրովարտակը,
որով հայ թարգմանչին այս խոսքերը. « Ընդ
ժամանակսն ընդ այնոսիկ Կոստանդ Տրի-
բուն », կը կորսնցնեն իրենց նշանակութիւնը,
ժամանակագրական մեծ սխալ մի գործելով:
Եւ յիրաւի Կոստանդայ Տրիբունութեանն
հետ ինչպէս կարէ միաբանիլ նորա որդւոյն
Կոստանդիանոսի հաւածանաց հրովարտակը.
զի սա իւր հօր մահուանէն յառաջ յԱրեւել
կայր: Իբրև պատանդ, առ Գիսկղիտիանոսի:

Մեր ներածութեան մէջ մատնանիչ ըրինք
արդէն այս ներմուծեալ պատմութեանս հնա-
դոյն աղբիւրը, այն է Եւսեբիոս վկային վերա-
դրուած Կոստանդիանոսի ծննդաբանութեան
պատմութիւնը. ուրեմն աստ կը հարցնենք
միայն, ինչո՞ւ համար և երբ ներմուծուած է
այդ գրութիւնը՝ Սեղեւոստի վարուց հայ

1. Ի ժամ տպագրութեան հասաւ այս ընդ-
օրինա՝ութիւնս, — վատիկանի Զեռագրատան
թիւ 866 fol. 536 հնագոյն և դժուարութեա-
նքով գրչագրէն: Եւսեբիոսի վկայաբանու-
թեան երեք էջերն՝ գրեթէ բառական կեր-
պով կը համաձայնին հայերէն թարգմա-
նութեան, և անոր բնագիւր ըլլալու մասին
այլ ևս տարակոյս չի կայ: Ս. Խորենացոյ Բ.
Գրոց ԶԳ գլխոյն հետ ունեցած աղբիւնս ևս
անժխտելի է այսուհետև, որով կարրիերի
կնթադրութեանց հիմն՝ ՚ի վեր կը տապալի:
Կոստանդիանոսի պատմութեան վերջին երեք
պարբերութիւնքն, — այսինքն են Կոյսերամու-
նութեան, քրիստոնէից դէմ հանած հաւածա-
նաց և բորտութեան, — Եւսեբիոսի մեզ հա-
սած վկայաբանութեան մէջ կը պահուին. ուստի
հայ թարգմանին կամ Խորենացոյ ԶԳ գլխ-
խում աւանդածներն ընդլայնելով այն կեր-
պարանքը սուած է, և կամ երկաքանչիւրն
իսկ Եւսեբիոսի վկայաբանութեանէն զատ՝
Եւստորբոսի ընդարձակ գրութիւնն ևս ունե-
ցած են իրենց զբմաց, զոր ՚ի վեր անդր յըն-
ցինք, և յորմէ յունարէն Յայտմաւուրքն (Մղոյ

և եկն 'ի քաղաքն 'ի պանդոխ մի.

և տեսեալ աղլիկ մի գեղեցիկ և իմաստուն,

կամեցաւ ննջել ընդ նմա 'ի գիշերին: Եւ յարուցեալ առաւառտուն, ետ նմայ ձեռնագիր, և պարեգաւտ մի ծիրանի, վասն գիշերոյն անկողնոյն նշան և վարձ նմին: Եւ ինքն գնաց զճանապարհ իւր, և հասեալ 'ի Հոռվմ, թագաւորեաց բաղում և երևելի փառաւք:

Եւ առ իւր կին զղուար Մտօփանսի թագաւորի, յորմէ եղև որդի անմիտ և անխմտ, և վասն այնորիկ յոյժ տրտում էր, և տարակուսէր, որ ոչ ունէր իւր որդի, յետ

Թարգմանութեան մէջ: Հաւանօրէն այն առ թիւ և ժամանակամիջոցին Թարգմանուած և ներմուծուած է, երբ Հայք կոստանդիանոսի սօնը կամ յիշատակը միացուցին Սեղբեւորոսի սօնին հետ. զի 'ի հնումն առանձին և մի մի նուազ կը սօնէին: Իսկ որովհետև սօներու այս միացումս ժի գարէն ալ վերջ եղած է. ուրեմն Սեղբեւորոսի վարչաց հայերէն խմբագրութիւնն իսկ այն ժամանակ պէտք է կըած դնել, և ոչ յառաջ:

Յերաւի, պէտք է գիտե՛լ առ այս, որ մեր հնագոյն ճշմանքն, Յայտնարք և Տօնացոյցն 'ի Յունուար երկուքին կը դնեն Սեղբեւորոսի սօնը. իսկ 'ի 21 Մայիսի կարգէն զսօն կոստանդիանոսի 'ի յիշեալ պատմութեամբը: Ուրեմն երբ կը տեսնենք այժմ կոստանդիանոսի յիշատակը միացեալ Սեղբեւորոսի սօնին հետ, յ2 Յունուարի, և երկուքին պատմութիւն 'ի մի ձուլուած, այլ ևս չենք տարակուսիր թէ անոնց կենսագրութեանց Թարգմանութիւնն ևս նոյն առթիւ կըած ըլլայ:

κατὰ κράτος, καὶ μετὰ χαρᾶς μεγάλης ὑπεστρέψαμεν. ἐπανερχομένων δὲ ἡμῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἠύραμεν κατὰ τινα συγκυρίαν πανδοχίον (πανδοχείον) ἐν τῇ ὁδοῦ τῆς στρατίας (στρατείας). καὶ τις κόρη, Ἑλένη τῷ ὀνόματι, οὖσα εὖμορφος πάνυ καὶ ὠρέα (ωραία) τῷ κάλλει ἐν τῷ πανδοχείῳ ἐκείνῳ ἐκέλευσε δὲ ὁ Κώνστας πλῆσαι (πληῖσαι) τὸ σέδεςτον τῶν στρατιωτῶν ἐκεῖσε, καὶ διαπαύσασθαι τοῦ πόνου. Εὐφρε(αι)νομένων δὲ ἡμῶν ἠράσθη τῆς Ἑλένης ὁ τριβοῦνος, καὶ ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς τὴν νύκτα ἐκείνην· καὶ ὄρθρου ἀναστὰς ἐδωρήσατο αὐτῇ χητό(ω)να πορφυρέμβαφον, ἔνεκεν τοῖς τῆς κοίτης αὐτῆς καὶ ἐπάρας μετὰ τοῦ στρατοπαίδου αὐτοῦ ὁ Κώνστας, ἦλθεν ἐν τῇ Ῥώμῃ τὰ ἐπινίκια τοῦ πολέμου ἀπαγγέλλον. ἔδοξεν οὖν τῇ Συγκλήτῳ καὶ τῇ πόλει στέψαι τὸν Κώνσταν εἰς βασιλέα διὰ τὴν ἀνδραγαθίαν αὐτοῦ. Ἐλαβε δὲ γυναῖκα ὁ Κώνστας ἐν τῇ Ῥώμῃ, ἔξ ἧς ἔτεκεν υἱὸν μωρὸν· καὶ περιλυ-

Αὐγουστοῦ ε.), - *ինչպէս կը վկայէ ընդօրինակողն*, - *Եւսիգնիոսի վարաց մասը միայն համառօտած է: Արք եթէ հայերէնն ևս Յունարէն Յայտնուարքերէն, - դուք թէ Cod. 819, կամ 866 էն Թարգմանուած է, - այնուհետև այլ ևս չէ մարթ տարակուսիլ, թէ ստիգիւ ժ որդ գարէն վերջ կըած ըլլայ այն Թարգմանութիւնն, այնու զի այդ ժամանակէն յառաջ յունարէն գրուած Յայտնուարքներ չկան, կամ մեզ ծանօթ չեն:*

Եւսիգնիոսի վկայարանութեան ամբողջ ընդօրինակութիւնն ունինք 'ի ձեռին, - յորում կ'ընդգրկմաբանէ նա Յուլիանոսի, և կոստանդիանոսի Պարսից դէմ ըրած մարտը և յաղթութիւնը կը նկարագրէ կարևոր պարագայք: Սակայն կոստանդիանոսի սօնը թնդեան պատմութիւնը, զոր ընդարձակօրէն կ'ընէ, ստուգիւ հնութեան արկ ունի. զի Յուլիանոս իսկ գիտէր զայն, և կ'ուզէ յԵւսիգնիոսէ տեղեկանալ այնմ: Այս գրութիւնս մարթ է աղբիւր համարել խորեմայցի, Զսիւսիոսի և հերոնիմեան ժամանակագրին:

իւր թագաւորել նմայ 'ի Հոս(ւ)մ: Եւ արար խորհուրդ «նկերօսն»¹, որ խորհրդականն կոչի, զի գտցի մանուկ մի իմաստուն և գեղեցիկ յորդեգրութիւն, որպէս թէ առ 'ի յինէն իցէ ծնեալ, ժառանգորդ իմո(յ) թագաւորութեան: Եւ հաւանեալ նորին կամացն սինկրիտսին, առաքեն վասն խնդրոյն այնորիկ արս իմաստունս և հաւատարիմս: Եւ շրջեալ 'ի քաղաքս և 'ի գեաւղս, ոչ հաւանէին պատահմանցն:

Եկին 'ի քաղաքն 'ի պանդոկ մի, ուր էր Հեղինա՝ որդւոջն իւր Կոստանդեալ²:

պոս զն սφόδρα. Συμβούλιον δὲ ποιήσας μετὰ τῆς Συγκλήτου φησὶν παῖδα εὐμορφον καὶ φρόνη(ι)μον ἀγαγεῖν ἐν τῷ παλατίῳ ἵνα διὰ μηρῶν μου ἐμβάλλω αὐτὸν καὶ υἷὸν ἀνακαλεσάμενος διάδοχον τῆς βασιλείας ἀναδελξῶ. Μὴ ἰ(εἰ)δῶς ὅτι τῇ προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ υἱὸς αὐτῷ ἐγεννήθη ἐν τῷ παντοχίῳ. Συνέθετο δὲ πᾶσα ἡ σύγκλητος, καὶ ἀποστέλλουσιν· προτί(η)κτορας στρατευομένους ἐν τῷ παλατίῳ ἐν τῇ ἀνατολῇ φόβῳ βασιλικῷ ὥστε ἀναζητῆσαι παιδίον εὐμορφον καὶ συνετὸν κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

Οἱ οὖν προτήκτορες οἱ ἐξεληθόντες εἰς ἀναζήτησιν τοῦ τιοιούτου παιδίου, παριόντες ἔρχονται δι' ἐκείνης τῆς ὁδοῦ, ἔνθα ἡμεῖς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπιστρέψαντες διήλθαμεν, καὶ κατέλυσαν ἐν τῷ παντοχίῳ ἐκείνην, προσδί(η)σαντες τοὺς ὕ(λ)ιππους αὐτῶν ἔξωθεν τοῦ ταβερνίου, καὶ εὐοχοῦντο, καὶ εὐφραίνοντο. Τὸ δὲ παιδίον Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς Ἑλένης, ὃν συνέλαβεν ἀπὸ Κώνστα τοῦ βασιλέως, ἔτι ὄντος αὐτοῦ τριβούνου, ὢν ὡς ἑτῶν ἰβ, εὐωχομένων τῶν προτηκτό-

1. Այս բառս ուղղակի տառադարձութիւն է յուն. συγκλήτος ին քան թէ լատ. senatus պոլսական անուն. չորիցս կրկնուած է և գրչի սխալ չի կրնար համարուիլ. մանուկանդ թէ Ա. և Գ. գրչագրերը մեր դեռ աւելի ճիշդ «նկերօսն» կը գրեն: Ուրեմն առկէց իսկ կը հետևի, թէ այս պատմութիւնս յունարէն հին ընդգրէ մի թարգմանուած է ուղղակի, և ոչ թէ 'ի լատիներէնէ: Իսկ յուն. γ տառը թերևս Κ տառին քով գալով՝ քերականական կանոնի մի համաձայն՝ ն ձայնը առս ծ է:

2. Մեր գրչագրերն՝ միտքան Կոստանդին կը գրեն երկրցս. փոխանակ Կոստանդինոս = Κωνσταντῖνος. բայց որովհետև բազմիցս ուղիղ ձևով ևս գրուած է. ուստի աւելի գրչութեան վրիպակ, քան թէ գրչագրի տարբերութիւն համարուի է այն երևոյթը:

Եւ տեսին զմանուկն Կոստանդին
 կայսառ ե գեղեցիկ տեսանելով 'ի
 խաղա : Ընթացեալ մանկանն նրա
 տաւ 'ի վերա(յ) երիվարի նախա-
 բարին, կամէր արշաւանս ասնել :
 Եւ անդէն ապտակեալ զնա զինուո-
 րացն, 'ի վայր ընկեցեալ 'ի ճիոյն :
 Եւ լուեալ զայն Հեղինեա(յ) մաւր
 նորա, առաքեաց սա նոսա . Թէ գոր-
 դի թագաւորին պարա(?)է քան հար-
 կանել : Եւ նորա սքանչացան, եւ ա-
 սեն . Չիարդ, ե կամ զինչ աւրինա-
 կաւ մանուկս է որդի թագաւորին :

Իսկ նա պատմեաց զժամանակն եւ
 զտարին ե զաւրն ե զժամ յղութեան
 'ի Կոստանդ. յորժամ դարձեալ զայր
 'ի յաղթութեան պատերազմէն .

յորս ե բարեբախտիկ եղեալ թագա-
 ւորեաց : Եւ այս զիր Կոստ(յ) թագա-
 ւորի, ե հաստատարիմ վկա(յ) ծիրանի
 պարէգաւտս, զոր եցոյց նոցա .
 որ ե ինքն իսկ թագաւորն տեսալ
 զգիրս ե զպարեգաւտս, զիտէ ճշ-
 մարիտ զսացեալս . ե վասն այնու-
 րիկ մանուկս յանուն հաւր իւրո(յ)
 Կոստայ, 4 Կոստանդիանոս կոչեցաւ :

1. Գրեալու է որ լատիներէն Constantius է,

րօն, արթնացող մալլոն տիջ տիչի
 կալուսիս (սիս) տուք քառո(փ)ուք քա-
 սիւուք, քոսիլլալո տուք էքուք. Էլս
 ձէ տօն քոսիլլոքոք քէլլոքն էքո-
 քուք տա շոա կալ ձեարի (ձեարէ)
 տօն Կոստանտինոն կալիլլոն էքի տօ
 էքուք . կալ էքուքիլլոքոք ձէլլոքն
 ալտփ . մի ալալիլլոք (էլ) քալլոն ոփո
 ալտփ ցար էստրալուիլլոք . Ալլիլլոք
 ձէ էքի տիլլ քլիլլիլլ, էլսելլոքն կօս-
 սոն կալ կէլլ էլլ միլլիլլ . Պեարալու-
 սա ձէ տօ քալլոն կէլլ էլլ ձէլլ
 քալլոն ալտօն ալլելլ, մի ձէլլ տօ քալ-
 ձոն, ձէլլ սիլլ քալլուք էստին . Օ
 քոսիլլոք(ո)ք ալլոքիլլ էլլ էլլոքն ձ
 քալլուք էլլ սիլլ էլլ կալ տօտօն-
 քոքնօքալլիլլ . կալ քոքն էլլոք, ձէլլ
 սիլլ քալլուք էստին ; ոլ քոսիլլոքոք
 էքլլիլլոքոքն էքի տիլլ կօլլ ալտիլլ էլլ-
 քոն . տիլլ սալիլլոն սոլ(սօ) տօ Կէ(ալ)-
 սարոք, կալ տիլլ ալլալալիլլոն տօն Պեալլ
 քալլիլլ(էլլ)ք, իլլ ալլիլլուքն կէլլոք ; Մ
 ձէ էլլ(ո)մօսալո ալտօք կալալ տիլլ նիլլ
 տօ Կէ(ալ)սարոք կէլլոք, ձէլլ սիլլ քա-
 սիլլուք էստին . Ալլիլլոքն ձէլլ ալտօն
 կէլլոքն . Քօքն իլլ ալլօքիլլ(էլլ)ք, ձէլլ
 տօտօն ոփոք էլլ ; Մ ձէլլ կէլլոքն ալտօք . իլլ
 (էլլ) քօլլուքն(էլլ) մալլիլլ, ալլոքն-
 տալ(էլլ) . ձ քալլուք, տրիքօնոք էլլ ոն,
 քօքն(էլլ) էլլ քալլուքն տօն Տար-
 մալլոն, կալ նիլլոքն ալտօք, էքալլոն
 էքօլլիլլիլլ մէլլ էլլօք, կալ կալլօքն կա-
 տօ ցալլոքն էլլոքն տօտօն .

Մ (էլլ) ձէլլ ալլիլլօքն ձէլլ էլլ(էլլ)-
 սիլլոքն, ձէլլ ալլիլլիլլ ոփն էլլ(ո)ն, ձէլլ
 կնօ իլլմիլլ կալ տօն մու(էլլ)սիլլոն տիլլ
 կօլլիլլ մու . կալ էլլէլլոքն տօն քօքն-
 քէլլալլոն Կի(էլլ)տօ(օ)նա .

Եւ իբրև ստուգեցին որդի Կոստա(յ), անկան և երկիր պագանէին նմայ նախարարքն. և ուրախութեամբ ուրախ եղեւ: Եւ շքով և պատուով զարդարեցին զմանուկն, և սպառազինեալ՝ հեծուցին յերիվար ընդիր, և առեալ զնացին. և զգիրն և զծիրանի պարեգաւտն ընդ իւրեանս առին հաւատարիմ վկայ որդ(ւ)ո(յ) թագաւորին:

Եւ եկեալ հասեալ 'ի Հոռոմ', և յանդիման լիեալ թագաւորին, պատմեն որ ինչ ասացաւ միանգամայն նմա 'ի Հեղինեա(յ). և ցուցին զգիրն և զծիրանի պարեգաւտն. և առաջի կացու-

ցին զմանուկն: Եւ ստուգեալ զիտաց եթէ որդի նորա(է). որ և զնմանութիւն ցուցանէր տեսողացն, թէ որդի թագաւորին է, և ոչ կարծիս ունել. և ուրախութեամբ ուրախ լինէր մեծամեծաւքն 'ի վերա(յ) որդւո(յ) իւրո(յ) թագաւորն. և զիրկս արկեալ համբուրէր զորդին, և ցնծայր և զուարճանայր յերևումն որդ(ւ)ոյն. միանգամայն գեղեցկութեան և առողջութեան մանկանն, և յիմաստութեան պատասխանիսն, որ խօսէին առ նա

և ըստ կանոնի նախնեաց տառադարձութեան պիտի լինէր Կոստան կամ Կոստանք, ինչպէս որ զարձուցած է խորենացի և Եսեբոսի պատմութեան հին թարգմանիչն: Ուրեմն Կոստ կամ Կոստոս ձեռ, որ երկիցս և երիցս կրկնուած է Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանութեան մէջ, կամ ընդօրինակութեան վրիպակ է, և կամ պէտք է ըսել, թէ այնպիսի ժամանակի մը մէջ եղած է այն թարգմանութիւնն, երբ լատ. է և յուն. 7 տառերն իրենց հնչումը փոխած էին, ինչպէս այսօր ֆրանսերենի մէջ. և հաւանօրէն այսպիսի փոփոխութիւն մի խաշակրաց կ. Ոլորտն առնելէն վերջ եղած է:

Εἰδότες δὲ οἱ προτήκτορες ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· καὶ ἐπιβιβάσαντες τὸ παιδίον ἐπὶ τὸν ἵππον,

ἔξηλθον μετὰ σπουδῆς ἄραντες τὸν χιτό(ω)να μεθ' ἑαυτῶν.

Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ προσήλθον τῷ βασιλεῖ ἐπιδή(ει)ξαντες καὶ τὸν χη(ι)τῶνα καὶ τὸ παιδίον παρέστησαν καὶ λέγουσιν· δεόμεθα τοῦ κράτους σου· ἐπίγνωθι (ἐπίγνωθι) τὸν χιτό(ω)να τοῦτον, ὃν ἡ θειότης ὑμῶν ἐδωρήσατο κόρη τινὶ ἐν τῷ πανδοχίῳ.

ἐπέγνω δὲ ὁ βασιλεὺς.

Եւ տեսանէ՛ 1 ՚ի տեսլեան գիշերին
Վերնաբեր աստեղաց նշան խաչի,

և բան՝ զի ասէր յուսմանէ . Չայս նշան
արարեալ առաջի, յաղթեսցես պա-
տերազմիդ և ամենայն մարտից :

Եւ ՚ի խնդութենէն զարթեալ, և
կոչեաց վաղվաղակի զքուրմնն հեթա-
նոսաց, և պատմեաց զտեսիլն, և ասէ-
ցնոսա . Որո՞(յ) Աստուծոյ է նշանս այս,
որ ցուցաւ ինձ ՚ի գիշերիս : Եւ ասեն .
Ոչ է նշանս այս աստուածոց մերոց .
այլ խաչելոյն Քրիստոսի Աստուծոյն
քրիստոնէից : Կոչեաց և զքրիստո-
նեայսն, որ էին ՚ի զաւրուն, և ասէ .
Չի՞նչ է նշանս այս զաւրութիւ(եա)ն
առ քրիստոնեայս, որ երևեցաւ ինձ :

Եւ նոքա ասեն . Այս նշան Քրիս-
տոսի Աստուծոյն մերո(յ) է երկնա-
ւոր թագաւորին, որ երևեցաւ քեզ :
Սա է յաղթութեան նշան խաչին
Քրիստոսի . զի սովաւ յաղթաւ Հարե-

1 . Կոստանդիանոսի պատմութեան այս
մասն, այսինքն է խաչի նշանի երևումն, վա-
ւերական և սոսոյզ ազրերէ առնուած է, զի
Եւսեբիոսէն սկսեալ Յունաց պատմագիրք առ-
հասարակ մէջ կը բերեն . միսցն թէ յիշեալ
պատերազմն յԱրեւուտո և ընդդէմ Մաք-
սենդեայ եղած կը պատմեն, և ոչ թէ Բիւզան-
դոսոց կամ Մաքսիմիանոսի դէմ : Հաւանա-
կան է, թէ Կոստանդիանոս՝ զՄաքսիմիանոս
ևս պարտած ըլլայ . բայց անանուն հեղինակս
երբ խաչի երևման դէպքը կ'ուզէ միացնել ա-
նոր հետ, ժամանակագրական մեծ սխալ մի
գործած կ'ըլլայ, և անով հանդերձ ժամանակի
մեծ խորոցը գոցած չէ :

մից էπὶ πολλὰς ὥρας καὶ πενθῶν
διηγετικῶς ἐξέ(αί)φνης θεωρεῖ εἰς τὸν
οὐρανὸν γραφὴν Ἑλληνικοῖς γράμμα-
σιν δι' ἀστέρων γεγραμμένην . Κων-
σταντῖνε ἐπίγνωθη(ι) τὸν σώζοντά σε
Θεὸν καὶ νικήση(εις) τὸν πόλεμον .
Ἐκθαμβος δὲ γενόμενος ἐπὶ τῷ ἐν-
δόξῳ θεάματι, πάλιν ἐκ δευτέρου προ-
σέσχεν καὶ ἶδεν σταυρὸν ἄποθεν ἐν
τῷ οὐρανῷ, καὶ δι' ἀστέρων ὁμοίως
ἔγραφεν ἐν τῷ φε(αι)νομένῳ σταυρῷ .

Ἐν τούτο(φ) νικήση(εις) τὸν πόλε-
μων .

ցաւ թշնամին արդարութեան, և լուծաւ բռնութիւն մահու, և աւետիք յարութեան՝ հաւատացելոց պարգեւեցան. և մեզ զէն տուաւ ՚ի Քրիստոսէ ընդդէմ երևելի և աներևոյթ թըշնամ(ւ)ոյն: Եւ զայս արասցես առաջիքս, յաղթեսցես. և գիտասցես, եթէ ճշմարիտ է տեսիլն, և ասացեալքս առ ՚ի մէնջ: Եւ հաւատաց կայսրն Կոստանդիանոս. և հրամայեաց առ նեղ զաւրինակ խաչին որպէս երևեցաւ նմա ՚ի տեսեանն:

Եւ եղև ՚ի վաղիւն պատերազմ սաստիկ: Եւ հրամայեաց զնշան խաչին կայսրն Կոստանդիանոս առաջի իւր և զաւրացն մտանել ՚ի մարտն: Եւ իբրև խմբեցաւ մարտն, պարտեաւ Մասթինոս¹ և զաւրն իւր, և բիւզանդացիքն և աւզնակահր նոցա. և հարան ՚ի ճակատու անդր բազումք: Եւ զաշխարհն յինքն գրաւեաց և զԲիզանդիոն. և զմնացեալն փախստական արարեալ՝ դարձաւ յաղթութեամբ և պարծանաւք խաչին նշանի:

Και ἔκθαμβος γενόμενος, εἰς μηδὲν ὑπερθέμενος, ἐποίησεν εὐθύς διὰ ξύλου τινὸς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ προηγεῖτο τοῦ πολέμου. Συνάπτομεν οὖν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ τὸν πόλεμον,

καὶ ἐνικήσαμεν τοὺς Βυζαντίους κατὰ κράτος· καὶ ἐλάβομεν (τὴν πόλιν) καὶ τὴν περίχωρον αὐτῶν καὶ ἐσκυλεύσαμεν αὐτούς.

Ἴδὼν δὲ ὁ Κωνσταντῖνος τὸ τρόπε(αι)ον τοῦ πολέμου καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Σταυροῦ, ἔπηξεν τὸν σταυρὸν ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνῳ¹, ἐν ᾧ καὶ ὁ φόρος ἐκ τῆς ταινύω. ἀπέστειλεν δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Κώνστα, γράψας οἰκοδομήσαι πόλιν

1. Ս. և Գ. օրինակք ևս այսպէս ունին. սակայն կարելի է զՄասթինոս՝ անունը Մասթինոսի սխալ յառաջբերութիւն համարել. որովհետև, ստոյգ պատմութիւնն՝ մտա ՚ի Մասթինոս եղած կը յամբի Տեառն 308) Մաքսիմիանոսի մարտն ընդդէմ Կոստանդիանոսի և ձերբակալութիւնը, և ոչ եթէ ՚ի Բիւզանդիոն: Ուրեմն Բիւզանդիոնի քով եղած պատերազմը, կամ յամին 315 Նիկոմիդիոյ քով Լիկիանոսի՝ ընդդէմ Մաքսիմոսի մղած նաւամարտն է, և կամ յամին 322 ճակատամարտն, զոր Կոստանդիանոս և իւր որդին Կրիսպոս սուին ընդդէմ Լիկիանոսի, հանդէպ Իսովիւտարի, և Բիւզանդիոն բացաւ իր դրոշները յաղթականին դիմաց:

1. Cod. 819 ἐνθα ὁ πορφυροῦς κίων ἵσταται ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ἐκεῖ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ. καὶ ἐπιτρέ-
ψαντος, ἐποίησεν τὸ τεῖχος τῆ πεποι-
θήσει τοῦ Ἐσταυρωμένου Χριστοῦ,
καὶ ποιήσας ἐπινίκια. Ἴδου ἡκουσας
βασίλευ τὰς δυνάμεις τοῦ Χριστοῦ.
Ἴδε, ὁ υἱὸς τῆς ἁμαρτίας ἐπέγνω τὸν
Χριστὸν, καὶ σοί(σὺ) ὁ δοκῶν ποτε
υἱὸς εἶναι τῆς δικαιοσύνης, ἠθέτησας
καὶ ἀπέστης ἀπ' αὐτοῦ.

Θέλη(ει)ς διηγῆσομαι ἕτερον θαῦ-
μα, πῶς ἐβοήθησε αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν
τῷ πολέμῳ τῶν Περσῶν ¹ τὸ σημεῖον
τοῦ σταυροῦ; Τότε

Եւ Մատթիանոս յաղթաՀարեալ և
ոչ կարացեալ ընդդէմ կալ, խորհէր
նենդութեամբ կորուսանել զԿոստան-
դիանոս կայսրն: Իսկ նախախնամու-
թիւնն Աստուծոյ «գացուցանէր նմա,
որ զիտէր զնորա սպառնիսն ՚ի Հա-
ւաստ: Եւ ոչ ուրեք կարէր վնասել
նմա թէպէտ և խորհէր ՚ի Հարու-
թիւն. այլ յափնայնի բարեփառ և բարե-
բախտիկ եղեալ, և յաղբող էր նշանա-
խաչին: Եւ զափնայն հակառակորդս իւր,
և զափնայն ամբարշտը լռաբանորսն սարա-
կէր նշանա խաչին:

Եւ տեսեալ Գիողղեստիանոսի ամ-
բարշտի զյաղթող նահատակութիւն
Կոստանդիանոսի կայսեր, խորհուրդ
արարեալ ընդ սինկղիտոսին, փետա-
յացուցանել զնա ՚ի դուստր իւր Մա-
տթիանոս ¹, որ էր սիրելի Հաւրն և միա-

1. Այսպէս գրուած է նաև Ա. և Գ. օրինա-
կաց մէջ. սակայն Ե. Յ. յոմատարան ընդհակա-
ռակն « Մատթիանոս » կը գրէ, ըսելով, թէ
« Էր որոշոր Մաքսիմիանոսի թագաւորին և
Լուսն Գիողղեստիանոսի »: Այս վերին տե-
ղեկութիւնս, որ աւելի ճիշդ է և հասկանալի,
լուսագոյն աղբերէ մի կը յառաջագայի:

1. Պարսից դէմ տուած այս պատերազմս,
թուի լինել այն, զոր Քաղերիոս և Լիկիանոս
տուին ընդ դէմ Ներսէի յետ 313 ամին, որով
կուեցան և 40 ամեայ դաշինք խաղաղութեան:
Հաւանօրէն պատանին Կոստանդիանոս ևս
յղեցաւ ՚ի Գիողղեստիանոսէ ընդ Քաղերիոսի,
և մեծ քաջութիւն ևս ջոյց տուաւ: Սակայն
վկայաբանութեանս հեղինակն խաչին երև-
ման պատմութեամբ կը շփոթէ պարսկական
պատերազմը՝ ընդ դէմ Մաքսենտիոսի ըրա-
ծին հետ: Բայց այնու բաղաւոր է քան՝ զհայն,
զի չյիշէ յանուանէ զՄաքսենտիոս և ոչ
զՄաքսիմիանոս: Յայսմ խորենացին քաջ կը
համաձայնի Եւսեբիոսի վկայաբանութեան:

ծին. զի ոչ ունէր այլ ուստր կամ դուստրը՝ բայց ՚ի նմանէ: Եւ հաճոյ եղև սինկղիստոսին և ամենայն պատվաւորացն:

Գիտողեօրհանոսի ասելն, յարդարէին զհարսանիսն ըստ ւերինի թագաւորացն, գերապայծառ և առատարար, և բազում փառաւք մեծարեաց զորդիացեալն ՚իւր: Եւ զթագաւորութիւնն և զամենայն ինչս իւր նմա խոստացաւ տալ:

Այսոցիկ այսպէս եղերս(ց), և գրաւինել ժամանակի հարսանեացն,

այգահասանէր համբաւ մահու Կոստա(յ) հաւր Կոստանդիանոսի կայսեր: Եւ ասեալ զկինն և զաւրս իւր զնացեալ եկն ՚ի Հռոմ(ւ)՝ 2. և թագաւորեաց փոխանակ հաւր իւրո(յ) ՚ի Հռոմ, և ՚ի վերա(յ) ամենայն աշխարհին: Եւ նուաճեաց զամենայն աշխարհն ընդ ձեռամբ իւրով, և սպան զամբարիշտ թագաւորսն. և տիրեաց ամենայն

1. Այս բացատրութիւնս, որ նոյն է Խոր. Բ. 29. երկրորդ պարբերութեան հետ, անժխտելի ցոյց մ'է. թէ այս և յաջորդ պարբերութիւնն՝ անտի աւնուած են:

2. Այս անուանս մէջ իսկ յուն. ω տառն բրբե Օի հաւասար՝ յարձուցեր է, փոխանակ

ἀνέγ(κ)ραξεν ὁ στρατὸς λέγων· Εὐσίγνιε, μὰ τὴν ἡγί(ει)αν τοῦ βασιλέως Ἰουλιανοῦ, ἀσμένω(ω)ς σοῦ ἀκούομεν. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς οὐδ' ὄλωσ ἡγανάκτησεν. Ἐπειδὴ πὲρ κατὰ τῆς ὑγί(ει)ας αὐτοῦ ὤμιοσεν ὁ δί(η)μος καὶ ὁ στρατὸς· ἐπέτρεψεν οὖν αὐτὸν τοῦ λέγειν. Μέγε φησὶν· Ἐμοὶ γὰρ ταῦτα ὡς μύθοι· γραεικοὶ ἐνηχοῦσιν ἐν τοῖς ὄσιν μου. Εὐσίγνιος λέγει· Οἶδα κἀγὼ, βασιλεῦ· οὐ γὰρ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς μωρίας ταῦτα φθέγγομαι, ἀλλὰ διὰ τὸν παρεστῶτα στρατὸν. Σὺ γὰρ ἀπόλου τετύφλωσε(αι) ὑπὸ τοῦ φίλου σου τοῦ Σατανᾶ. Περιστραφή(ει)ς δὲ εἰς τὸν ὄχλον ὁ Εὐσίγνιος ἤρξατο λέγειν· Ἐπέκειτο πόλεμος κατὰ τὸν κε(αι)ρὸν ἐκεῖνον ἀδελφοί, καὶ ἐτελεύτησε Κώνστας ὁ βασιλεὺς ὁ πατὴρ Κωνσταντίνου· καὶ διεδέξατο τὸ βασίλειον τοῦ πατρὸς Κωνσταντίνος· καὶ μεταπεμφάμενος εἰς τὴν θεοφιλεστάτην αὐτοῦ μητέρα Ἐλένει(η)ν διὰ γραμμάτων αὐτοῦ, ἀπέστειλεν αὐτὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνα-

«Ի: Այս իսկ՝ օ եկամուտ աստի ներմուծման արդիւնք է, որ Կիլիկիոց ժամանակ մուտ դաւա մեր մատենագրութեան մէջ: Արեթև հետևութիւնն յայտնի է:

ωρλεδωτοων ωρλεδωτοων, υρλεδωτοων
 ρλεδωτοων, ορλεδωτοων υρλεδωτοων:

ζητήσε(αι) τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ, δεδοκῶς αὐτῇ τὸ διάδι(η)μα τῆς βασιλείας. Ἐλθοῦσα δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ λαβοῦσα τοὺς ἴλους τοὺς ἐμπαγέντας ἐν τῷ σώματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐποίησεν χαλινὸν τοῦ ἵππου, ἐφ' ᾧ ἐπεκάθητο ὁ υἱὸς αὐτῆς, εἰς τρόπαιον τοῦ εἶναι ἐν παντὶ πολέμῳ.

Ὁ δὲ πανευσεβῆς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀκούσας περὶ τοῦ πολέμου τῶν Περσῶν, ἐκλεξάμενος νοῦμερα ἡ, ἐν οἷς καὶ γὼ ἡμην, παρεγένετο. Ἐξέ(αί)φνης δὲ ἐπικαταδραμόντες οἱ Πέρσε(αι) δόλῳ συνέλαβον ἡμᾶς νυκτὸς, καὶ οἱ μὲν ἐξ ἡμῶν ἐκόπησαν, οἱ δὲ ἐφύγαμεν. Συλλαβόμενοι δὲ τὸν εὐσεβῆ βασιλέα Κωνσταντῖνον, οἱ Πέρσαι ἔδησαν αὐτὸν ἐν παῖδες (πέδαις). ἐγὼ δὲ καὶ οἱ ἐταῖροι μου ἐν τόπῳ ἀλσώδει ἐκρύβημεν. Οἱ δὲ συλλαβόμενοι τὸν Κωνσταντῖνον ἔταξαν γενέθλιον ἑορτῆς αὐτῶν ἐπιτελέσε(αι) ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ αὐτῶν. κακῆ(εἶ) τὸν βασιλέα ἡμῶν ἐπισφάξε(αι) ἐπὶ τοῦ βο(ω)μοῦ τοῦ βδελύγματος αὐτῶν. Κατὰ συγκυρίαν οὖν ἐξῆλθαν οἱ δούλοι τῶν Περσῶν ἀπὸ τοῦ ναοῦ, ὀφί(εἶ)λοντες ξύλα συνέ(ά)ξαι, καὶ ἡγγη(ι)σαν ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐκρυπτόμεθα. ὡς δὲ ἔμελλον κόπτειν τὰ φρύγανα καὶ τὰ ξύλα, ἐξεληθόντες ἡμῖ(εἶ)ς ἐκυκλώσαμεν αὐτοὺς καὶ ἐκρατήσαμεν. Εἰδῶ(ο)τες δὲ ἡμᾶς, ἐγένοντο ὡσῆ(εἶ) νεκροί. Ἐπηγγελάμεθα δὲ αὐτοῖς τὴν ζωὴν ἢ(εἶ)περ ἀναγγελοῦσιν ἡμῖν πᾶσαν ακρίβι(ει)αν διὰ τὸν βασιλέα ἡμῶν Κωνσταντῖνον. Οἱ δὲ φο(ω)νηθέντες προσέπεσαν τοῖς ποσὶν ἡμῶν λέγοντες, ὅτι δούλοι ὑμῶν ἐσμεν ἡμεῖς καὶ τὰ κελευόμενα ἡμῖν ποιούμεν. μὴ δ' ἀποκτείνεται(ε) ἡμᾶς, κύριοι ἡμῶν. καὶ λέ-

γομεν ὑμῖν πᾶσαν τὴν ἀλύθειαν. Καὶ ἐξο(ω)μοσάμεθα αὐτοῖς, ὥστε μὴ ἀποκτῆ(εῖ)ναι αὐτοὺς ἵνα τὴν ἀλήθειαν ἡμῖν εἴπωσιν. Οἱ δὲ εἶπον· γενέθλιον ἔταξαν οἱ ἄρχοντες ἡμῶν καὶ ὁ βασιλεὺς, ὥστε αὐριον ἐπιθῆσαι τὸν Κωνσταντῖνον ἐν τῷ ναῷ ἐπὶ τοῦ βο(ω)μοῦ. Ἔστι δὲ τύ(εῖ)χος κύκλω ἔνθα διάκειται· μία δὲ εἴσοδος εἰσάγει δι' αὐτοῦ τύχους ἐπὶ τὸν βωμὸν. οὐκ ἔστι δ' ἔθος τοῖς ἄρχουσιν ἡμῶν καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ ἔθνη(ει) μετὰ ξύφους τοῖς θεοῖς ἡμῶν λατρεῦσαι. ἀλλὰ πάντα τὰ ὄπλα καταλιπόντες, εἰσέρχονται χορεύοντες καὶ ὑμνοῦντες τοὺς θεοὺς αὐτῶν· καὶ μετὰ ταῦτα θύουσιν. Ἡ(εἰ) οὖν προσθεμία τῆς θυσίας αὐριον ἐστίν. περιποιήσασθαι(ε) οὖν ἡμᾶς ἕως τῆς αὐριον· καὶ ὅτε ἄρχονται χορεύειν, ἀναγγέλλομεν ὑμῖν. καὶ κοινῇ συμφωνίᾳ λαβόντες τὰ ὄπλα, κατακόπτομεν αὐτοὺς, καὶ οὕτω μετὰ σωτηρίας περιποιήσασθε τὸν βασιλέα ἡμῶν μετὰ εἰρήνης. Ἡμεῖς δὲ ἐποιήσαμεν οὕτως. Ὡς οὖν εἰσήγαγον ἐκεῖνοι ἐκεῖ τὸν Κωνσταντῖνον, ὡς κριὸν ἐκ ποιμνίου, ὡς ἀμνὸν ἄκακον, ἔδι(η)σαν αὐτοῦ χεῖρας καὶ πόδας καὶ ἐπέθηκαν αὐτὸν ἐπὶ τὸν βωμὸν· καὶ ἐν τῷ κυκλώ(ω)σε(αι) αὐτοὺς τὸν βωμὸν τρίτον ἡμεῖς ἀρπάσαντες αὐτῶν τὰ ὄπλα καὶ εἰσπηδήσαντες ἐξέ(αί)φνης ἐκόψαμεν αὐτοὺς κατὰ κράτος πληγῇ μεγάλη σφόδρα. Ἰ(εἰ)δῶ(ό)τες δ' ἐαυτοὺς οἱ Πέρσαι ἐν μεγάλοις κινδύνοις προσέπεσαν ἱκετεύοντες, καὶ αἰτούμενοι εἰρήνην καὶ ζωὴν χαρισθῆναι αὐτοῖς. Δραμόντες ἐλάβομεν τὸν βασιλέα ἡμῶν Κωνσταντῖνον ἐκ τῶν δεσμῶν καὶ βοήσαντες εἶπαμεν· Μέγας ὁ Θεὸς ὁ σταυρωθεὶς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος. Τότε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐ-

ποίησεν ἐν ὄρκῳ μεγάλῳ εἰρήνην ἐπὶ ἔτι(η) φανερά, ὥστε μὴ ἐπιβουλευσαι καθ' ἡμῶν· καὶ παρέδωκεν ἡμῖν χιλίουσ Πέρσας φύλακας, οἵτινες ἐκλήθησαν παρ' ἡμῶν καὶ τοῦ βασιλέως Περσω(ο)κόμητες. καὶ ἐστὶν ἄχρι τοῦ νῦν ὁ ἀριθμὸς τῶν χιλίων φυλάττοντες τοὺς ὄρους Ῥωμαίων καὶ Περσῶν »...

Բայց հրապուրեալ 'ի կնոջէն իւրմէ Մաքսիմիանայ, 'ի դստերէն Գիողղետիանոսի, և արար հալածանս եկեղեցւոյ(յ) Կոստանդիանոս, 'ի ձեռն կնոջն իւրում պարտեալ: Եւ բազումք եղեն վկայք և խոստովանողք,

Ἐν δὲ νῶ καιρῷ ¹ ἐκείνῳ, δόγμα ἐξέθετο ὁ βασιλεὺς πάντας τοὺς Χριστιανούς ἀναγκάζεσθαι θύειν τοῖς εἰδώλοις·

1. Սյուրենը է, այն ժամանակ՝ երբ Սեղբեստրոս սպանեց զՎիլյամը և յաղթահարեց զհեթանոսս, որք դարձան և մկրտեցան: Յունին մէջ բնաւ ընդհատութիւն չի կայ, և նոս առաջին անգամ՝ Կոստանդիանոս մէջ կը բերուի, — Սեղբեստրոսի նետ ունեցած վերաբերութեամբ. այսինքն է, հալածանայ, — ըտրոտութեան և մկրտութեան: Սակայն մեղհամար դիտողութեան ամենէն կարեւոր կէտն այն է, որ Մ. Խորենացւոյն՝ այս կէտէս յառաջ Կոստանդիանոսի մասին աւանդածները չէին կարող Սեղբեստրոսի վարքէն փոխառութիւնք ըլլալ, զի նոն կը պակսին. ուրեմն աս կէ կը նեղուի, թէ հայ թարգմանութեան այս տեղ աւանդուած եղելութիւնը իսկ՝ պէտք է որ նոյնպէս Մովսիսի ծանօթ նախնայն յաղբերէն առնուած ըլլան. զի այդ հատուածներն իբրև երկու մասունք՝ միայօղ ամբողջ մի կը կազմեն: Սյս բանիս իբրև հաստատուն կը սուան դիտելու ենք, որ ուր Սեղբեստրոսի վարուց այժմեան յոյն և հայ թարգմանութիւնք այսչափ միայն կը նշանակեն, թէ Կոստանդիանոս իր կնոջմէն Մաքսիմիանայէ զըրզրուած քրիստոնէից դէմ հալածանք հանեց. իսկ Ե Յայտատուութեան այն կայրուհւոյն քրդման նետաբերական և մանրամասն պատճառն ևս կու տայ, որ անտարակոյս ուրիշ աղբերէ մ'էր: Յետ պատմելոյ խաչի նշանի երևումն, և քրիստոսագոր զօրաց տարած յաղթութիւնը, անդէն կը յարէ. « Եւ 'ի մտանկէն 'ի քաղաքն, ամենայն կուսքն ան»

արհամարհելով ¹ զչար օրանջանս և զմահ,
որ ըստ հրատանի խափառորին և կնոջն իոռչ-
օրանքին դարարարին և զխնարին :

Վասն որո(յ) օրեւեալ զայս անկայն զա-
բէս ¹ Վերո(յ) ժողովրդեանն Ասորոսօոյ
Սեղբեսորոս Հայրապետն , առնու
զուխտ եկեղեցւոյն , խոյս տայ յանա-
պատ տեղիս ՚ի Սերեպ(ի)ոն ² լեառն .
և կայր յաղաւթս Հանդերձ նորաւք
անգաղար առ Աստուած : Եւ պահաւք
ճգնէին , զի արասցէ Տէր այցելու-
թիւն ժողովրդեան իւր , և մի՛ անտես
լիցին : Յայնժամ եղափանդան ³ բո-
րոտութիւնն՝ զբոլոր մարմին թագա-
ւորին Կոստանդիանոսի ապականէր .
որպէս առ ¹ իրար նսն յԱսորոսօոյ լիեալ :
Վասն որոյ արային ⁴ կախարդք , և
արհարհիւան ⁵ բժիշկք ոչ կարացին
աւելնել , առն անոր , և ոչ Պարսից և Հա-
յոց ⁶ . և նա տարակուսեալ արտմէր :

1 • Շղագրուած տողերն կամ թարգմանչէն
ներմուծուած յաւելուածներ են և կամ ուրիշ
յաղբերէ մ'առնուած , զի յունին մէջ կը պակ-
սին :

2 • Ա և Գ գրչագիրք Սերապիոն կը գրեն
երկիցս :

3 • Ա և Գ օրինակներն Եղեփանդան՝ կը
գրեն :

4 • Ա և Գ օրինակք ունին արհարհիւան :

5 • Ա և Գ օրինակք գրեն արհարհիւան :

Այս և նախնի ցաց բառերս՝ բոլորովին ան-
նման են յունին օրիօլոյ և մարսիկոյ բառե-
րուն , զորս իտրիկացին աւելի ճշգրտութեամբ
տառադարձուցեր է : Հայ թարգմանչին ըն-
ծայած ձևերն անհասկանալի են . ուստի այս-
պիսի մեծ տարբերութեան բուն պատճառն
ալ չէ մարթ բոլորովին ընդօրինակողաց վե-
րագրել :

6 • Այս յաւելուածս հայ թարգմանչին ըրած
է , ներշնչուելով իտրիկացւոյ ¹ և Հնչկաց ²
յաւելուածէն . յունի մէջ երկուքն ևս կը
պակսին :

ὄθεν ὁ ἅγιος Σίλβεστρος ὑποχωρίσας
τῆς πόλεως, ἐν τῷ Σοραπτινῷ ¹ ὄρει
μετὰ τῶν αὐτοῦ κληρικῶν ἐλάνθαν-
εν. Κωνσταντῖνος τοίνυν Μαξιμίναν
τὴν Διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως θυ-
γατέρα ἔχων γυναῖκα, καὶ πολλοὺς
τῶν Χριστιανῶν ἀνελῶν ²,
ἐλεφαντικῆ λέπρα καθ' ὄλου τοῦ σώ-
ματος πληγείσ ἐτραυματίσθη· τούτο
ὀπηνίκα οἱ μάγοι οἱ λεγόμενοι ἄριο-
λοι, καὶ οἱ ἐπαυδοὶ, καὶ οἱ Μαρσικοὶ
ἰατροὶ· οὐ μὴν ἀλλὰ, καὶ οἱ ἐκ Περ-
σίδος ἀλθέντες ἔμπειροὶ τῆς ἰατρικῆς
ἐπιστήμης, οὐδὲν ἠδυνήθησαν συμ-
βαλέσθαι αὐτῷ·

կեալ փրկեցան . և քրմացն զաղաղակ բար-
ձեալ , թէ զնշան Գաղիլեացւոյն ՚ի քաղաքս
մուծին , վասն այնորիկ զերն ամենայն ան-
կեալ ՚ի որտակեցան , և բողոքեցին ՚ի գրունս
թագուհւոյն : Իսկ թագուհին Մաքսիմինոսա ,
որ էր գուտար Մաքսիմիանոսի թագաւորին
և թոռն Գիողղետիանոսի կայսեր , և կին
Կոստանդիանոսի , նա զչարացաւ վասն անկ-
ման կուոցն և խորտակելոյն : Վասն որոյ և
յարոյց հալածանս ՚ի վերայ քրիստոնէից . և
էր սպանանելի՛ զբոցն արհարհի՛ Ռ . ոգի , որք
պարծէին ՚ի զօրութիւն խաչին Քրիստոսի :
Եւ վասն բարսաբեանն Կոստանդիանոսի՝
գրեալ է ՚ի վերս Ս . Սեղբեսորոսի ¹ :

Այս վերջին բացատրութեամբս հեղինակն
ճառիս յայտնապէս կը ցուցնէ , թէ իր առջի
տուած տեղեկութիւններն ոչ Սեղբեսորոսի
վարբէն առած էր և ոչ ալ իր քովէն շինած ,
այլ անկէ հնազոյն յաղբերէ մի :

1 • Յոյքը աւելի մօտ է իտրիկացւոյ գործա-
ծած ձևին . մանաւանդ , եթէ ընդունինք , որ
π տառը վրիպակաւ ընդօրինակողաց՝ փոխա-
նակած է x տառին . Կոստանդիանոս իսկ իբրև
վրիպակ՝ Soractի փոխած է զայն :

2 • Այս հալածանքս պատմութեան զէմ չէ,
եթէ գիտենք , որ Եւսեբիոսի ընծայուած Կոս-
տանդիանոսի կենսագրութեան Գ . գրոց ՄԱ .
գլխոյն մէջ իսկ սորա նմանը կ'աւանդուի .

Եւ հրամայեաց տալ զտղայսն յիւր
բարանչիւր մայրսն, և ինչս՝ մխիթա-
րութեան սղոյն, և արձակեաց զնոս
սա ինդամսութեամբ:

Եւ յայնմ՝ գիշերի տեսանէր թա-
ղաւորն Կոստանդիւսնոս՝ ի տեսեան
ղաւաթեալսն Տեառն զՊետրոս և
Պաւղոս, որք ասէինցնա, Սաւրեալ-
քնն յԱստուծոյ ողորմութիւն խրն-
դրէն, և քարոզել բժշկութիւն մար-
մնոյ ախտից, վասն ողորմութեան
զոր ցուցեր առ տղայսն անմեղս. և
առաքեա և կոչեա զՍեղբեսորոս ըզ-
տեսուչն Հոսմա(յ), զառ ՚ի քէն հա-
լածեալն,

որ կայ ՚ի լերինն Սերսիսն ՚ի յայ-
րի անդ. որ եկեալ խաւսեցի ընդ
քեզ բանս փրկութեան, և լուսոցէ
՚ի հոգևոր աւազանն զհնութիւն մե-
ղաց քոց, և քորսորսն¹ սրբ-

1. Այս բառս՝ ըստ քմաց գրած է սուս

και νηπιώδους αίματος ἀναχαιτεςθέν-
τος, τοὺς φιλτάτους παῖδας ταῖς ἑαυ-
τῶν μητράσιν, ἢ Ῥωμαικῇ εὐσέβεια
ἀποκατάστησει. κρείσσοον γάρ ἐστιν,
ὑπὲρ τῆς τῶν ἀφθόρων παίδων σωτη-
ρίας ἀσθνεῖν με, ἤπερ τῇ αὐτῶν ἀ-
ναιρέσει τῇ δεινῇ καὶ ἀπανθρώπῳ,
τὴν αὐτῶν ἀνανεώζασθαι ζωήν. ἦν
ὅμως ἀνανεώσασθαι, ἄδηλόν ἐστιν,
τῆς ἀπηνοῦς ἀπανθρωπείας δήλης
ὑπαρχούσης. ἀποκατασταθῶσιν τοί-
νυν ταῖς μητράσιν οἱ φίλτατοι ἀβλα-
βεῖς, ἵνα ἡ γλυκύτης τῶν υἱῶν ταῖς
μητράσιν ἀποδειχθεῖσα, τὴν τῶν δα-
κρύων ἠδύνην πικρότητα.

Ταῦτα λέγων ὁ βασιλεὺς, αὐθις
ἐπὶ τὸ παλάτιον τὴν πορείαν ἐποιή-
σατο. οὐ μόνον δὲ τοὺς παῖδας ταῖς
γενησαμέναις ἀπέδοκεν, ἀλλὰ γὰρ καὶ
Χρήματα, καὶ ἀνόνας· οὐ μὴν ἀλλὰ
καὶ ἀναλώματα ἐπανιούσαις αὐταῖς·
παρασχεθῆναι ἐκέλευσεν. ὥστε τὰς
μετὰ πένθους, καὶ δακρύων παραγε-
νομένας, χαιρούσας καὶ σκιρτώσας
τὰς ἰδίας οἰκίας καταλαμβάνειν.

Ταύτη τοίνυν τῇ νυκτὶ ὀπτασίαν
ὄρα, ἐν ᾗ ἐφάνησαν αὐτῷ οἱ ἅγιοι Ἄ-
πόστολοι, λεγοντες, Ἡμεῖς ἐσμὲν Πέ-
τρος καὶ Παῦλος οἱ πεμφθέντες παρὰ
τοῦ Θεοῦ δοῦναι σου σωτηρίας σύμ-
βολον, ἵνα πέμψῃς πρὸς Σίλβεστρον
ἐπίσκοπον, ὅς τὸν διωγμὸν τὸν σὸν
δεδοικῶς

ἐν τῷ σπηλαίῳ τῷ ὄντι
ἐν τῷ Σοραπτινῷ ὄρει κρύπτεται·
καὶ τοῦτον μετὰ τιμῆς μεγίστης ποιή-
σεις πρὸς σὲ παραγενέσθαι, ὅς, εἴ γε
τῆς νοθεσίας αὐτοῦ ἀνάλλῃ ὑποδει-

բեցէ 'ի քէն, և ասողութիւն քեզ
տացէ շնորհաւք և մարգարտու-
թեամբն Քրիստոսի Յիսուսի:

Յայս բան զարթուցեալ 'ի բնո(յ)
և խնդութեամբ լի եղև. և ասէ ցը-
բփիշկն զտեսիլն, որ երևեցաւ նմա.
և թէ յայսմ հեաէ ոչ ընկալայց զբփը-
կութիւն ախարս 'ի մարդկանէ, այլ
Սատուծոյ քրիստոսէից, և 'ի նորին
պաշտանէիցն: Եւ 'ի վաղիւն ասա-
քեաց արս հաւատարիմս, զի պատ-
ւով և շքով ածցեն զսուրբն Սատու-
ծոյ: Եւ փոյթ ընդ փոյթ ածեալ լինէր
Սեղբեսարոս:

Ե- որդրդեցաւ քաղաքն ասենայն. և
ելին ընդ ասումն նորս:

Եւ իբրև մտին աս թագաւորն, յա-
րուցեալ թագաւորն յաթոսո(յ) իւր-
մէ՝ երկիր եպագ նմա, և ողջոյն ես:
Եւ նա ասէ. Խաղաղութիւն ընդ քեզ
'ի վերուստ յամենեցունց Տեառնէն,
և յանձն ըստասորէն:

Ե- իբրև նորան, պատմեաց թագա-
ւորն զտեսիլն՝ հայրապետիլն, և ասէ. Ահա
լասիկ կամ ասալի քո. զհրամայեալ-
սըն Սատուծոյ արասցես: Եւ երգմե-
ցուցանեմ զքեզ յՍատուած քո, Պե-
տրոս և Պաւղոս Սատուածք իցեն:

Հայն, փոխանակ յուն. « քաւմատոն սու »
բացատրութեան, որ բուրովին այլ ինչ կը
նշանակէ, այսինքն է, նախնիք, « քեր, վեր »:

Յաի սոյ ծոնհսետա կոլոմբհիթրան Եւ-
սեբեւաս, « Են ի Զպոլոսսամեոս, քան-
տոն տոն տրաւմատոն 1 սոյ տոն Բոյքոն
Զպոսմիջի. կալ Եղիցի ցեոմեոս, Հոյց
կառաքիտիցի, ին սո տոյս Զփոթոյս
Եղարիսո քալսին.

Են տոյտոյս տոյս կոյոյս Եւփնիսեւիս
ձ Բասիլեւս, Եեարեւ քարեստոտա Զտփ
տոն սոնիցի Զարոն տոն Եւտոթոտա տոյս
տրաւմասին Զտոյ տաս Եմքլաստրոս
Եքիտիեանա, կալ քիսին քոյոս Զտոն,
Օյկեւտա մոյ տոյ կոյոս Զնոթրոքինի
տեչնի սոնեւելոյ, Զլլ 'ի տոյ քանտո-
քրատորոս իւր Բոյցիցի. տաՍտա Եւքոն
Զքեսեւեւ Են տփ Տորաքտինփ Օրեւ, կալ
կաթոյս քոսեւաչիցի, մետա քասիցի տի-
միցի տոն Զիցիոն ՏիլԲեստրոն քարացեւ-
սեա Եքոյիցեւ.

կալ Եւսոնտա Զտոն

Զնաստաս քոյոս տոյ

Զսքասատո,

կեչոն, Եղիւնոնտա սե Եքոքեքամեոյ,
ղարոմեւ. կալ ձ Զիցիոն ՏիլԲեստրոս Զ-
քոքրիեւս, Եփի, Եւրիցի սոյ օրանօ-
Եեւ, կալ նիկի ԵւրոԵեւի.

տոյտա ձ Բասիլեւս Եփի,

Օրկիւո սե Եւս տոն Կոյրոն սոյ

կալ Եեոն Ենա մոյ Եւքիցի Եւ Եղեւ Եեոյս
տիս քալ Քեւտրոն կալ Քաւլոն օւտա կա-

1. Այս բացատրութիւնս քալուով յար և
նման Զոսիմոսի հեռեկալ բացատրութեան.
« քասիցի Զմարտածոս Զնաւրեւիցի Եւս, « պոս-
իւրն է « որ Զարեւի քալու քանտոն Զքերս սո-
կալս », կարեւր կարակացեւ, թէ կամ Սեղ-
քեսարոսի վարուց պիւ իսուքերը նիւթական
քորոսութիւն ին նշանակեր, այլ բարդական
յանցանք. և կամ Զոսիմոսի յիշեալ տեղով
ևս՝ միտութիւն և բուրովն 'ի բորոսութեւէ
հասկնալի է:

Ասէ Հայրապետն . Ոչ Աստուած , այլ մարդիկ , սրբեալ ճշմարտութեամբ . ծառայք Աստուծոյ բարձրելոյն , որք պատմեն զԱստուածգիտութիւն որք հաւատան . առաքեալք յԱստուծոյ ՚ի փրկութիւն մարդկան . առաջնորդք և լուսաւորիչք եկեղեցւո(յ) սրբո(յ) , քարոզք աշխարհի և հաճոք կամաց արարչին ամենիցուն , որոց կատարեալ զաւետարանն փրկութեան ընդ ամենայն տիեզերս ,

և ՚ի քաղաքս ¹ յայտնի վիշտիցն և մեռան վասն անուանն Աստուծոյ , Հաւր աւ մենակալի և Որդ(-)ո(յ) նորա Միածնի . և Հոգոց նորա ,

որ ՚ի նոցանոց ² եռութիւնէ : Մի սարսաւ ծոռութիւն և զսարսաւիւն և քառս , որ աբար զանեանսն արարածս և սրեղծանի որպէս և կառն . զի նոզաւ շարժիտն , և կեանս և ետն : Եւ սորբէ առաւելաւն կենդանի են լիւրեալ և մեռան : Եւ յայնպէս և անեանսն սորբէր որդ ըստ հասարոց(ց) մեռան : Եւ զայս լուեալ թագաւորին , ասէ . Եթէ իցնն արդեւք , նկարեալ պատկեր Պետրոսի և Պաւլոսի առ քեզ , որ ցուցանես ինձ :

1. Այս բառերս յաւելուած կ'երևին , զի հայերէն գրագրաց մէջ միայն կը գտնուին , և անոր ներմուծողն իսկ Հռովմայ աւանդութեանց յարգող մէկն ըլլալու էր :

2. Այս և յետագայ յաւելուածները՝ Ագաթանգեղոսի 270 - 274 , և 178 էջերէն (Վե. նեո . տպգ . 1862) մուրացիք է հայ թարգմանիչն , և Պրիգորի առ Տրդատ ըսուած խօսքերը , Սեդրեաստոսի բերանը զրած , որոց հետքն անգամ չերևիր յունարէնի մէջ : Տեղ տեղ ալ յունարէնի մեզ ընծայած կարևոր հաստուածները մէկզի թողած է :

լումնոս; 6 δε αγιος Σιλβεστρος 6φη, 7Ακουσον 6 βασιλευ, 8Ημεις 8ν σεβόμεν, και προσκυνουμε εις Θε6ς 8παρχει 8 ποιησας τον κοσμον εκ μη 8ντων· τουτεστιν τον ουρανον και την γην, και ταντα τα εν αυτοις. Πέτρος δε και Παυλος, Θεοι ουκ εισιν, αλλα δουλοι εισιν του Θεου, οτινες δια της πιστεως ευαρεστησαντες τουτου 8τυχον, ωστε την ακροπολιν της αγιασυνης κρατησαι, και εινα του αριθμου πρωτοι των αγιων. παρα του Θεου τονυν αποστολοι κατασταντες, ουτοι πρωτοι την θεοτητα του δεσποτου 7ησου Χριστου τοις 8θνεσιν εκηρυξαν· και πασα η εκκλησια παρα τουτων 8λαβεν την αρχην της αποστολικης διακονιας, εις το του μαρτυριου βραβειον ευθασαν, και εισιν νυν φιλοι του παντοκράτορος Θεου.

Таўта акаўсас 8 βασιλευс περιχαρης γενόμενος 6φη, Παρακαλω σε Σιλβεστρε 8πισκοπε, ει εισιν 8ν σοι τινεс аυτων εικ6νες δειζον μοι ταυτας,

Եւ ստէ. Այ՛ն: Եւ անդէն 'ի սոյն
ածեալ ետես, և ուրախ եղև թագա-
ւորն, և ստէ.

Արդար է, և սոցա նմանութեամբ
երևեցան ինձ 'ի տեսլեանն, և աւե-
սիս ետուն առողջութեան հոգևոյ և
մարմնոյ, 'ի ձեռն լուսցման հոգևոր
աւազանին, 'ի քէն առեալ. ահաւա-
սիկ կամ առաջի քո, հայր:

Եւ ստէ հայրապետն. Հասարակն 'ի Հայր
առնեալս, և յԱրդին մտնելն, և 'ի Հոգին
Սուրբ, 'ի մի սարսափութեան և 'ի փառս,
որով եղև աշխարհս 'ի սկզբանէ, և ստե-
նայն 'ի նմանէ, բանիւ Տեառն հասարա-
պետի և եղեալ. որ երևին և ոչն երևին,
և հոգ(ւ)ով բերանս(յ) նորս առնայն զա-
րութեանս նորս. Եւ զայն և ոչ յառն/առն
բերութեան է, որոց խաւարեալ են սիրտ
էրեանց անհասարակութեամբ, և սարսա-
ցեալ յԱստուծոյ ճշմարիտ, խորհրտա-
նութեամբ քրիստոս, պաշտել զարարածս, և ոչ
զարարելն, որ է սարհնեալ յաւորեանս ա-
մէն:

Արդ՝ փակեցին մեզեանք և զոհք
կոսցն արդելցին, և խափանեցին
պաշտամունք և նուէրք զիւսց, և քա-
րոզեցի աւետարանն փրկութեան
լինդ ամենայն երկիրդ քո, որով կաս

και ποιησον μοι τους χαρακτηρας αυ-
των φανερους, ινα ιδω ει αυτοι εισιν
οι ειρηκοτες μοι παρα του Θεου πε-
πεμφθαι. τότε ο Σιλβεστρος εκελευ-
σεν τω διακονω αυτου κομισαι τας
ιδεας αυτων. ἄς τινας θεασάμενος ο
Αυγουστος, ἤρξατο βοᾶν, και λέγειν,
ὄντως, οὐδὲν ἀληθέστερον των εἰκό-
νων τούτων, ὧν περ τὴν ἐκτύπωσιν,
και τους χαρακτηρας ἐν τῇ ὄπτα-
σίᾳ ἐθεασάμην οὗτοι μοι εἰρήκασιν,
Πέμπσον πρὸς Σίλβεστρον τὸν ἐπί-
σκοπον, και ὑποδείξει σοι τὴν κολυμ-
βήθραν τῆς εὐσεβείας, ἐν ἣ λουσάμε-
νος τύχη των σῶν τραυμάτων τῆς
δυσείας.

Πρὸς δ' ο μακάριος Σίλβεστρος
ἀπεκρίθη, Γνώθι ὦ βασιλεῦ, κολυμ-
βήθραν εὐσεβείως σοι ὑποδειχθῆναι,
εἰ Θεὸν εἶναι καρδίᾳ πιστεύσης. πρὸς
δὲν ο Αὐγουστος, Εγὼ εἰ μὴ ἐπίστε-
υον, οὐκ ἂν πρὸς σὲ ἔπεμψα. τότε ο
ἅγιος Σίλβεστρος λέγει ἐκείνου ἐξαι-
τούντος,

Ἐν τῇ ἑβδομάδι ταύτῃ νήστευ-
σον. και ἀποθέμενος τὴν ἀλουργίδα,
εἴσελθε εἰς τὸ κουβούκλιόν σου, κά-
κεισε ρίψας ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ ἔδαφους
ἐν σάκκῳ, δεήθητι μετὰ δακρύων και

Ասորից, և հարստացած անձեր զնախաւորն
 և զաւելոցն լուսաւորեալսն՝ ասորաքիչի և
 քրիստոսի խորհրդոցն: Եւ ասորիցն զնա-
 զաւորն, հոգևոր ասորիցն լեւոք, ըստ
 լուսաւորութեան և ասորիցն ըստ որ է
 Քրիստոս: Ասորիցն այսպէս եղև (3), է
 սպասել ասորն նաւորեցաւ (4) ըստ, և
 ասորիցն լեւոք երկնասոր զարուցն ըստ նա-
 ղին իրաց:

Եւ յետ այսր ամենայնի զուարճա-
 ցեալ թագաւորն ընդ այնքան հոգևո-
 րացն լրումն, առ. Ո՞վ է մեծ, քան
 զԱստուած, որ այսպիսի պանչե-
 լեաւք ծանուցաւ մեզ, ոչ ըստ արժա-
 նեաց, այլ ըստ մեծի ուղորմութեան
 իւրում, և ըստ մարդասիրութեանն.
 և արար դարձ ՚ի մուրումութեանց և ՚ի
 մնասի պաշտամանց կոտցն, զի ամե-
 նայն կուռք հեթանոսաց զէք են, որ
 ընկղմեն զմարդիկ ՚ի կորուստ և ՚ի
 զանազան մեղացն ընդունելութիւն
 միշտ, հեշտութեամբ քարշեալ և խո-
 սորեալ յԱստուծոց:

Այլ այս քարոզեսցի արէնք ¹ որ
 ՚ի Քրիստոսէ ՚ի ձեռն սուրբ աւետա-
 րանին, ՚ի բոլոր սրտէ հաւատալ նո-
 րայ աստուածութեանն. և որք հայ-
 հոյեն զնա՝ կորիցեն. և կէս ընչից
 նոցա լիցի կարաւտելոց: Եւ շինեսցի

622 Ի՞նչ նմանութիւն, ուր Ս. Քրիստոս կը հա-
 զորդէ զՏրեաա փրկական խորհրդոցն սուրբ
 Հաղորդութեան: Հայերէնի մէջ կը պակսի
 նոյնպէս լատինացի պալատի յիշատակու-
 թիւնն և սուրբն սաճարին, և այն սեղ ձե-
 րակուտին առջև խոսած կապեր ճարը և յոր-
 դորն առ քրիստոսութիւն:

1. Այս՝ կոստանդնուսի հրովարտակին
 առաջին մասի աղաւաղ յառաջերութիւն
 մ'է, զոր հայն միացուցեր է երկրորդին հետ:

աւս զաւելոցն լուսաւորեալսն՝ ասորաքիչի և
 քրիստոսի խորհրդոցն: Եւ ասորիցն զնա-
 զաւորն, հոգևոր ասորիցն լեւոք, ըստ
 լուսաւորութեան և ասորիցն ըստ որ է
 Քրիստոս: Ասորիցն այսպէս եղև (3), է
 սպասել ասորն նաւորեցաւ (4) ըստ, և
 ասորիցն լեւոք երկնասոր զարուցն ըստ նա-
 ղին իրաց:

Տից սյգկղիտու տօնսն քոյօսոյց
 տի տօն Ժեսօտօսն հիմօն Իիսօսն Խրիստօսն
 քիստի, ըն տի քասիկի տի կեցօմեցի
 Իուլքիք, տօյօտօյս քոսեփնեցօսն օ
 Ածցօտօսն ղիմասին. Աի տօն ընացօն
 կալ քեքիկօն քսիկօն ճիանօյս, տօտօս
 ընեկեն օսնենի տրօքօս տօտիքօն քի
 քուկիան ճեքեքօն ճնանտի ճիա տօ
 սկօքօս կալ աչկօնի աչցօն քեքօսն
 աւտօն, կալ մի ճնանտի կաքիքօն
 տնա քօտօն քսեքեքիքս քարիսքօն
 աւտօն. աչցօնքօն տօնսն, տօն տի ճիանօն
 օքօնքօն, կալ օի տօն կօգօն
 օքօնքօն, կալ ըքիքեքօնքօն ըքօնքօն
 քիքօնքօն, միքօն քիքօնքօն, տօն քար'
 աչցօնքօն քարօնքօն. օսն քար' աչցօնքօն
 քարօնքօն քարօնքօն, կալ ըքիքօնքօն
 քարօնքօն. օքօնքօն օքօնքօնքօն քարօնքօն
 տօն կաքիքօնքօն տօն քարօնքօնքօն, կալ
 քարօնքօնքօն տօն աչցօնքօնքօն. օի քար' մի
 ղի աչցօնքօնքօն, քարօնքօնքօն քարօնքօն
 քարօնքօնքօն քարօնքօնքօն քարօնքօնքօն
 տօն կօքիքօնքօն քարօնքօնքօն քարօնքօնքօն.

եկեղեցի տուն աղաւթից յանուն Տեառն մերոյ) Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ աղքատք, որք գան 'ի մկրտութիւն, սգեստք նոցա և ծախք յարքունուստ լիցին. և խնամակալութիւն առաւել քրիստոնէիցն լիցին, և նկուն՝ որ 'ի կուսն գեգերեն: Վասն որոյ (յ) ես արհամարհեմ՝ զնոսա, և ոչ աստուածս համարիմ. այլ պիղծս և ձեռագործս չարագործաց: Եւ երկիր պագանեմ Քրիստոսի փրկչին մերոյ (յ), և աւերչեմ զչայր նորա և զսուրբ Հոգին, յոր հաւատացի և մկրտեցայ (յ), և առի զառողջութիւնս իմ 'ի միոյ աստուածութենէն, զի նա է Աստուած ճամարիտ, և Տէր տերանց, և թագաւոր թագաւորաց. որ բնակեալ է 'ի լոյս անմասոյց 'ի բարձունս, և փառք նորա լցին զտիեզերս ամենայն, որ և ինձ եցոյց պանչելիս 'ի վերուստ լուսոյն, զոր առ հասարակ ամենեքեան տեսէք, և զի էր որպէս ձեռն մարդոյ 'ի մէջ լուսոյն, առաւելեալ լուսով, որ մերձեցաւ յիս մինչև 'ի ջուրս աւազանին, և 'ի բաց մերժեաց յինէն զեղեքանդակն բորոտութիւնն, ընդ նմին և զմեղսսէր բանն. և զի անձառելիք¹ են լիեալքն

μετὰ δὲ ταῦτα διατάξεις προτεθεῖναι ἐκέλευσεν περιεχοῦσας οὕτως, Πάντα πένητα βουλόμενον Χριστιανὸν γενέσθαι, ἐκ τῶν βασιλικῶν χρημάτων λαμβάνειν τὰ τε ἀναλώματα, καὶ τὴν ἐσθῆτα. καὶ ἵνα μὴ τοῖς ἐπιθέταις ἄδεια τῆς δοθῆ, οὗτοι ἐλάμβανον οἱ κατ' ἀλήθειαν προσερχόμενοι ὀλοφίχως τῷ δεσπότη Χριστῷ, μαρτυρούμενοι παρ' εὐλαβῶν καὶ Χριστιανῶν ἀνδρῶν. ἐγένετο δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν βαπτισθέντων ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ δέκα χιλιάδες ἀνδρῶν, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. οὕτως ἐκ μὲν τοῦ ἐνὸς μέρους ἢ τοῦ Χριστοῦ ποίμνη ἠϋξάνετο. ἐκ δὲ τοῦ ἑτέρου, ἢ τῶν εἰσολοατρῶν κατησχύνετο. Ἄποκηρυτέσθω δὲ ἡ βέβηλος αὐτῆ καὶ ἀκάθαρτος δεισιδεμονία, ἣν ἀγνωσία μὲν ἔτεκεν. ἀφροσύνη δὲ, ἔθρεψεν, καὶ ἤυξησεν, προσκύνησθω δὲ ὁ μόνος καὶ ἀληθινὸς Θεὸς, ὁ ζῶν αἰεὶ καὶ βασιλεύων ἐν τοῖς οὐρανοῖς, παυσώμεθα σέβειν τούτοις, παρ' ὧν σωθῆναι οὐ δυνάμεθα. οὗς ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡμεῖς βλαβέντας σώζομεν. παρ' ὧν φυλαχθῆναι μὴ δυνάμενοι. τούτοις εἶγε μὴ βουλόμεθα κλαπήναι, φυλαττόμεν. ἱκανούθω μέχρι τούτου

1. Այս ամբողջ պարբերութիւնս իսկ աւելի նման է Գր. Լուսաւորւոյ վերապէն ելնելէն վերջ՝ առ Վաղարշապատցիս ուղղեալ ճառին. որ յէջ 171-173 (ըստ Վենետիկեան 1862 տպագրութեան). քան թէ Կոստանդինոսի յորդորին որ առ ծերակոյտն Հռովմայ, ըստ յուն. բնագրին: Հոս ալ հայն հաւատարիմ թարգմանիչ ըլլալէն աւելի՝ յարասող paraphraseur է: Գոգցես իմն ստիպուած էր նա պսպէս վարուելու. զի Սեղբեւորոսի և Կոստանդինոսի ստեղծարանութեան այս, նախ խնդրաց և յաջորդ էլերն իսկ Գրիգորի կենսագրութեան համանման տեղեր կ'ընծայէին նմա ստէպ, զորս, - երկարութենէ իուսուելու համար, - չենք կրնար ածել 'ի համեմատութիւն, բայց ուսումնասիրաց ուշագրութեանը կը յանձնէք:

և ասացեալքն ՚ի վերուստ. արդ որ
 այսպէս այցելութիւն արար մեզ, եւ
 կայք ամենեքեան երկիր պաղտուք
 միոյ աստուածութեանն, աւրջնեւ
 ցուք և գովեսցուք և պաշտեսցուք
 զնա, զոր անգիտացաք, և խոսու
 ըեալք ուրացաք զնա. զի նա է Աս
 տուած, և չիք այլ որ. և նմա փառք
 այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտե
 նից:

Յայնժամ Հոս(ւ)մայեցուց բազմու
 թեան ասացեալ զամէնն, ասեն. ճշշ
 մարիտ է ասացեալքդ ՚ի թագաւորէդ.
 զի Քրիստոս փրկիչ փրկեաց զմեզ, և
 լուսաւորեաց լուսով գիտութեամբ:
 Վասն որո(յ) շինեսցի եկեղեցի տուն
 աղաւթից, որ միշտ ՚ի նմայ մաստու
 ցուք զաղաւթս մեր, և կատարի Քրիս
 տոսի խորհուրդն:

Աղաղակեցին զարձեալ. Որ ոչ

լեւեղի թոյն անփոքիս անփոքիս անփոքիս
 լուսի, Աκούσατε, και τοῖς τυφλοῖς, Ἄ
 ναβλέψατε. εὐφραίνεσθωσαν, και ἀ
 γαλλιάσθωσαν πάντες οἱ θεωροῦντες
 ὅτι περὶ ὁ Χριστὸς, ὃν ποτε ἠγνούμενην
 και ἐδίωκον, ἀπεδέδωκέ μοι τὴν προ
 τέραν ὑγείαν· και ἡ Ῥωμαϊκὴ φρόνησις,
 και σοφία μὴ ἀπατάσθω· ἀλλὰ τοῦτον
 ὑποδέχεσθω, και προσκυνεῖτω Θεὸν
 παρ' οὗ αὐτὴ φυλάσσεται, οὐχ ὃν αὐτὴ
 φυλάττει. ἵνα δὲ παντὶ τῷ κόσμῳ φα
 νερὸν γένηται τῷ ἀληθεῖ Θεῷ με
 πιστευκέναι, ἐν τῷ παλατίῳ μου ἐκ
 κλησίαν ποποίηκα, πρὸς τὸ πᾶσιν
 γνωσθῆναι, μηδὲ ἔχνος τῆς παλαιᾶς
 πλάνης ἐν τῇ ψυχῇ μου μεμενηκέναι.
 Τότε σχεδὸν πᾶς ὁ δῆμος τῶν Ῥωμα
 ῶν, ἅμα τῇ συγκλήτῳ ἐβόησαν, Ἰη
 σοῦς Χριστὸς Θεὸς ἐστὶν ἀληθινός.

ἔκραξαν τεσσαρακοστόν. Αἱ ἐκκλη
 σίαι τοῦ Θεοῦ ἀνοιγέσθωσαν· ἔκρα
 ξαν ¹ δέκατον. Οἱ τὸν Χριστὸν μὴ
 σεβόμενοι, τοῦ Αὐγούστου πολέμοι
 εἰσιν, και ἐβόησαν δέκατον. Ο σῶσας

1. Հոս(ւ)մայ ժողովրդեան ամենն, ասեն. ճշշ
 և ասացեալքդ աղաղակեալքդ արար մեզ
 զի Քրիստոս փրկիչ փրկեաց զմեզ, և
 լուսաւորեաց լուսով գիտութեամբ:
 Վասն որո(յ) շինեսցի եկեղեցի տուն
 աղաւթից, որ միշտ ՚ի նմայ մաստու
 ցուք զաղաւթս մեր, և կատարի Քրիս
 տոսի խորհուրդն: Աղաղակեցին զար
 ձեալ. Որ ոչ
 լեւեղի թոյն անփոքիս անփոքիս անփոքիս
 լուսի, Աκούσατε, και τοῖς τυφλοῖς, Ἄ
 ναβλέψατε. εὐφραίνεσθωσαν, και ἀ
 γαλλιάσθωσαν πάντες οἱ θεωροῦντες
 ὅτι περὶ ὁ Χριστὸς, ὃν ποτε ἠγνούμενην
 και ἐδίωκον, ἀπεδέδωκέ μοι τὴν προ
 τέραν ὑγείαν· και ἡ Ῥωμαϊκὴ φρόνησις,
 και σοφία μὴ ἀπατάσθω· ἀλλὰ τοῦτον
 ὑποδέχεσθω, και προσκυνεῖτω Θεὸν
 παρ' οὗ αὐτὴ φυλάσσεται, οὐχ ὃν αὐτὴ
 φυλάττει. ἵνα δὲ παντὶ τῷ κόσμῳ φα
 νερὸν γένηται τῷ ἀληθεῖ Θεῷ με
 πιστευκέναι, ἐν τῷ παλατίῳ μου ἐκ
 κλησίαν ποποίηκα, πρὸς τὸ πᾶσιν
 γνωσθῆναι, μηδὲ ἔχνος τῆς παλαιᾶς
 πλάνης ἐν τῇ ψυχῇ μου μεμενηκέναι.
 Τότε σχεδὸν πᾶς ὁ δῆμος τῶν Ῥωμα
 ῶν, ἅμα τῇ συγκλήτῳ ἐβόησαν, Ἰη
 σοῦς Χριστὸς Θεὸς ἐστὶν ἀληθινός.

պաշտէ զՔրիստոս Աստուած, և ոչ
հնազանդի «(ա)բոսի Կոստանդնուս(յ),
պաշտել զԱստուած Կենդանի և ճշ-
մարիտ, ելցեն արտաքս 'ի քաղաքէս .
և տունք նոցա աւեր լիցի, և զբոլոր
թշնամիան Աստուծոյ մահու մատնել :

Յայնժամ թագաւորն հեղ բանիւ
աւէ . Լոստրոս և Կոստանդնուս Աստու-
ծոյ, և Զոսրոս և Քրիստոսի . զի ոչ այն-
պէս բռնութեամբ և սպառնալիտաք
մահուամբ պաշտել զինքն կոչէ ահա-
մա(յ), որպէս երկրաւոր թագաւորք .
այլ կամուոր և ինքնայաւժար կա-
մաւք կամի Աստուած յարարածոցս
պաշտան անուել, և սուրբ մտաւք
սուրբ զԵրրորդութիւնն պաշտել և
փառաւորել հոգևորաւրհնութեամբք .

չի ահա՞յն և 'ի հարկէն անշնորհ է և ա-
սանց զայելչութեան . չի քորրից է Աս-
տուած, և 'ի բոլոր սրտէ և 'ի յանձնէ
և 'ի զաւրութենէ ինդրէ զհաւատն և
զողջախոհութիւնն . մանաւանդ որ-
պէս քրիստոնէիցն կարգք և աւրէնք
մեզ բացա այտեն, 'ի վերայ այսոցիկ :
Քանզի արքեպիսկոպոս 1 և զանազան
յայն և 'ի բազմութեան լինէր, ոմանք
այսպէս, և ոմանք այնպէս : Ապա լը-
նութիւն քարոզեցաւ ամենեցուն առ
հասարակ :

Յայնժամ դարձաւ թագաւորն

1 . Ա . և . Պ . օրինակք արքեպիսկոպոսի կը գրեն ,
իբր համազօր յուն ճիւղորոցին : Առ Ագա-
թանգեղ միայն գործածուած է այս , բայց ա-
ռանց անանցի և ուրիշ իմաստով , յասելն .
« Չեղևէն արքեպիսկոպոս . . . սահանացն » : Հայ
թարգմանչի գործածած ձևն ' եթէ անուղ-
նի նշանակութեամբ անունք և եթէ արքեպիսկոպոսի ,
անճիղք է , և տասնհարոգ դարէն և այսր ծաղ-
կող մատենագրաց քով միայն գործածուած է .
հետևաբար թարգմանիչս այլ պէտք է , որ յի-
շխալ դարէն վերջ քան թէ յառաջ եղած ըլ-
լար :

տոն Այցոստոն ձեռնից Թեոս էստին . է-
լեղծի տրիակոստոն . Օ տոն Քրիստոն սե-
բոմեոս ձեռնից . էլեղծի էյկոստոն . Օի
տոն Քրիստոն մի սեբոմեոս տից սո-
լեոս 1 էջօրիզէսծաօսան . Գեոմենից տոյ-
նս սիցից զ Եասիլեոս էջօ , Մետաջո
Թեյլլա , կալ ձնթրոպինից զուլեյլա , ա-
տի ի զիափօր զտիցանի , ծի քեր ի մեն
ձնթրոպինի ի յագիակոմենի էստին . ի ծե
Թեյլլա , էկոսիլա կալ աւտոքրոպիլեոս . զ
յար Թեոս էյկիքրիլեյ

կալ կաթարձ զիալիլա քրոսքուեյսծի
բոյլեյլա :

Յիցոն ուր ձկոնտա , կալ ի յագիակոմե-
նոս , ձլլա աւտոքրոպիլեոս տոյ ձն-
թրոպիլեոս Քրիստիանոյս Եոյլոմեյլա յի-
նեսծի , կալ ուր ձնթրոպինի փոյլի տի
տոյ Թեոս կաթրեյլա

քրոսիլեյլա : ձլլա սոյփրոն կոյկիսմոյ ալ-
տեյլն աւտոյս մալլոն տի տոն Քրիստի-
անոն սոյլեւիլիլա կաթրոյլա .

քալիլն ուր զիափօրոյս փոյլա էկփոյիլան
էպի կոլոյ զոյ կոլիլիլոս , ի սոյլալան .

Մեյստրեյլն 2 տոյնս զ Այցոստոս

1 . Այս օրէնքս պատմական է բոլորովին ,
զի Եւսթրիոս իսկ նոյնը կ'աւանդէ Կոստան-
դինոսի վարուց Բ . գրոց ի կրօնք զիւրոյն
մէջ . հաւանօրէն այս վերջինս աղբիւր եղած է
յայտմ Սեղբաստոսի կենսագրին :

2 . Այս պարբերութիւնս իսկ նման է Ագա-
թանգեղոյ 621 - 622 իջի պարբերութեան ,
ուր կը նկարագրուի Տրեապոս դարձն յապա-
րանս , յետ մկրտութեան . այնպէս որ կամ
Քրիստոսի կենսագրին ծանօթ էր Սեղբաստո-
սի հինաւորց վարքն , և կամ նա ինքն գրած
էր զայն , և կամ երկարանչիւրն իսկ օգտուած

Կոստանդինոսի 'ի պաղատան բազում
 փառաւք և ահաւոր մեծութեամբք,
 մոռեղէնք և ջահք առաջի նորա. և ա-
 մենայն բազմութիւն աղաղակէին ա-
 ռաջի նորա ուրախութեամբ մեծաւ.
 և զսորք հայրապետն Սեղբեսորոս ընդ-
 իւր հանէր 'ի պաղատն հանդերձ հիւրիո-
 սաս և եղիւնոցսսաս. և նոսաս հան-
 դերձ սարհէր զԱսորոսած, և սորքէս նո-
 ցա ըստ իւրատանչիւրոց ընչեւեր, որդե-
 սիբէլեաց Ասորոսոց:

Եւ աւերցնա Սեղբեսորոս¹ սուրբ
 Հայրապետն. Մի գորխոշտանգանաւք
 ածել 'ի քրիստոնէութիւն, այլ հոգե-
 ւոր վարդապետութեամբ և սիրովն
 Քրիստոսի. զի մի 'ի հարկէ եկեցցեն
 'ի հաւատս, այլ 'ի կամաց, որովք
 Աստուած փառաւորի: Եւ մեծանայր
 անուն Տեառն 'ի Հռոմ, և բազումք
 'ի տեսողաց և 'ի լսողաց բանին հա-
 ւատային:

Ապա այնուհետև և զհանգստարան
 սրբոց առաքելոցն և մարգարէիցն և
 զսրբոց վկայիցն յարդարէին հրաշա-
 լի յաւրինուածովք: Եւ զխոստովա-
 նողսն², որք 'ի լերինս և 'ի յայրս և 'ի
 քարածերպս վիմաց կացեալք, և որք
 'ի մետաղս արտասահման եղեալք՝
 մեծաւ պատուով ածեալ լինէին առ-
 թագաւորն. և նայ երկրպագելով և
 հոգևոր սիրով սղջունէր զնոսա. և մե-

ἐπὶ τὸ παλάτιον μετὰ κηρῶν
 καὶ λαμπάδων
 τῇ δὲ κάκεισε ἀναπτομένων, καὶ ἐ-
 στεμμένης πάσης τῆς πόλεως. ἦν γὰρ
 πᾶσιν χαρά.

ὅτι περ τοιοῦτος νόμος ἐπεφοίτησεν, ὁ
 παρακλευόμενος μηδένα τῆς αὐτοῦ
 θρησκείας ἄκοντα ἔλκεσθαι,
 καὶ ἐπὶ θρησκείαν ἑτέραν, ἦν οὐ βού-
 λεται, καταναγκάζεσθαι. γίνεται τοί-
 νυν χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις ἐν πάσαις
 ταῖς ἐκκλησίαις, χοσμοῦνται οἱ τάφοι
 τῶν ἁγίων.

πάντες οἱ

ὁμολογηταὶ οἱ ἐν διαφόροις μετάλλ-
 λοις, καὶ ἔξορίαις δέσμιοι, καὶ κατά-
 κλειστοὶ τυγχάνοντες, μετὰ τιμῆς καὶ
 δόξης ἐπὶ τὰς οἰκείας πατρίδας ἀνα-
 καλοῦνται, καὶ φίλοι τοῦ βασιλέως

1. Նախընթաց իջում այս պարբերութիւնս
 Կոստանդինոսի բերանը գրուած է, — թէ
 հայերէնի և թէ յունարէնի մէջ, — իսկ աստ՝
 ընդհակառակն Սեղբեսորոսի: Այս բանս
 յայտնինչան է կամ տարբեր աղբերաց, և կամ
 յաւելուած համարելի է լատին իմբագրու-
 թեան, յորմէ թարգմանուեցաւ յունարէնն:

2. Այս պարբերութեանս, — ինչպէս նաև
 յունարէնի համար, — կրնանք ըսել, թէ Եւսե-
 բեայ՝ Կոստանդինոսի Կինսօֆրոսիէն Բ.
 գրքի Լ, ԼԱ, ԼԲ և ԼԾ երորդ գլուխներէն
 համառոտուած են, թէպէտ և հայերէնի մէջ
 աւելի զգալի է, ընդարձակութեան աղաբաւ:

են Եւսեֆինոսի վերջիցեալ պատմութեանն,
 որուն մի մասն և եթ համարելու ինք Վատի-
 կանի թիւ 866, fol. 336 գրչադրի մէջ պա-
 ճուածը:

ծարէր որպէս զսուրբս և զժառայս Աստուծոյ: Եւ աւրհնութիւն խնդրէր 'ի նոցանէ հանդերձ աղաւթիւք աղաւ շանաւք անյիշաչար լինել առ նորա հալածանս, որ վասն Քրիստոսի. և աւրհնեալ 'ի նոցանէ, արձակեաց յիւրաքանչիւր տեղիս բազում պարգեւաւք և մեծարանաւք: Եւ ամենայն բարեպաշտութեամբ յարդարէր զինքըն 'ի քրիստոնէութիւն թագաւորն Կոստանդիանոս:

Չայս լուեալ Հեղինեա մայր թագաւորին, զի էր 'ի Բեթանիայ ¹ թուամբք իւրովք, Կոստա և Կոստանդնեաւ, և որտեղ լինէր ընդ առողջութիւն որդ(-)ս(յ) իւրոյ. մեծաբան և ընդ

1. Ա. և Գ. օրինակք՝ Բեթանիա կը գրեն. այս ձևս իսկ յունարէն Βεθάνια ձևին ճիշդ տառադարձութիւն չէ, թէպէտ և առ Խորեն նաեւ իսկ այնպէս գործածուած է:

գնոնտաւ.

τὰ δὲ λοιπὰ τὰ λεχθέντα ¹ τε καὶ γενόμενα παρήμῃ συμμετρίας χάριν, μήπως τῷ πλήθει τῶν λεγομένων ἀποκναίειν δόξω τοὺς ἐντυγχάνοντας.

Εἰσὶν δὲ τινὰ ², ἅπερ παραλιπεῖν οὐκ ἀναγκαῖον. ἀπαιτεῖ γὰρ ἡ ἱστορία, ἐπὶ Ἑλένην ἡμᾶς τὴν τοῦ βασιλέως μητέρα βαδίσαι τῷ λόγῳ. αὕτη τοίνυν ἐν τῇ Βιθυνίᾳ μετὰ τῶν ἐγγό-

1. Պարբերութեան այս վերջի բացատրութեամբս, ուր յոյնը կը ծանուցանէ իսկ, թէ « բարձր և քորձաւոր միւս եղբորութիւնքն՝ իր ընթերցողաց ձանձրոյթ չի պատճառելու համար զանց կ'ընէ », հայն՝ բոլորովին դուրս թողուցեր է, Նիկիոյ ժողովքէն վերջ կայսեր՝ առ եպիսկոպոսոսնս ըրած ընծայատրութիւնքըն և զանոնք յուղարկելը պատուով ներմուծելով, զոր նոյնպէս Եւսեբիոսէն մուրացած է:

2. Յունարէնի այս նախերգանքէս, թէ « Եւինչ ինչ, որք ոչ թուին արժանահաւատ, բայց կարգ բանիս բերէ զի ճառեցից զՀեղինեայ », և այլն, զոր հայը դուրս թողուցել է, կը տեսնուի, թէ Հեղինեայ պատմութիւնն եկամուտ բան մի է Սեղբեւորոսի Վարուց մէջ, ոչ այնքան արժանահաւատ: Եւ որս աղբւրն յունական ըլլալու է, գուցէ թէ և Արիոսեան, և Կոստանդիանոսի պատմութեան հետ միացած ըլլալով, այնպէս մտաւ յետոյ ուրեմն լատին խմբագրութեան մէջ: Յունարէն աղբրէ եկամուտ ըլլալուն ապացոյց այն իսկ է, զի ոչ միայն Հեղինեայ բնակութիւնն յարեելս կը գնէ, հակաժամանակադրական սխալով մի, այսինքն է Կոստանդիանոսի երկու որդւոց հետ՝ զուգելով զանոնք դողցես իմն կայսեր դարձին և մկրտութեան ժամանակին հետ, այլ նոյն իսկ յմᾶς τὴν τοῦ βασιλέως μητέρα, այսինքն է « մօր Դրոյ թագաւորին » բացատրութիւնն:

Իսկ արիոսեան ըլլալուն յայտնի նշան է, երբ Հրէից համախոհ և պարզապէս միաստուածեան մի կը ներկայացնէ մեզ զմայր զընթացին, և ոչ քրիստոնէայ և ընդունող ըզ-

նոսս արարածք էցեն. որչես անաշխ ի՞նչ
 ինչոցան զքերս արբնացն և ճարճարբէիցն,
 որք և դատապարտեալ ասեն զՔրիս-
 տոս և խաչեալ և մեռեալ որպէս մա-
 հապարտ զԻ: Եւ պատճառ առողջու-
 թեան քո զԱստուածն Եբրայեցոց է
 իմանալ, յոր հաւատացեր և հաւա-
 տարիմ եղիցիս, բայց մերժեալ 'ի
 բաղմատուածութեանն մալրութե-
 նէ. զի ունիս զիտել, զի ոչ առողջու-
 թիւն կարացին տալ բարեհաճոցա-
 ցեալքն 'ի քէն և ոչ խափանել զառող-
 ջութեան շնորհս արհամարհեալքն 'ի
 քէն, և պաշտել զամենակալն, որով
 զառողջութիւն ստացար:

Վասն որո(յ) միշտ զաւրացեալ 'ի
 նմանէ,

որպէս Պաւլոս, մեծապէս արու-

թեան: Եւ պատուիրեաց զի արասցէ ժողով
 եպիսկոպոսաց քրիստոնէից և Հրէից վարդա-
 պետաց », և այլն:

Այս տեղին եթէ հնագոյն յաղբերէ մ'առ-
 նուած է՝ մեծ նշանակութիւն ունի, Հեղինէի
 զարծի նկատմամբ յառաջ քան զԿոստանդիա-
 նոս. բայց դիտելու ենք, որ թէ՛ Հեղինեայ՝
 առ որդին և թէ՛ որդւոյն առ մայրն գրուած
 թղթոց մէջ պայտիսի եղելութեան մի բնաւ
 կուռան չի կայ, հետեւաբար և ոչ իսկ անոնց
 պահասաւոր ըլլալու կարծիք:

ծո, Ιουδαίος γενόμενος, ἐπὶ μαχίαις
 κατακριθείς, καὶ ἀποφάσει σταυροῦ
 καταδικασθείς, ἀπέθανεν.
 τῇ δὲ εὐσεβείᾳ τῇ σῆι τοῦτου χάριν ἢ
 ὑγείᾳ παρεσχέθη σοι, διὰ τὸ πρῶτον
 σε ἐν βασιλεῦσιν τοῖς εἰδώλοις ἀπο-
 τάξασθαι· ὁ γὰρ ἀληθὴς καὶ αἰώνιος
 Θεὸς, δεῖξαι βουλόμενος ἐκείνους,
 οὓς ἀπηρνῆσω, μὴ ὄντας ἀληθεῖς
 Θεοὺς, ἐχαρίσατό σοι τὴν ὑγείαν,
 ἵνα ἀποθέμενος πάντα τὸν τῶν εἰδώ-
 λων φόβον, εἰδέναι ἔχοις ὡς οὐδὲ ὑ-
 γείαν παρασχεῖν ἐξευμενίζόμενοι δύ-
 νανται, οὔτε μὴν ἀφελέσθαι ἀπεχθա-
 νόμενοι. ταύτης δισειδαιμονίας τὴν
 πλάνην καταλιπούσης τῆς σῆς εὐσε-
 βείας, διέφυγεν ἢ ἀβήρωστία· οὖν δὲ
 πρὸς τὸν παντοκράτορα Θεὸν ἐπα-
 νιόντα καταλήψεται σε δύναμις ἢ μη-
 δέποτε ἠττεθῆναι δυναμένη· ἦν ἀρ-
 ξάμενος σέβειν, ἐγκρατῆς γενήσῃ τῆς

սիդնիսի բնծայուած Կոստանդիանոսի և Հե-
 ղինեայ պատմութեան: Պաւլոսն առ ժամանա-
 կակից և ստուգապատում գրիչ 'ի թղթին առ
 Աւերոս կը գրէ, թէ ընդհակառակն Կոստան-
 դիանոս՝ Հեղինեայ ձեռքով աւելի՛ քան թէ
 ինքրիմէ արժանի եղև քրիստոսական հաւա-
 սոց: Բարոնիոս՝ Աղբերարոսի վարդապետ
 աւանդածը պաշտպանել ուզելով, աւելի Եւսե-
 բիոսի ուզած է կարեւորութիւն տալ՝ քան
 Պաւլոսի. բայց Յակ. Սրճեցւոյն հետ՝ ըն-
 թացք պատմութեան իսկ Լատինաց՝ վերջնոցս
 աւանդածը կը հաստատեն: Ուրեմն ասկէ կա-
 բենք եզրակացնել, թէ այս թուղթս յետոյ
 ուրեմն 'ի Լատինաց ներմուծուած չէ Աղբեր-
 արոսի վարդապետին խմբագրութեան
 մէջ. այլ Պաւլոս յունական յաղբերէ մի կը
 յառաջագայի, և կը գտնուէր արդէն անոր
 նախկին յոյն խմբագրութեան մէջ:

Իսկ թէ Պաւլոս աղբեր աւանդած թուղ-
 թին՝ իրօք Կոստանդիանոսի մօր համար հաս-
 կանալի է, թէ ընդ հակառակն, Աղբարու-
 կնոջ Հեղինեայ, և կամ Պաարոնիկէ Տիկնոջ,
 այս բանս խաչի գիւտի պատմութեան խմբ-
 գրէն կախումն ունի:

և մարգարէից, որք զլեզուս¹ ունէին,
ոչ միայն երբայցեցիս, այլ և հոռովա-
յեցիս և հեղենացիս ճարտարաբանս
և իշխանք հանդերձ թագուհոյն և
գնացին. և իսաբար քահանայապետն
պատճառեալ զհիւանդութիւն՝ ոչ չո-
գաւ, այլ քահանայս բազումս առա-
քեաց զհետ դպրացն և իշխանաց
Հրէից:

Ի չորրորդումն ամի Կոստանդիա-
նոսի² եղև ժողովք թրստոնէից և
Հրէից՝ ի Հոռով, և եպիսկոպոսք ԻԳ³:
Եւ Հրէիցն դպիրք երկոտասանք, և
քահանայք ճԻ. և իշխանք ամենե-

1. Ա. և Գ. օրինակք ևս այսպէս կը գրեն:
Այս ասութիւնս հաղուագիւտ է ոչ միայն մեր
դասական մատենագրաց քով, այլ նոյն իսկ
յունարէնի մէջ. այնու մանաւանդ որ հետե-
ւեալ բացայայտիչներն « երբայցեցիս » և այլն,
չեն ներեր, « զլեզուս » փոխանակ լեզուս-
ոսց հասկանալու: Ուրեմն այսպիսի սխալ ա-
ռում մի վերջին դարուց միայն յատուկ է:

2. Հայերէնի մէջ կը պակսի թէ Լեզուսի
անունն և թէ Կոստանդիանոսի հեղադրու-
ման յիշատակութիւնն: Այս պակասս
գրչագրին թերութիւնէն յառաջ եկած չէ զի
միւս օրինակներն իսկ չունին զայն. իսկ եթէ
այնպէս եղած համարինք, այս նշան է, թէ Ա.
և Գ. գրչագրերն՝ Գ. օրինակէն դադարաբուծ
են:

3. Գ. օրինակն համաձայն յունին ԻԳ կը
գրէ:

տին տից արքիերասոնց արչին Իսάχαρ
էպείληπτο՝ ծք προσποιησάμενος ἄβ-
ρωστίαν, ἀπὸ τῆς ἐπιδημίας ταύτης
ἑαυτὸν ὑφεξείλεν. ἔπειμψεν δὲ δυοκαί-
δεκα Γραμματεῖς, καὶ τοὺς τῶν Φα-
ρισαίων διδασκάλους καὶ ἐξάρχους οὐ
μόνον τῆ τῶν Ἑβραίων γλώσση, ἀλλὰ
τῆ τῶν Ῥωμαίων, καὶ Ἑλλήνων εἰς
ἄκρον πεπεδευμένους, καὶ ὀφείλον-
τας ἐν τῆ διαλέξει δοκίμους εὐρε-
θῆναι.

Κωνσταντίνου τοίνυν τὸ τέταρτον¹
καὶ Λικινίου τὸ τέταρτον ὑπάτων,
ἴδοις Αὐγουστιας, ἐγένετο σύνοδος
τῶν Χριστιανῶν, καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐν
τῆ Ῥωμαίων πόλει, ἐν ᾗ ἐκ διαφόρων

1. Եթէ ուրիշ ապացոյցներ ևս չունենա-
յինք՝ այս հակաժամանակագրական կէտս մի-
այն բաւական էր ցոյցընել ակներեւ, թէ Հրէից
վիճաբանութիւնը Կոստանդիանոսի և Լե-
զուսի հիւպատոսութեան չորրորդ տարին
չկարէր հանդիպած ըլլալ, — եթէ իրօք հան-
դիպած է երբէք. — վասն զի այս ժամանակ
Կոստանդիանոս գետ ոչ կիսար էր, և ոչ իսկ
՚ի Հոռով կը գտնուէր, — ինչպէս ենթադրած
է Սեղբեաստոսի վարուց խմբագիրը:

Յիրաւի, ՚ի ստոյգ պատմութիւնէն գիտենք,
թէ Կոստանդիանոս՝ յամին 294 յանձնեցաւ
Գիողիտիանոսի, իբրև 15 ամեայ պատանի.
22 տարեկան էր երբ մասնակցեցաւ իր հօր
արշաւանքին ՚ի Բրիտանիա. յամին 306 յա-
ջորդեց նմա, և 312 ին իբրև յաղթական մը-
տաւ ՚ի Հոռով: Ուրեմն որչափ ալ սերտիւ
միացած ըլլայ Հրէից վիճաբանութեան միջա-
դէպի պատմութիւնը Կոստանդիանոսի յի-
շեալ թղթին հետ, սակայն և այնպէս վաւե-
րական չէ: Աստի կարեմք եղբակացնել, թէ
Հրէից վիճաբանութիւնն՝ ոչ թէ մեծին Կոս-
տանդիանոսի, այլ կամ նորա որդւոյն Կոս-
տանդեայ և կամ լաւ ևս՝ Յուլիանոս ուրացողի
ժամանակ միայն կարէր հանդիպած լինել.
հետեւաբար զանիկայ պատմող գրութիւնն իսկ
այն ժամանակ, կամ քիչ տարի վերջ պէտք
է որ գրուած ըլլայ:

Ստուգիւ՝ մեր այս ենթադրութիւնը ճշմար-
տանման կ'ըլլայ եթէ գիտենք, որ իսաբարն
ճշուած է սաս իբրև Քահանայադէպ արչի-

քեան ընտրեալք գիտութեամբ. Բայց
առաւել երկոտասանքն ¹ և Սբրա-
թար գրուի, և Չամբրի հզաւր առա-
ւել ցուցեալ գիտուն. զի էր ճարտար
մտք, և նայ էր յոյս յաղթութեան
Հրէից:

1. Հայերէն միւս օրինակաց մէջ ևս կը
պահուին, — այս սեղ, — երկոտասան գորաց
անուանքը, զորս յոյն յիշէ յանուանէ և
պաշտօնի:

էպարխիօն 7 Իսախար. մինչև մենք գիտենք,
որ Տիտոսի ձեռքով Երուսաղեմայ կոտորա-
ծէն վերջ բարձաւ իսպառ Քաջանայապետու-
թիւնն ՚ի Հրէից. իսկ նոցա հոգևոր պեան, ըստ
վկայութեան Եղիսիանու, — Ընդդէմ հերբեր.
50, — այնուհետև Սատրապի իսպառ իսպառ
կ'անուանէր: Մաս յամեն Տեառն 562 սկսու
գարձեալ կոչել Քաջանայապետ, երբ Յուդա-
նոս ուրացող Երուսաղեմայ հետ' փորձեց նոս-
րոգել նաև Հրէից Քաջանայապետութեանը, և
գրգռեց զՀրէացո՛ր ընդդէմ քրիստոնէից: Այս
պատեհաւս ուրեմն օրեցին իրենց գրեցն և
գրեցին Գիրս Գր. Նազիւանդացի, Եղիսիան,
Ամբրոսիոս, Անաստաս Սինայեցին և Ոսկերէ-
րան: Այսպէս ուրեմն Սեղեւոստոսի վարուց
այս սեղիւ, ինչպէս և վիճարանութեան ճա-
ռը՝ կամ այդ ժամանակի ծանօթ գրութեան
մի վերայ յերկրուած պէտք է որ ըլլայ, և
կամ կոտորանքի անոսի վերայ Գ. գրոց ժԸ.
գլխում' աւանդածին վերայ, ուր կոտորան-
քի անոս կը յորդորէ զԵղիսիոպոսունս՝ համա-
խորհրել ընդդէմ Հրէից, — Չատկի սօնին առ-
թիւ, — որ միաբանօրէն խորհին այն աստուա-
ծասպան ազգէն զաստուելու համար:

1. Վարուց հեղինակը գիտմամբ ըսած է
Եղիսիոպոսաց անուանքը, որպէս զի իր գոր-
ծած հակադատմական խարդախութիւնը գիւ-
րաւ չի յայտնուի. սակայն Սեղեւոստոսի բե-
րան գրուած խօսից մէջ կան այնպիսի պարա-
պայներ, որ յայտնի կ'ընեն զայն:

1. Վարուց հեղինակը գիտմամբ ըսած է
Եղիսիոպոսաց անուանքը, որպէս զի իր գոր-
ծած հակադատմական խարդախութիւնը գիւ-
րաւ չի յայտնուի. սակայն Սեղեւոստոսի բե-
րան գրուած խօսից մէջ կան այնպիսի պարա-
պայներ, որ յայտնի կ'ընեն զայն:

Եւ ժողովարդ առաջի խափարիւն և
խափար(-)ոյն, առաջաւ 1 երկարասուն լե-
նել չէրէն զարդարեալն և նոյնպէս քրիս-
տոնէից:

Ասէ սուրբ Հայրապետն Սեղբոս
տրոս.

Մինն յԱստուծոյ ունի զյաղթու-
թեան շնորհս 'ի հոգևոր պատերազ-
մին, որով շարժի բան. զի սաէ. Ա-
րի Աստուած, և դատեա զդատաս-
տանս քո՝ որ յանգամաց. զի որչափ
մարդկային առնանիւնութեամբ վերջա-
նամք, այնքան ստուածայնովք դաւ-
րանամք 'ի բանս: Ասէ Աբիաթար.
Չայ՝ մարգարէն մեր վասն մեր սաէ,
և ոչ վասն ձեր:

Ասէ Սեղբոստրոս. 'ի ձերոց գրո-
ցին խաւեցարուք այսաւր, և ոչ 'ի
մերոցն. զի այնպէս երևեցուք Հա-
ւատարիմք եւ ճշմարիտք 'ի Քրիստոս
Յիսուս:

Ասէ Թագաւորն. Այս են արդա-

րութեան ցոյց, և երևումն ճշմար-
տութեան, որ ընդդիմակցացն ունի
զյաղթութիւն տիրաբար և առանց
կեղծաւորութեան ճշմարտեալք:

Աբիաթար սաէ. Ամենակալն Աս-
տուած սաէ. Տեսէք տեսէք, զի ես
եմ Աստուած, և չիք այլ որ բայց յի-
նէն: Չիարդ դուք երիս Աստուածս

1. Հայցոյն այս յաւերածէս իսկ իր տես-
նուի, թէ անոր բնագիրն անթերի էր. բայց
նա դիտամաք դուրս թողուցիւ է իր բնագրի
երկու պարբերութիւնք, կրկնաբանելով ան-
յարմար կերպով՝ «առաջաւ երկուսասուն լե-
նել», և այլն:

իւր յիս Թեօն քեքօւծիցիս, քալ ըլքիս, քալ
տօ տրօքալոն ըստիսսն, քալ տիլն յիկիլն
իլրատօ, քալ տօն ստօքալոն անեծիսատօ.

Ասոյնտօն տօլոնսն ծքեւլեւլն իծ' ըքի-
լսդիլն ըն տօսն ծքեւլոնտաճ ըն տիլ ճա-
լէքի անտիստիլն, քալ ճալոալօլօդիսաճ-
թալ տօլս քարա՝ Եօւծալոն քրօծիլիթեւլսն
ճօւծեքա ճալսաճալօլս, ծ անցիօս Տիլծե-
սրօս ըքի.

Օսկ ըն քլիլիթեւլ անդրօքոն քեքօւ-
ծաքն, ըլս ճօ տիլն տօս Թեօս մօնօսն ճօ-
նաքն անօրօքն. ըլս ցար ըստիլ, թիլ լէ-
լօքն, 'Անաճա ծ Թեօս, ճալսսոն տիլն
ճալիլն սօս, ծսոն ցար տիլ տօն անդրօ-
տօն ծօդիթեւլ օստօրօքն, տօսաճտօն
տիլ տօս Թեօս ճոնալքի ստիլսլօքն. քրօս
տաճա ծ 'Ածալաճար ըլքն, Եօստօ
տօ թիլտօն ծ հիլքետօս քրօքիլիթեւլ ըլքն.
ըլ տօլոնսն օքօր տօս օքետօրօս ցօնօս
ճալօլօլսճալսճալս ծօւլեւլ, սօկ ըք տօն
հիլքետօն, անլա՝ ըք տօս օքետօրօն ծ-
քեւլեւլս քրօսքօլօլս ցարքօն. քրօս ճոն
ծ անցիօս Տիլծեստրօս անքրօլնատօ. քան-
տա սիլքօրօն ընտաճա ըք տօն օքետօ-
րօն ճալօլօն քրօսնսքալեւլն ըքօքն քաճի՝
օքն անտօն օսանեւլ ըք հիլքետօն. տօքե
ցար լաքնքրա՝ ցիլնալ յիկիլ, ճտան տօ ըք
նսնտիլս ճօրօս տիլ տօն օլքեւլօն ճալս-
սալօլօն անտօնտիլ ըք հիլքետօն. 'Օ ծալս-
լեւլս ըքի, ճալալա ըք քրօլսլս անտիլ, ըն
իլ քալտանալքաճեւլ ըք անտօս, տիլ տիլս
իճալս թրիլսքեւլս անտօնտիլ քալտաճալ-
լսճալ.

'Ածալաճար ըքի. Եօս քանտօքրաճտօրօս
Թեօս, տօս հիլքետօրօս լէլօք, իճալ ստօ-
քալտալ լէլօքոնտօս, 'Իճետօ, 'Իճետօ, ճալ
նցալ, քալ սօկ ըստիլ Թեօս քլիլն ըքօս.

խոստովանիք, Հայր՝ զոր և մեր ա-
սեմք, և Որդի՝ զոր հարքն մեր խա-
չեցին, և երրորդ զՀոգի Սուրբ Աս-
տուած խոստովանիք:

Սեղբեսորս ասէ. Եւ մեզ մի է
Աստուած Հայր, յորմէ Որդի ճա-
նաչի, և Հոգի՝ սուրբ Ի նոյննոց Դ
էն-նէնէ. զի բանիւ Տեառն երկինք
և երկիր հաստատեցաւ, և Հոգւով
բերանո(յ) նորա ամենայն զաւրու-
թիւնք նորա, ասէ մարգարէն: Եւ
յո՛վ ասաց. Եկայք արասցուք զմարդ
ըստ պատկերի մերում. ո՛չ պպքէն
առ հաւասարս: Եւ առ հրեշտակս որ
պէս կարծես, զի արար զհրեշտակս
իւր հոգիս, և զպաշտաւնեայս իւր
հրով. իսկ ցՈրդին ասէ. Որդի իմ ես
դու, և ես այսուր ծնա(յ) դքեզ: Եւ
դարձեալ. Ես եղէց նմա Հայր և նա
եղիցի իմ որդի: Եւ դարձեալ. Աւծ
դքեզ Աստուած՝ Աստուած քո: Եւ
դարձեալ. Ասաց Տէր ցՏէր իմ. նիստ
ընդ ամէ իմմէ. զի զայս ամենայն Ի
վերա(յ) Որդւո(յ) իմասցիս զասա-
ցեալ առ Ի յԱստուծոյ:

պօս օտոյ լեցուսին օբեւլեյն տրէս
քոսքուեթսի. Սատերա, օն տնա կալ
իմեթ քեքստեւկամեն. Կիօն, օն օի քա-
տերես իմօն քստաւրօսան. տրետոն տօ
քնեւքա տօ քիցոն. տրէս օն քոսքու-
նօնտես, տօտօք տօք եթրիկօտի քնա մօնօն
քաւտօն եթնա Յեօն քք քնքիքիք քոսք-
քրօսսսն.

Տիլքեստրօս քք. իմեթ քնա Յեօն
կալ սեթօքեն, կալ օքօլօցօքեն. քնքա
օնք օնքօք քթրիքօն քնտօք տիք ճեօտի-
տա քաքեն, օքստե մի քքիք քնքալլիքսսն
Կիօն. Կիօն ճե քնտօք տօտօն քեցօքեն
քերլ օն օք քոքօքիքիք օք օքմեթերօս եթքեն,
Տօք կօքք Կսրլօս օի օնքառօն քստերեւօ-
քիքսն. քնեւքա ճե տօտօ քաքեն, քերլ
օն օք քնտօք քոքօքիքիք եթքեն, Կալ տօք
քնեւքաքստի տօք տօտօքաքօս քնտօք քնքսա
իք քնքաքստօք քնտօք. Կիօն քքեթնօն քեցօ-
քեն, քրօք օն ճեքա տօք քոքօքիք օք Սա-
տիք քօք, քեցօք, Կիօն մօս եթ սօք քք
քիքքերօն քեցօքիքա սե. Յեօն ճե քիօն
կալ քիքքերօն օքսսմօն օնք քքիք, քքեթիք
օքքեր քրօնօն քստին. քնքաքոք օնք օքքար-
քոք, քնքաքոք կալ քաքիք քստին. քքեթ,
տին եթքեն, Սօքիքսքքեն քնքրօքքոն կա-
տ՝ եթկօնա իքքեթերան, կալ կաթ՝ օքքօ-
քսսն, եթ քնք եթքեն. Սօքիքսք քնքրօքքոն
կաթ՝ եթկօնա կալ օքքօքսսն քքիքն, քնօ-
քսսեն քն տիք քնօնք քոքսօքքօք քքիքն քա-
քեքիքեն. նօն ճե քեցօք, Կաթ՝ եթկօնա կալ
օքքօքսսն իքքեթերան, սաքօք կալ տօն

1. Այս բացատրութիւնս, հոս իսկ կը պակ-
սի յունարէնի մէջ: Արդ դիտելու ենք, որ այս
իսկ Ստանիսլայէն անցաւ առ Յոյնս և Լատինս,
և թէ դարուն հազիւ ուրեմն ընդհանրացաւ:
Առ Հայս յամին 862-870, այս ինքն է Շե-
րակովանու Բ ժողովքով սահմանեցաւ, զոր ա-
պա յամին 1254 նորոգեց Սբայ ժողովն: Այս
բանիս յայտնապէս կը վկայեն նաև Կիրակոս
և Վարդան պատմիչք: Ուրեմն պէտք է որ
Սեղբեսորսի Վարդեց հայ թարգմանիչն ևս
այդ ժամանակէն վերջ, և ոչ բնաւ յառաջ
ժողկած ըլլար:

Υἱὸν, καὶ τὴν ἰσότητά ἐσήμανεν. οὐδὲ γὰρ μείζον τι προσλαβεῖν δύναται, ἐπειδὴ ἡλικίας προσθήκη οὐκ οἶδεν· μείωσιν πάλιν οὐ δέχεται, διὰ τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι αὐτὸν αὐξησὶν τινα προσλαμβάνειν·

Ἰωνᾶς Ῥαβδῆς εἶπεν, ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ οὐκ ἔστιν δεκτέα ἡ πίστις. ποῖον γὰρ Θεὸν συμβουλεύει οὗτος πιστευθῆναι ὄν καὶ Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα ὁμολογεῖ.

Σίλβεστρος ἔφη, Ὅταν ἀναγνῶς ἐν ταῖς σαῖς βίβλοις, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, ἡνίκα λέγει περὶ τοῦ Υἱοῦ, Υἱὸς μου εἶ σύ. ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ, Αὐτός ἐπικαλέσεται με, Πατήρ μου εἶ σύ, τότε ἔσθι σαφῶς τὸ λεγόμενον, καὶ οὐδὲν ξένον περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ὑπολάβεις λέξειν ἡμᾶς. περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἄκουε τοῦ προφήτου πάλιν τοῦ σοῦ εὐχομένου, καὶ λέγοντος, Ἐγὼ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ· καὶ ἄλλον προφήτην λέγοντα, Πνεῦμα παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται. καὶ ἕτερον προφήτην λέγοντα. Καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν, τουτέστι τῶν οὐρανῶν.

Եւ ¹ 'ի սղղրածոցո Հոգի Աստուծոյ շրջեր 'ի վերայ շուրջ, և յաւրինէր զարարածս: Եւ զարձեալ. Հեղից յոգ(ւ)ո(յ) իմմէ 'ի վերայ(յ) ամենայն մարմնո(յ), և մարգարէսացին ուստերք ձեր և զստերք ձեր: Եւ զարձեալ. Տէր Տէր առաքեաց և Հոգի նորա, որ է Հայր և Որդի և Հոգի Սուրբ, որ առաքեցին զմարգարէսն: Եւ զարձեալ. Հոգի քո բարի առաջնորդեցէ ինձ: Եւ զարձեալ. Մի ընդենուր զիս Տէր յերեւսաց քոց, և զՀոգի քո սուրբ մի՛ հաներ յինչն: Եւ բազումք են ասացեալք 'ի մարգարէից յաղագս Որդւոյ և Հոգ(ւ)ոյն սրբոյ զաւրութեան և աստուածութեան, ելէ ² Կաթն լսել և իմանալ ընդ Հասր զհասրեալ և փաստասրեալ զի աստուածութեամբն: Եւ շէ ասէ զի է Աստուած, և այլ ոչ չի բաց յինչն, շՈրդի ոչ Բաժանել և զՀոգի յաստուածութեանն. Բաց յինչն ասելով որ է «Ինչքն՝ անսկզբանն: Եւ այս զբազմաստուածութեանն իտփանէ, և ոչ զՈրդի հասրանէ Կաթն զՀոգին Սուրբ յաստուածութեանն, որպէս ոչ Բանիք, այլ զի Աստուած Երրորդութեան ասրինն:

1. Այս տեղ հայր ընդերով Երեւոյ բարունւոյ անունը, իսկն 'ի իսկան մէջ կը բերէ անոր խօսքերը՝ Սեղբասորուի խօսից հետ, միշտ ազատաբար վարուելով ընազրի հետ:
2. Այս յաւելուածս՝ Գրեգորի վարդապետ աստուծան (տե՛ս Ագաթ. Վենետ. 1862.) 530 և 531 էջերու ազատ յաւաջբերութիւն մ'է:

րիտ սասցեր գասացեալսն 'ի մար-
գարէիցն 1.

Φαι ἔθεν πρῶτον ὁμολόγησαν σὰς εἶ-
ναι τὰς γραφὰς, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖς
εἶναι σκολιόν.

Αὐτὸν εἶπεν, Τὰ παρὰ τῶν προφη-
τῶν λεχθέντα, ἀληθῆ εἶναι πάντες
ὁμολογοῦσιν· ἀλλὰ τὰ πρὸς ἄλλους εἴ-
ρημένα, ἄλλους πεπονθέναι φῆς. Σίλ-
βεστρος ἔφη, Οὐκοῦν δίδως ἄλλον τι-
να παρὰ παρθένου συλληφθέντα καὶ
τεχθέντα· δίδως ἄλλον τινα πάντα τὰ
ἔθνη ἐπὶ τὴν νόμον τὴν ἰδίαν ἀγαγόν-
τα. δίδως ἄλλον τινα ποτὲ χολὴν τρα-
φέντα, καὶ ὄξος ποτισθέντα, καὶ σταυ-
ρωθέντα, καὶ θανόντα, καὶ ταφέντα.

Κωνσταντῖνος Αὐγουστος εἶπεν, Εἰ
ἄλλο ἐπιδειξαι Αὐτὸν οὐ δύναται,
γινωσκέτω ἑαυτὸν φανερώς ἠττιμένον.

Δωὴκ λέγει, Σίλβεστρος ἐπηγγεί-
λατο δικαίας αἰτίας ἔρεῖν, περὶ τοῦ
γενηθῆναι αὐτὸν, καὶ πειρασθῆναι
αὐτὸν ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ παθεῖν.
δίκαιον οὖν ἔστιν αὐτὸν ταῖς οἰκείαις
ὑποσχέσεσιν τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι. Σίλ-
βεστρος ἔφη, Ἐπειδὴ οὖν ἀληθῆ τὰ
προφητευθέντα εἶρηκα, ὁμολογήσατε
ὅτι ἡ παρθένος συνέλαβεν; καὶ ἔτεκεν
τὴν Ἐμμανουήλ ὃ ἔστιν μεθ' ἡμῶν ὁ
Θεὸς; καὶ σιωπῶντος τοῦ Δωὴκ, Κων-
στατῖνος ὁ βασιλεὺς εἶπεν. Οὐκ ἀπε-
σίγησεν Δωὴκ, εἰ ἐδύνατο τοῖς λεγο-

Այլ (եթէ) վասն այլո(յ) ուրուք,
արդ ցոյց: Ո՞վ է ծնեալ 'ի կուսէն
ընդ մեզ Աստուած. և կամ ո՞ր էլ
իշխան 'ի Բեդղա(հ)էմէ, որ հով-
ուէ զժողովուրդ զԻսրայէլ: Եւ կամ
ո՞վ է, որ 'ի վերա(յ) յաւանակի նո-

1. Ասկէց վերջ եկող պարբերութեանց մէջ
հայն բարբառիկն աննմանս կը բարբառի յու-
նին. զի վերջինս փոխ առ փոխ մէջ կը բերէ
Աստուծոյ և Կոստանտինոսի հարցմունքն, և
Սեղբեւորութի և Կոստանտինոսի պատաս-
խանիքը. հայն, ընդհակառակն, միայն զՍեղ-
բեւորոս կը խօսեցնէ, զնկելով անոր բերանն
այնպիսի կցկառուր վարդապետութիւն մի, որ
յունարէնի մէջ կը պահուի, և Աբաթանդե-
ղայ 284 - 287 էջերու վերայ յերևարած կը
սեանուի: Այսպիսի յեղաշրջում մի՛ բնազդի
սարբերութեան չի կրնար տրուիլ, այլ հայ
թարգմանչի դրած նպատակով կրնայ միայն
մեկնուիլ, զոր ի սկզբան անդ նշանակեցինք,
և հարկ չկայ յեղծեղել:

րո(յ) էշու նստի և գայ յԵրուսաղէմ,
ըստ Չաբարիա(յ) մարգարէին, ցոյց
գայլ որ :

Ապա թէ ոչ կարես գայլ որ սաել
բայց 'ի Քրիստոսէ, զի նչ է հակառա-
կութիւն որ գայթափիս. որ մարմնով
զամենայն կիրս կրեաց առանց մե-
ղաց, և յաղթող յամենայնի ցուցաւ,
զոր խորհրդածութեամբ աւծին առա-
ջին մարդն յանցուցեալ զմահ ստա-
ցաւ, և ել 'ի դրախտէն, դարձեալ
նորոգեցէ Քրիստոս 'ի կեանս. և լուծ-
ցէ զանէծս յանցմանն : Չի որպէս
'ի կնոջէ եղև պատրանք և դատա-
պարտութիւն, նոյնպէս և 'ի կուսէ
ծնեալ Բանն Աստուած՝ դատապար-
տեաց զմեզս՝ իւրով ճշնդեամբն, և
եւս մեզ յաղթութեան շնորհս ընդ-
դէմ չարին. զի երկրորդ Աղամ ե-
ղեալ, զառաջին Աղամն նորոգէ մար-
դասիրեալ. զի միոյն յանցանաւքն
ամենեքեան մեղան, և արտաքո(յ)
բար(ւ)ոյն և դրախտին և կենացն եղ-
եալք, զմահ ստացեալ ժառանգեցին :
Բայց սակայն ոչ անտես առնէ զիւր
ստեղծուածն. զի ոչ պատգամաւո-
րաւք և հրեշտակաւք կարաց փրկել,
այլ ինքնին եկեալ Տէր՝ փրկեաց ըզ-
մեզ, սաէ մարգարէն : Թէպէտ և ոչ
առնոյք 'ի միտ, ո՛վ Եբրայեցիք և ան-
շնորհակալու ժողովուրդք, և անթը-
փափք սրտիք : Չո՞վ որ 'ի մարգա-
րէից ոչ սպանին չարքն ձեր, որք յա-
ռաջագոյն պատմեցին վասն գալըս-
տեան փրկչին. որով և դուք իսկ հայ-
հոյիչք և դրժողք էք ճշմարտութեան :
Որք սաէք զարէնս ունել և զմար-
գարէս, և ոչ ունիք : Որպէս Եսայի
ամբաստան ինի զձէնջ, և սաէ. Թան-
ճրացաւ սիրտ ժողովըրդեանս այսո-
րիկ, ականջաւք իւրեանց ծանուսս
լուան, և զաչս իւրեանց կափուցին,
զի մի՛ երբէք տեսցեն աչաւք և իմաս-

մենոյս զնտիտից, ծփեն զնտիտից
ձեռքի զնտիտից. Եւս զնտիտից
ձեռքի զնտիտից. Եւս զնտիտից
ձեռքի զնտիտից.

Σιλβεστρος ἐπίσκοπος εἶπεν, Εἰ
εἰσὶν ἕτερα τινά, προτιθέσθωσαν. —
Κουσήχ διδάσκαλος εἶπεν. Οὐκ ἤδη
τὰς τῆς γενήσεως ἡμῖν αἰτίας ἐξέ-
θου; Σιλβεστρος ἔφη, Ἀναγινώσκετε
ἐν ταῖς γραφαῖς ταῖς ἀγίαις, ὅτι περ
ἐκ πηλοῦ τῆς γῆς ὁ Θεὸς ἐποίησεν
τὸν πρῶτον ἄνθρωπον; Κουσήχ δι-
δάσκαλος λέγει. Τοῦτο οὐδεὶς ἀγνο-
εῖ γεγραμμένον. — Σιλβεστρος ἔφη.
Ἀναγινώσκετε καὶ τοῦτο, ὅτι συμβου-
λίᾳ τοῦ ὄφραως θανάτῳ περιπέτοκεν,
καὶ ἐξεβλήθη τοῦ παραδείσου τῆς
τροφῆς, ὥστε ἐν πόνῳ καὶ μόχθῳ φα-
γῆ τὸν ἄρτον σου. Κουσήχ λέγει,
Οὕτως ἐστίν. Σιλβεστρος ἔφη, Οὐ-
κοῦν ἐξωρίσθη ὁ Ἀδὰμ διὰ τὴν πα-
ράβασιν ῥιφθεὶς ἐκεῖθεν ἔνθα τῆ τροφῆ
περιεῖρετο; Κουσήχ λέγει, Οὕτως
ἐστίν. Σιλβεστρος ἔφη. Εἰπέ μοι, ἢ
γῆ ἀφ' ἧς γέγονεν ὁ Ἀδὰμ, ἀφθαρ-
τος ἦν, ἢ φθαρτή; Κουσήχ λέγει,
Ἀφθαρτος. Σιλβεστρος ἔφη, Καλῶς
εἶπας· ἀφθαρτος γὰρ ἦν, ἐπειδὴ παρ-
θένος ἦν πρὸ τούτου ἢ γῆ, διὰ τὸ
μήτε κατάραν αὐτὴν ἀκανθῶν καὶ
τριβόλων εἰληφέναι, μήτε μὴ ταφὴν
σώματος ἀνθρωπίνου ἐσχηκέναι· μή-
τε δὲ ἐρπετοῖς δοθῆναι εἰς βρώσιν;
Κουσήχ λέγει, Οὕτως ἐστίν. Σιλβε-
στρος ἔφη, Εἰ οὖν οὕτως ἐστὶν ὥσπερ
οὖν ἐστὶν, ἐχρῆν ἐκ τῆς παρθένου
Μαρίας τὸν νέον Ἀδὰμ γενέσθαι, ὅς,

ցին սրաւիւք, և դարձցին և բժշկեցից
 գնուսա: Եւ դարձեալ ասէ. Վա՛(յ)
 անձանց նոցա, զի խորհեցան չար
 վասն արդարոյն, որ վասն անաւրէ-
 նութեանց նոցա մասնեցաւ և չար-
 չարեցաւ. և նորա վիրաւքն բժշկե-
 ցաք ամենլքեան: Եւ ՚ի ձէնջ որք
 մնացորդք ըստ ընտրութեան շնոր-
 հացն եղեն, զի թէպէտ Հրէից գայ-
 թակղութիւն եղև և հեթանոսաց
 անհաւատից յիմարութիւն, այլ կու-
 շեցելոց Հրէից և հեթանոսաց հաւա-
 տացելոց ՚ի Քրիստոս՝ որդի Աստու-
 ծոյ և փրկիչ աշխարհաց, որ եկն ՚ի
 բառնալ զմեզս աշխարհի: Որք հա-
 ւատով հպին ՚ի նա, թէ է՛ Աստուած.
 զի աւետեաց է բանն առ Աբրահամ,
 թէ ի գաւաղի քում՝ աւրհնեցցին ա-
 մենայն ազգ, որ է Քրիստոս Յիսուս:
 Եւ որք ընկալան զնա, ասնէ իւր
 ժառանգորդ, վերստին ծննդեամբ
 ջրով և հոգ(ւ)ով. և զիշերային և ըստ
 մարմնո(յ) ծննդեանն լուսաւորիչ, և
 ՚ի վերին կեանս տանի. և զյաւիտե-
 նականն շնորհէ բարի, և հաղորդ
 մարմնո(յ) և արեանն Տեառն, որով
 կեցցուք և արդարացուք: Եւ հրե-
 դէն սուրն որ պահէ զճանապարհ ծա-
 սոյն կենաց, ոչ արգելցէ զմեզ մտա-
 նել ՚ի դրախտն, ուստի ժերժեալ էն
 ցառք և որդոսութեանք, որ կայ և պահի
 հասարացելոց որքոց, զոր անն ոչ էրես և
 անին ոչ լուսաւ, անվաղձան բարութեանքն:
 Յայնժամ թագաւորն Կոստան-
 դիանոս յամենայնի յաղթող գտեալ
 զՍեղբեսորոս, աւրհնէր զԱստուած
 հանդերձ ամենայն հաւատացելովքն,
 և ասէր. Այլ զի՛նչ պիտո(յ) է ասել:
 Սեղբեսորոս ¹ ասէ. Անսացես

ἀφείλεν τὸν πειράζοντα ὅφιν νικῆσαι
 τουτέστιν, τὸν νικητὴν τοῦ πρώτου
 ἀνθρώπου γενόμενον, καὶ ἐκ τῆς αἰχ-
 μαλωσίας ῥύσασθαι τὸν ἀνθρώπον.
 ὁ γὰρ νικῆσας τὸν Ἀδὰμ ἐν τῷ πα-
 ραδείσῳ, οὗτος ἐπέβρασεν τὸν δεσπό-
 την ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. καὶ ἐπειδὴ
 φαγόντα τὸν Ἀδὰμ ἐνίκησεν, ἐχρῆν
 αὐτὸν νηστεύοντος τοῦ δεσπότης ἡτ-
 τηθῆναι. καὶ καθάπερ βεβροκότος
 τοῦ Ἀδὰμ τ,] συμβουλίᾳ τοῦ διαβό-
 λου, πάντες οἱ τικτόμενοι θανάτῳ
 καταδικάζονται, οὕτως νηστεύσαντος
 τοῦ δεσπότης πάντες οἱ ἀναγενώμενοι
 ζωῆς αἰωνίου καταξιῶνται. Καθά-
 περ οὖν θάνατον οὐχ εὐρίσκουσιν εἰ
 μὴ οὗτοι μόνον, οἱ τικτόμενοι ἐκ τῆς
 σαρκὸς τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ αἵματος,
 οὕτως τῆς αἰωνίου ζωῆς, οὐ μετέχου-
 σιν, εἰ μὴ μόνον οὗτοι οἱ ἀναγενόμε-
 νοι ἐξ ὕδατος, καὶ Πνεύματος ἁγίου.
 καὶ μετέχοντες τοῦ σώματος καὶ τοῦ
 αἵματος τοῦ δεσπότης ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ. ὁ οὖν νικῆσας τὸν διάβολον,
 τὸν παράδεισον ἡμῖν ἀπέδωκεν, καὶ
 τῆς αἰωνίου ζωῆς πύλας ἠνέωξεν.

Тότε ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος σὺν
 πάσῃ τῇ συγκλήτῃ ἐβόησεν, ἐπαινῶν,
 καὶ θαυμάζων τὸν Σίλβεστρον. ἀντέ-
 στη δὲ Βενοῆμ, λέγων, Κύριε βασιλεῦ,
 Ἀκμήν καιρὸς τοῦ ἐπαινηθῆναι Σίλβε-
 στρον οὐκ ἔστιν. εἰσὶν γὰρ πολλὰ τὰ

1. Այս խօսքերս՝ զոր հայն Սեղբեսորոսի
 բերանը դրեր է, յոյնն՝ ընդհակառակն, վե-
 նովիմի խօսեցնել կու տայ: Այս գրչագրի
 թերութեան ընծայելու ենք պարզապէս, զի

Աստուծոյ և գառն՝ որ բառնայ զմեզս
 աշխարհի: Վառեցաւ սասանայ որ-
 պէս զինու, և ՚ի վերայ ընթացեալ
 մարդկութեանն ՚ի մարտ, յորժամ
 ետես քաղցեալ, Հաց ՚ի քարանց, ա-
 սէ, արա՛: Եւ Քրիստոս. Աչ հացիւ
 միայն, սսէ, կեալ, այլ բանիչ Աստու-
 ծոյ, որպէս գրեալ է յաբէնս որպէս
 ընթեռնուս, և այնպէս ըմբերանեալ
 յաղթեաց: Եւ դարձեալ ՚ի տաճարին
 աշտարակն տարեալ, սսէր ՚ի վայր
 ընթեռնուլ, առ ՚ի զիտել զնա ո՛վ որ
 իցէ. խարդախելով ըստ սաղմոսին,
 թէ Հրեշտակաց իւրոց պատուիրեալ
 է վասն քո, պահել գրեզ. զի մի՛ եր-
 բէք հարցես զքարի դոստ քո: Եւ Յի-
 սուս սսէ զգրեալն, թէ Մի՛ փորձես-
 ցես զՏէր Աստուած քո. զի մի՛ սնա-
 փառութեան ցոյց արացէ ՚ի փոր-
 ձեւն զմեզ, այլ Աստուծով զյաղթու-
 թիւնն առնել, և մի չէ՛լ զհառն: Եւ
 դարձեալ, զփառս և զմեծութիւն
 աշխարհի՛ իւր վարկանելով, և ընդ
 տեսեանն՝ երկրպագութիւն խնդրէր-
 յետս հարկանէր զհակառակորդն, և
 սսէր. Տեսան Աստուծոյ երկիր պա-
 քանել հրամայեցաւ, և զնա միայն
 պաշտել. զի որպէս ընդհարացեալ ¹,
 և որպէս յաղթահարեալ ՚ի բաց կաց-
 (ց)է ՚ի Քրիստոսէ. և սպա հրեշտակք
 պաշտէին զՅիսուս: Եւ ոչ զՈրդին
 Աստուծոյ սոսկ փորձեալ առեմք ՚ի
 սասանայէ, այլ մարմնով՝ յորում բնա-
 կեանն ըրո՞ծն սարսափեալն. եղև մարդ,
 որ և ՚ի մարդարէիցն Քրիստոսս սսի
 և հրեշտակաց փրկիչ, որ ետ զինքն

Χριστός, ὁ δοῦς ἑαυτὸν λύτρον ἀντὶ
 πολλῶν. καὶ ἐπειδὴ πάντη πειρασθῆ-
 ναι οὐκ ἠδύνατο, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν
 φύσει Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ· τούτου
 ἔνεκεν τὴν ἡμετέραν φύσιν λαβὼν ἐκ
 τῆς παρθένου ἠνωσεν ἑαυτῷ, ἵνα πλη-
 ρέστατον ἀγῶνα ὑπομείνῃ ἢ τοῦ δια-
 βόλου μορφῇ· εἰ γὰρ ἄνθρωπος τέλειος
 οὐκ ἐνίκησεν τὸν νικήσαντα τὸν Ἀδὰμ,
 ἢ νίκη αὐτοῦ ἡμῖν οὐδὲν συνεβάλλε-
 το, φιλὸς ἄνθρωπος, τὴν τοῦ Ἀδὰμ
 ἥτταν ἀνακαλέσασθαι οὐκ ἠδύνατο·
 καθάπερ γὰρ τὸν υἱὸν τῆς παρθένου
 γῆς τέλειον ἄνθρωπον νικήσας ὁ διά-
 βολος, πάντας τοὺς τικτομένους ἐξ
 αὐτοῦ θανάτῳ παρεσκεύασεν καταδι-
 κασθῆναι, οὕτως παρὰ τοῦ Υἱοῦ τῆς
 παρθένου Μαρίας ἀνθρώπου τελείου
 (κατοικοῦντος ¹ δηλαδὴ ἐν αὐτῷ, κα-
 θὼς εἴρηται, τοῦ πληρώματος τῆς
 θεότητος σωματικῶς), ἦττηθεις πάν-
 τας τοὺς ἀναγενωμένους διὰ αὐτοῦ,
 αἰώνιου ζωῆς ἀξιωθῆναι πεποίηκεν.
 διὰ γὰρ τοῦτο ὁ δεσπότης ἡμῶν Ἰη-
 σοῦς Χριστὸς εἶρηκεν, Ἐὰν μήτις ἀ-
 ναγεννηθῆ δι' ὕδατος, καὶ Πνεύματος
 ἁγίου, οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον.
 Εἰς τοίνυν ἐστὶν τοκετὸς ἐν τῷ ἀν-
 θρώπῳ ὁ σαρκικός, δι' οὗ τῷ θάνατῳ
 γενᾶται· ἕτερος δὲ ὁ πνευματικός, δι'
 οὗ τῷ αἰωνίῳ ζῳῇ ἀναγεννᾶται. ταύ-
 την τοίνυν τὴν ἀναγέννησιν ἡμῖν ὁ δε-
 σπότης ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀνέφξεν,
 ἐν ᾧ πειράζοντα αὐτὸν τὸν διάβολον
 ἐνίκησεν. μὴ τοίνυν πρόσεχε τὸν πει-
 ραζόμενον δεσπότην, ἀλλ' ἐννόησον

1. Ա. և Գ. օրինակք ունին « ընդ հարցոցեալ »:

1. Այս բացատրութիւնս իբրև կասկածելի յաւելուած՝ փակագծի մէջ առած է կոմբե-
 ֆրիտս. բաց հայն իսկ իր առջև ունէր գայն,
 և աւելի հակիրճ կերպով թարգմանած է.
 « Այլ մարմնով՝ յորում բնակեալն իրանս
 սասուածութեան »: Ա. և Գ. օրինակք՝ առանց
 կերտադրութեան կը յարեն. « եղև մարդ »:

φηριώνου φηριώνου ρωγών. և զի
 փորձեցաւ ըստ նմանութեան մարդ-
 կան, և յաղթահարեաց զթշնամին
 մեր, ետ մեզ յաղթութեան շնորհս.
 և է որդի Աստուծոյ, որ միացոյց ընդ
 ինքեան զմեր ընութիւն զժառանգի
 կերպարանս: Չի էր մարդ կատա-
 սեալ առանց մեղաց: Որ յաղթահա-
 րեալ զառաջին Ադամն, զ(յ)անցու-
 ցիչն ամենայն յամենայնի: Յուցանէ
 մեզ ճանապարհ նորոգման. Չի հայե-
 ցեալ յերս գնացից նորա նմանոք
 լիցուք, որ հրաւերեաց զմեզ, և կո-
 չեաց յիւր յարքայութիւն և ՚ի փառ-
 սքն: Ծնեալն ՚ի Հօրէ անժամանակ՝
 դարձեալ ծնաւ ՚ի կուսէն և միացաւ
 եղև մի Քրիստոս յաղթող ամենայ-
 նի: Որ զկուսութիւն նախապատ-
 սեաց, և զամուսնութիւն ոչ արհամար-
 հեաց: Վերստին ծննդեամբ առա-
 զանին և նորոգութեամբ Սուրբ Հոգ-
 ւոյն վերաստեղծու որդիս լուս(յ)
 և որդիս սուրճնի. զի լուսաւորեալ
 ընդդէմ կացցուք հնարից սատանա-
 յի: Վասն այսորիկ փորձեցաւ, զի
 յաղթութեամբ զմարդն մեզ երևե-
 ցուցէ, որ հաւատով ընդդէմ կան
 պահաւք առ որովայնամուսնութիւնն.
 բանիւ Աստուծոյ կերակրիլ որ ՚ի յեր-
 կինիցն էջ, և մեզ կեանս շնորհեաց: Եւ
 ոչ գրարինս զժառանգութիւնս, զի սատ-
 կարսն ըստ չարին խորհրդի, և ոչ
 սնափառութեամբ ՚ի վայր անկանել
 ՚ի մարդկայնոց, առ ՚ի ցոյցս առաքի-
 նութեան, զգովիչսն յափշտակելով
 կամեցեալ. այլ կալ մնալ ՚ի բարձրու-
 թեան աշտարակին և անփորձ ՚ի
 փորձողէն կալ: Եւ դարձեալ մի մե-
 ծութեամբ և ընչասիրութեամբ ըմ-
 բրնեալ՝ երկրպագեցուք մամանայի
 և իշխանութեան աշխարհիս. այլ իցէ
 յէրս քալ զհակառակն բարս(յ), զի
 բանակք հրեշտակաց՝ որ զՔրիստոս

տն διάβολον ήττηθέντα. και γάρ διά-
 βολος άπαξ νικήσας τόν 'Αδάμ, παρά
 τοῦ Χριστοῦ τριπλή νίκη ήττήθη.
 Ικανόν μὲν ήν τόν άπαξ διά βρώσεως
 νικήσαντα τόν 'Αδάμ, άπαξ διά νη-
 στείας ήττηθῆναι παρά τοῦ Χριστοῦ.
 νῦν δὲ διπλή, μάλλον δὲ και τριπλή
 νίκη νενίκηται, ἵνα ὁ άπαξ νικήσας
 τριπλῶς ήττηθῆ. και γάρ ἐπὶ τὸ πτε-
 ρύγον τοῦ ἱεροῦ ἀναγθέντα αὐτὸν με-
 τὰ τήν νηστείαν, τοῖς κένροις τῆς ἐ-
 πάρσεως ἐπειράζεν, ἵνα ὡς ἀν εἶη νι-
 κητῆς διά τῆς νηστείας γενόμενος,
 αὐτῇ τῇ νίκη ἐπαρθῆ. και λοιπὸν πε-
 ριγενόμενος, τῶν ἀγγέλων τήν ὑπη-
 ρεσίαν ἀπαιτήσῃ, βοηθῆσαι αὐτῷ
 ὀφείλοντας κρημνιζόμενοι. ἀλλ' ἵνα
 παρασχῆ τῷ οἰκείῳ πλάσματι τήν νί-
 κην, ἦν, ἕαν ποτε ἕκαστος ἡμῶν διά
 νηστείας αἰσθηται ἑαυτὸν περιγενό-
 μενον τοῦ διαβόλου, μηδέποτε ἐπαρ-
 θῆ, ἄξιον τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως, ὡς
 ἀληθῶς, και ἐν τῷ μέρει τούτῳ, θρίαμ-
 βον ἐπεδειξάτο: οὐχ ἑαυτῷ, ἡμῖν δὲ
 μάλλον πάσιν τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ
 νικήσας.

Ἀλλὰ ἐπειδὴ μετὰ τὸ ήττηθῆναι
 τὸν διάβολον διά τῆς νηστείας, αὐθις
 προσελθόντα τὸν αὐτὸν, και πειρά-
 ζοντα, διά τῆς τῶν χρημάτων ἐπιθυ-
 μίας, τῇ ὑπεροφίᾳ τούτων πάλιν αὐ-
 τὸν κατέβράξεν. τούτοις γάρ τοῖς δυ-
 σὶν μάλιστα τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος
 εἴωθεν ἀπαίρεσθαι. και γάρ εἴ τις ἐ-
 πίδοξος γενόμενος διά νηστείας ἐν
 ἀγιοσύνη ἄρξεται θαυμάζεσθαι, και
 ἄρχονται πάντες βασιλεῖς τε και ἄρ-
 χοντες πᾶσαν τιμῆν, και θεραπείαν
 αὐτῷ προσφέρειν, οὗτος τοῖνυν ἐν τῇ
 τιμῇ τῶν ἐπιδόξων ἀνδρῶν προσέχων,
 ἐν ἐπιθυμίᾳ γένηται χρημάτων αἰχμα-
 λωτισθεῖς τήν νοῦν, οὐχ ἄλλῶς δύνα-
 ται ταῦτα κερδαίνειν, εἰ μὴ πρότερον

յուշ արարի: Եւ (ե)թէ դարձեալ
 խնդրես դրանն ըստ փրկական մե-
 ռո(յ) խորհրդածութեան, սասցից
 սրբան մեզ հասանելի է՝ անհասանե-
 լոյն խորհուրդ: Վասն որո(յ) գայս
 ամենայն կրեաց, ոչ բնութիւն սու-
 տուածութեանն, այլ հոգեւորութեան
 սնուելնութեան, կամաւորապէս և
 ոչ ակամա(յ) զի գառեալն ՚ի սուրբ
 կուսէն Մարիամա(յ)՝ դժուարի կեր-
 պարանս՝ Որդին Աստուծոյ հոգեւոր
 իւր մարդ ճշմարտապէս, որ բնու-
 թեանքն էր Աստուած:

Մասնեալ և վաճառեալ ըստ մար-
 դարէութեան կամաւ, զի գաշխարհս
 ազատեցէ ՚ի բանսարկուին ծառա-
 յութենէ, որպէս փրկիչ: Ըմբռնեցաւ
 և կապեցաւ, և մեղացն երոյժ գգա-
 տապարտութիւն, յոր ըմբռնեալ էաք
 ՚ի շարէն: Եւ ձաղանաց և այցա-
 նութեան համբերեալ երկայնմտու-
 թեամբ՝ զի զիմս լուծցէ զպարտս, ու
 րով ձաղեալ և այցանեալ՝ ել ՚ի
 դրախտէն և ՚ի կենացն. խաղաղիկ
 եղեալ դիւացն՝ անկաւ, զարգարեալ
 նորոգէ զթաժ Տէրն: Եւ թրոյն և
 ապտակոյն՝ զթուք ամաւթո(յ) յան-
 ցանացն՝ որով յանդիման ՚ի եղև՝ զեր-
 ծուցէ: Նա և ՚ի պատուհասէ ապ-
 տակացն, որ ըստ աւրինացն պատ-

1. Այս աստուծուն հոգեւորութեան, յայնու-
 հոգեւորութեան իմաստով դրուած է սաս, որ էա-
 կան բային հետ ոչ է ըստ նախնեաց, այլ ան-
 կեալ ժամանակաց դիւս:

υποπείσειν μη δύνασθαι· ἀλλὰ τὸν ἄν-
 θρωπον καθ' ὑπόστασιν ἀσυγχύτως,
 τὸ ἠφθέντα ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου
 Μαρίας· ὃν ἐπηγγεिलाτο ὁ Θεὸς τῇ
 Ἀβραὰμ λέγων, Ἐν τῷ σπέρματι σου
 ἐνευλογηθήσο καὶ πάντα τὰ ἔθνη καὶ
 τῷ Δαβὶδ ὁμοίως, λέγων, Ἐκ καρποῦ
 τῆς κοιλίας σου, θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρο-
 νου σοῦ. τοῦτον πειρασθῆναι φαμέν,
 καὶ πεπονθέναι, καὶ τεθνάναι. πειρασ-
 θῆναι μὲν, ἵνα τὸν πειράζοντα διάβο-
 λον νικήσας αἰχμαλωτήσῃ· πεπονθέ-
 ναι δὲ, ἵνα πάντα τὰ πάθη ὑποτάξῃ·
 τεθνάναι δὲ, ἵνα τὸ κράτος τοῦ θανά-
 του καταλύσῃ . . . . .

էծէթի 1, նա իմասն էն տօն ծեսմօն տից
 կատարաս Էկլուտրօշի. կատեղեղասթի, նա
 իմասն տօն ցելոտօս տօն ծայմօնօն րօ-
 սիտայ. Էքրատի, նա իմասն Էքագորատի-
 տայ. Էտապեյնօսեն Էստօն, նա իմասն
 անսօշօշի. Էքրատի քարա անթրօտօն,
 նա իմասն տից տօն ծայմօնօն աչիքալօ-
 սիաս Էլեսուօթրօշի. Էցսմսնօշի, նա ի
 ցօմս սիս տօն քրօտօս անթրօտօս, ծի-
 ին ծի Թանատօս Էլիլսուսեն, ԷնԿսմա Էք-
 Թարսիաս կօմիսիտայ, Էքանթայ Էստեքա-
 նօշի նա տա: Էքանթայ, կալ տօնս տրի-
 Բօլօսս տից կատարաս Էքսքանիսի. Կօլի
 Էտրափի, կալ ծքայ Էքօտիսթի, նա իմասն
 Էիս տին ցին րօսսան ցալա կալ մելի

1. Այս աստուծուն՝ կոմբեքիտիտի հրա-
 տարակութեան մէջ 8 երես վերջ դրուած է,
 զորս հայն մերթ ՚ի բաց թողեալ է և մերթ
 այլափոխելով զայն՝ բնագիրն, ուղածին պէս
 կ'արշաւէ սաս և անդ, այնպէս որ անկարելի
 էր էլ առ էլ ածել ՚ի համեմատութիւն, և ոչ
 իրի իրարու բնագիր և թարգմանութիւն ա-
 նուանել: Յունին մէջ՝ թարգմէ և Սիւեթի բե-
 րան դրուած խօսակցութեանց և Սեղբես-
 տրոսի հօր ձեռնարկութիւններէն և ոչ իսկ
 ամբողջ կտոր մի կարելի է գտնել հային քով:
 Զամբրէկայ մօզի պատմութեամբ միայն կը
 մտանայ հայն՝ յունին, բայց յայնմ ևս յոյժ
 համառօտ. Սեղբեստրոսի աղօթքը կը պահուի:

Սեղբեսորս ասէ . Հաւատա , կա-
րելի է . որպէս 'ի Կուսէն ծնեալ և ոչ
սպականեալ , զի հոգևոր է ծնունդն .
զի ծանիցես երկուց միացելոց) , Աս-
տուծոյ և մարգո(յ) , ըստ սնուելե-
նութեան ճշմարտեալ ցուցանէ զկիրս
կամաւորապէս , և զնե բզորժութեանն
Աստուծոյ սքանչելիս , որպէս ուսուցա-
նեն Վել Պիքր . զի առ 'ի մարդկանէ այս անկը-
նարէն' որ ոչ հասարակն Աստուծոյ , առ 'ի
յ Աստուծոյ հնարաւոր էն , որտ հասարակն ,
զի Աստուծո յայն է որ ասուն ստանչելիս :
Եւ արդ լեողեալ զսահասանն յեր , ո՛վ
վարդապետ Հեթրոեց(-)ոց , իմացարուտ
զասացեալս 'ի մարգարէիցն , որտ պարտեցան
'ի լուելն յեր . և բանս առ այսուսի է ասու-
ցեալ , որ վասն Քրիստոսի գրիչնն Վերո(յ)
ասացան յաւրեանցն աւրելուի . և զկայո-
նեան մարգարէիցն , ելել հասիտ ասանել 'ի
նոցանէ , լեողեր 'ի ժամաս 'ի յանձրո-
նեան լսողացս՝ ասարտեացորտ զբանս 'ի նոյն
ինն 'ի Հայր և յՈրդի և 'ի Սուրբ Հոգին'
'ի մի աստուածութեան . զի Ես¹ Ես՝ Աս-
տուծո Աբրահամս , Աստուծո Սահակո(յ) ,
և Աստուծո Յովովբո(յ) ասացեալ է , այս
Ես՝ անուն է՝ յիշարակ ազգաց յազգս : Չի
լեողեր և լեող զանազանի , և առ² անձ-
նասորութեանս , որպէս զՀայր և զՈրդի և
զՍուրբ Հոգին , 'ի բնութեանն ոչ հարանի :
Երբորդութեան հարարեալ , և մի աստուա-
ծութեան գոասարի , և ոգի երեսոց մերոց
Տեր Քրիստոս , որտ ընդ հոգանեալս նորա
կայ(ց)որտ : Թեողեր և խորհեցայտ որոտ
յապահանել և 'ի կորուսանել , ըստ Երեմիայի
մարգարէութեան և ըստ Եսայեա(յ) . Խոր-
հեցան խորհորդ զար և ոչ նովաս , և որս-
չինս կուտիտ և ո՛չ նորա հոգան :

Σίλβεστρος ἔφη· Οὐκοῦν ὑποδειγ-
ματι ὀφείλεις διδαχθῆναι τινα ἕνα
γενῶς ὅτι δύο καταυτὸ ἡνωμένων φύ-
σεων, ἢ μὲν μία περιπίπτει τῇ ὕβρει,
ἢ δὲ ἑτέρα ταύτην διαφεύγει.

1. Սյս և յաջորդ պարբերութիւններն ,
որք յունին յէլ կը պակսին , զարձեալ Ս . Գր .
Լուսաւորի վարդ . պետութեանէն համառօտ և
ազատ յառաջբերութիւնք են :
2. Ս . և Գ . օրինակք գրեն . « առ արանձ-
նասորութեան » :

Այլ զի՛ որ հասարակացո՛ր և խոսարո՞ղա-
 նի՛սք՝ ՚ի Հայր ասեմակալ և յՈրդի՛ն զԵրեմի և
 ՚ի Հոգի՛ն Սուրբ, յերեւ հարարեալ պար-
 կերս 1, և ՚ի զի ասարածոմի՛ան և ՚ի զա-
 բոմի՛ան և ՚ի զառա: Եւ զի զաան մարմնա-
 նայն Քրիստոսի արարահոսին զիտ՝ ՚ի իրն-
 դեր, զիտ՝ րդ հա՛ զի՛նչ ասարեակա օրաո-
 բի ընդ Երրորդոմի՛անն փառաբանոմի՛ան
 ասարածոմի՛անն. անհնարինն ՚ի մարդ-
 կանէ՛ հնարաւորք էն յԱսարածոյ: Չի ա-
 ստեալ ՚ի Հասրէ զաան զերոյ փրկոմի՛անն,
 և առ ՚ի 2 մարտին ՚ի սրբոյ կոստէն և նիա-
 բեաց և արդասորեաց և խոտանեաց զիեր-
 պարան ծառային ՚ի յորոզայնի կոստէն ընդ
 ասարածոմի՛անն. և զաան այտրիկ աս-
 տուածած ին 3 զսուրբ կոյնն խոսարո՞ղա-
 նի՛սք. և զմեկայն ՚ի կոստէն՝ Տեր և ասեալ
 Ասարածո ճշմարիտ, և ոչ կարծիս ունելով.
 Չի ասե զիեղ Ասարածո՝ Ասարածո քս ա-
 ստեալ քան զընկերս քս, ասե մարգարէն:
 Չի զասեմայն կերս կրեաց զմարդկան՝ կոստ-
 ուրոմի՛ան, բաց ՚ի զեղաց. զի զի՛ հասա-
 բեցի ա՛յլ ազգ և առ աշատ հարեանցի
 ինչ արեանել զարեարեմոմի՛անն, արեարե-
 նեաց որդես ինքն գիտե. զի ոչ ասեմայն
 ներքործոմի՛ան Քրիստոսի հասանելի է, և
 ոչ հրեշտակաց է իմանալի, ինչ ին մարմնա-
 սորաց. որ և ոչ զիեր ծնանարն կարեո՛ք ճա-
 ուել. զի և մարգարէն Ա՛բեակոս՝ սքանչա-
 ցեալ ընդ Քրիստոսի արեարեմոմի՛անն ա-

1. Ա. և Գ. օրինակք ևս այսպէս կը գրեն .
 բայց նշանակող իբրև անձն ասարածոյն՝ ան-
 սովոր է այս բացատրութիւնս, և միայն այս
 տեղ գործածուած. Հայ թարգմանն ներշնչ-
 չուած է իտրենացւոյ, — Ա. գլ. Թ. — այս
 բացատրութիւնէն. « Որոյ անձն և զարկեր՝
 որպէս և է իսկ մեր աստուածոց », բայց ոչ
 ուղղապէս. զի վերջնոյս խօսքը գրուելոց վե-
 րայ է, և « անձն, յաւելուածով իմիասին ՚ի
 կեր արկած :
 2. Ա. և Գ. օրինակք ունին. « և առ մար-
 մին ՚ի կուսէն » :
 3. Այս բացատրութիւնս տես և ՚ի ճառն
 « Բարձրացուցէք » Դաւթի Անյաղթի :

«Է. Տէր զլուր + ու լուս(յ) և երկեւ(յ),
 նայեցա(յ) 'ի գործս + ու զարմացա(յ): Յոր
 ժամ 'ի Ռեյնեալ ամաց յայտնեացիս, և 'ի
 հասանել ժամանակի երևեացիս: Ծնաւ, այլ
 'ի հասանել և 'ի Հոգեւոյն Սբե(յ). 'ի մարտի
 երես մարմնացեալ, և խանչարբաս + պա-
 րեալ, այլ 'ի հրեշտակաց և 'ի բացաւնեա(յ)
 հոգեւոցն զառաւորեցաւ, իբրև զհոգեւ հո-
 զեւոց և հոգից բանաստոր ոչեարաց: Եւ 'ի մե-
 զոց երկրպագեալ առաջնորդութեամբ առ-
 րեղն ընծայեալ + ու(-) ու զհոգեւոց և զմարմ-
 ուրպէս լեզուաւոր և Աստուած, և Ռեալեալ
 զամն Ռե: Եւ + առաւանաւորեա(յ) եկեալ 'ի
 դաժարն զամն Ռե ըստ աւրինացն, և Տէր
 և լոյս հեղանուսաց, և զառ + Իսրայելի
 Աստուածոյ, և արչակի զկայեալս 'ի Ռեղաց:
 Եւ դարչեալ 'ի դաժարն, յետ երկորասան
 ամաց, զարմացոցաներ զլարդարպետան, որ +
 որայն զգիրս զԵսայեա(յ) 'ի վայոսնիան:
 Զի Հոգի Տեաան 'ի վերայ նորս ընկեա-
 նաւ, որ 'ի կարգին է խորհրդածոսնիան' որ
 'ի մարգարէին ասի 'ի Քրիստոս: Եւ դար-
 յեալ յետ Լ. ասի զայ 'ի Վրդոսնիան որ
 հնոյն և նորոյն եր Ռեյնորդ, զՅով(հ)աննեա
 ասեմ զորդի ամլոյն, որ Վրդեացն զՔրիս-
 տոս, և վայեալ, ելի Գոյ է որդի Աս-
 տուածոյ, և զամն անարար' որ բառնա(յ)
 զՌեղս աշխարհի: Որ և 'ի վերոսոր վայեալ
 'ի Հասրէ և 'ի Հոգեւոյն Սբե(յ). պահեալ և
 գորչեալ 'ի սասանայէ, և յաղկեալ 'ի բաց
 եկաց. և հրեշտակ + արեան զնա, որպէս ա-
 սացալ:

Յայնժամ նշանաց սկիզբն արարեալ ըն-
 զուրն 'ի գինի գործարկեալ: Եւ զաշխարհումն
 կող 'ի + արդարութիան աւերարանին. և ըն-
 դաւ հալածեր, որ + աղաղակին, իւ Սի-
 րանջեր յառաջ + ամն զժամանակն: Զհեան
 դաւ բժշկիւր, զբորոս սբեր, զկաղս զնա-
 ցոցաներ, զհասերան 'ի բան դարչոցաներ,
 և իւրից լսել որոյր. զկոյրս լուսաւորեր,
 զանդամայծս առաջվացոցաներ, և զասե-
 նայն ախրաժէրս: Եւ ընդ մարգարէին բան,
 իւ Եւ զհեանարդարութիանն Ռե եբարչ: ԶՌե-

աւելալ յարոսացանէր, և յաղտարս ասեորս-
 րանէր և զասենայն արդարութեանս ընդը :
 Եւ ուսուցանէր Բագրատ՝ մասամբ և ասրի-
 նակաստ զմտարս արտայտութեան երկնից, զի
 որ ունի հասարս և լսէ ասեորարանին՝ կեցցե :
 Եւ զՂազար շորեւորեալ (յ) յարոսացանէ
 'ի Գերեշմանէն : Եւ դարձեալ Գայր յԵրո-
 սասղէ՛, զի 'ի Բերան (յ) մանկանց հասարս-
 րէր զարհնութեանս Ասորոս՝ : Եւ ըստ
 արեւմտեանութեան որդի Գասնի զկայի : Ե-
 մասին և ոչ ելանէ, ըստ սաղմոսերգո-
 սեանն 'ի կասար շորշարանացն, զի հաշ-
 րեցոսացե զՀայր իւրով շարչարանաստն
 ընդ մեզ, և Բեւեւեացե զմեզս մեր ընդ իս-
 շափայրին, և մահոսամբ զիշեանութեանն
 մահոս իսափանեացե . և երեւորեալ (յ) յա-
 րոսցեալ, և նորեալ ընդ մեզ Հասար 'ի
 կեանս : Եւ յարոսութեան մեզ պարգևեաց,
 և ասեորարանեաց իսաղաղութեան հեռասո-
 րաց և մերձասորաց : Եւ զՍորբ Հոգին աս-
 աստեաց և միջնութեաց զաստեալս հրեշի-
 նաստ լեզոսաստ, աս Բանն ընդարոսութեան
 սղգաց, յորս աստեւութեան եր (Ը) և զի
 այսպէս պարս եր շարչարեւ Քրիստոսի ըստ
 ասրինաց և մարգարէից, և մեանեւ և յեր-
 բորդ ասոր յասանել, և մրանել 'ի փասոս
 իւր : Եւ Բարդուէլ յանուն նորս ասաշեա-
 րութեան 'ի լոսղոսութեան մեզաց, 'ի յեան աս-
 շակերբացն : Եւ նշանաստ և արոսեարիստ
 և զարոսութեամբ յայտ արարեալ յասենայն
 սղգոս սղգեցոսութեամբ : Եւ Սորբ Հոգեայն
 երեւեալ, զի Բարդուէլ ասեորարանն արտ-
 յոսութեան ընդ մեզնայնս, և սաղա եկեացե կա-
 րարած . յոր դարձեալ Գայ 'ի դասարասրան
 դարեւ զիշեմարանին և զմեւեալս : Որ և հա-
 սարացին յԱսորոսած և Գործեցին զար-
 դարոսութեան, Ժասանգորդոս իւր ասանէ, և
 յարտայտութեան իւր մոսմանէ . իսկ որ ուրո-
 սան զասենասորբ Երբորդութեան, և Գոր-
 ծեցին զանէրասոսութեան, մրցեն 'ի պարիժոս .
 զի երկնիցն արդարեւ 'ի կեանս յասիրեան-
 կան, և մեղասորբն 'ի արանջանն յասիրե-
 նից :

Այս խոստովանութեան մերո(յ) հաստատութիւն հաւատո(յ) և յոյ՞ն է Քրիստոս Յիսուսն է Տէր. ընդ որում Հաւոր ստանալուցն և Հոգւոյն Սբե(յ) փառք, այժմ և իշոք և յաւիտեան յաւիտեանից :

Եւ ստացեալ բազմութեան զամէնն : Ասէ Բաքարըն . Արդ անանի ինչ կարտեցաւ է փառս Աստուծոյ քան հասարակ(յ) . որդի ինչ է նշանացոյց երկրանիւրոց :

Յայնժամ Չամբրիճ մեզ սուէ 2. Ըստ կարծեաց յաղթաւորեալ ցուցան մեծասան վարդապետք Հրէից ՚ի Սեղբատրոսէ ճարտարաբանու... էդ. այլ ես ոչ բանիւ ընդդիմաւորիմ 5, այլ գործով յանդիման առնեմ զանուն Աստուծոյ, որ ոչ սք կարէ սուել :

αὕτη ἐστὶν ἡ πίστις ἡ ἡμετέρα, ἣν κρατοῦμεν, καὶ κληρήτομέν· εἰ οὖν ἐνδεῖς τι ὑπολαμβάνεις, ὦ Ἰουδαῖε, ἐρώτησον·

Тότε Заμβрѣс двѣдѣкатос φύσѣсασ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἔφη, Εἰ ἀνθρώποις λογισμοῖς, καὶ ὑποδειγμασί-σιν ὁ Σίλβεστροс κεχρηῆσθαι εὐπορεῖ, ἤδη ἡμεῖς καταλειῖψαι τοὺς πατρῷους νόμους ὀφειλομεν, καὶ ἀκολουθῆσαι ἀνθρώπῳ μάγῳ, ὃν οἱ πατέρες ἡμῶν ἐκ συμφώνου κατέκριναν· ἀλλ' ἄκουσόν μου, κύριε βασιλεῦ, καὶ κέλευσον ἀχθῆναι ταῦρον ἄγριον, ἵνα δεῖξω σήμερον ἐναντίον αὐτοῦ τὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ μου. οὐ θέλω γὰρ ἐγὼ λόγοις τούτῳ φιλονεικεῖν, ἀλλ' ἔργοις.

Ἄρξαμένω, οὖν ἐπιζητεῖν ταῦρον ἄγριον, Εἰρηναῖός 4 τις τοῦνομα, εἰς ὃν τῆς συγχλήτου, ἔφη ἔχειν αὐτὸν ταῦρον ἄγριον, καὶ τοῦτον οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἐν τοῖς βουκολίοις εἶναι, ὃν ἔλεγεν μόλις δύνασθαι ὑπὸ ἑκατὸν ἀνδρῶν ἰσχυρῶν κρατεῖσθαι. τότε ὁ

1. Ա օրինակն գրէ « նշանաց ցոյցք » : Յունարէնի մէջ նշանացոյցի յիշատակութիւն չըկայ, այլ կ'ըսուի, թէ « Յորժամ կամեր կայսրըն վերջ առ վիճարանութեան, յայնժամ Չամբրիճ », և այլն :

2. Չամբրիճ մեզին խօսակցութիւնն և թրու պատմութիւնն՝ որ յունարէնի մէջ 8 էջ ընդարձակ տեղ գրուեր է, մանր և հետաքրքրական պարագայիւք, հայն ընդհակառակն 2 էջի վերածեր է պայն, ըստ քմաց յարմարելով գրանս :

3. Ընդդիմաւորիմ կրաւորակերպ՝ հոս մեայն գործածուած է, հակառակիմի իմաստով :

4. Այս անուան ծագումն յունական է և ոչ հռովմեական, այսինքն՝ Խաղաղութ. Իսկ առ Հռովմայեցիս նախ ազատագրեալք ՚ի գործածեմ պայն : Գ. և Գ. դարում այլ և այլ երեւելի անձինս կ'ընծայեն մեզ յիշատակարանք և հնութիւնք. սակայն հոս յիշուածը կամ այն սկանաւոր դատաւորն և նօտարն ըլլալու է, զոր կը գրուուած լիւն կայսրն (Coi. 10. 31. 61.), և կամ լաւ ևս՝ ընտանին Սիմեաքոսի Պապին, որուն նամակն ևս կը գտնուի Ը գրոց թ. քլիսում :

և կամ այլոց, այլ ըստ թիւն ունի:

Թագաւորն առէ. Եւ դու գիւրդ
ուսար յորոց ուսարն:

Չամբրիկ առէ. Յաղբերէ ջուրց յար-
ծաթի կոնք արկեալ, և եւթն աւր
պաշեալ և հսկեալ, մասամբ իմի
գրեալ անուն Սասունոյ ՚ի վերայ
ջուրցն, հաղի կարացի ՚ի միտ առ-
նուլ, զոր ոչ է պարտ մարդո(յ) խաւ-
սել:

տὸ μυστήριον τοῦτο, μάλιστα ἐχθρόν
σε ὄντα τῶν Ἰουδαίων.

Λέγει αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, Ἀναγινώ-
σκων οὖν ἔμαθες τὸ μυστήριον τοῦτο
τοῦ ὀνόματος, ἢ οὐκ; λέγει αὐτῷ ὁ
Ζαμβρῆς, Οὔτε χάρτης, οὔτε σῶμά
τι, οὔτε ξύλο, οὔτε λίθος τοῦτο τὸ
ὄνομα δύναται ὑπογεγραμμένον ὑπε-
νεγκεῖν. Ἐφη αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, Προ-
σηνῶς οὖν εἶπέ ἡμῖν σὺ πῶς ἔμαθες
τὸ ὄνομα τοῦτο. ὁ δὲ Ζαμβρῆς εἶπεν,
Ἐπτὰ ἡμέρας νηστείας ἐσχόλασα,
καὶ μετὰ ταῦτα ἐν λεκάνῃ, ἣ οὐδεὶς
οὐδέποτε ἐχρήσκητο, ἐβλήθη πηγη-
μαῖον ὕδωρ· καὶ ἐν τῇ ταύτην πεπλη-
ρῶσθαι ἠύλογήθη· καὶ οὕτως ἐν τῇ ὕ-
δατι δακτυλίῳ τινὶ γέγονεν γράμματα
τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ διδάσκοντα σιω-
πῶντι τῇ λογισμῷ. τότε οὖν ἀπὸ ὥρας
πρώτης ἕως ἑσπέρας ἐπιγραφέντος
τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ὕδατι, μόλις ἠδυ-
νήθην αὐτὸ κατ' ἀκρίθειαν ἐν τῇ μνή-
μῃ τῆς διανοίας μου παρακκαταθέσθαι.
ἀλλὰ τίς χρεῖα μακροὺς ἀνειλίττειν
λαβυρίνθων λόγους;

Ταῦτα, καὶ τὰ τούτοις ὁμοια λε-
γόντος τοῦ Ζαμβρῆ, παραγίνεται ὁ
ταῦρος, οὕτως ἄγριος, ὡς μόλις δύ-
νασθαι ἕκατὸν ἄνδρας, καθὼς προεί-
ρηται, σχοινοῖς καινοῖς δεδεμένον
τοῖς νέυρασιν, καὶ τῷ τραχήλῳ ἐπέ-
χειν αὐτὸν διὰ τὸ (ασφαλές.) τότε
Ζαμβρῆς ἐπεμβάλλον καὶ ἐπιτοθά-
ζων, τῷ Σιλθέστρω ἔφη, Ἐνταῦτα οἱ
λόγοι σου, καὶ τὰ ὑποδείγματα σου
τῶν κεκαλλωπισμένων λόγων, τὴν ἐσ-
χὸν ἑαυτῶν ἐπιδειξάτωσαν. ἢ εἶπέ τὸ
ὄνομα τοῦ Θεοῦ σου πρὸς τὴν ἀκολήν
αὐτοῦ, καὶ πείσεις ἡμᾶς ὅτι τὸν παν-
τοκράτορα σέβῃ· ἢ ἐγὼ λέγω καὶ πάν-
τες τῇ ἐμῇ θρησκείᾳ συναινεσάτωσαν.
τότε ἐθορυβήθησαν σχεδὸν πάντες οἱ
τῇ ἡμετέρᾳ πίσει κοινωνοῦντες. ἀλλ'

Սեղբեսարոս սուէ. Ո՛վ չարին և խո-
բէն-խեան յոգեղ զարդարանն. շէ ոչ ու-
նան Սարգսն, այլ դիւանցն՝ զոր ոչ սակա,
չէ ծանկնի քո դիւան-խեանդ : Արդ ես
յայտնի քարոզեմ՝ զՔրիստոս՝ Ասորոսն, և
զնորա զարար-խեանն. և որոս արա՛ զոր ինչ
սանելոց ես, որ Քրիստոսիւ ընծանելոց է :

Եւ հրամայեաց ամել Չամբրիհ ցուլ
մի հզաւր ամեհի և վայրենագոյն
յանդէ : Եւ իբրև ածաւ, մատուցեալ
Չամբրիհ յունկն ցլուն, դիւթեաց,
ըստ դիւացն ախորժակաց, լու-
թեամբ : Եւ գոչեաց ցուլն ուժգնա-
կի, և զարհուրեցոյց զբազմութիւն
տեսողացն, և զարդի հարեալ ոստեան
աչք նորա, և անդէն անշնչացեալ
մեռաւ, առանց սրո(յ) և մեքենայից
իրաց : Եւ պատահեաւ ¹ բազմու-
թիւնն, ոմանք 'ի Հրէայսն և ոմանք
'ի Սեղբեսարոս՝ հանդերձ թագաւո-
րան : Եւ էր ամբոխ և աղաղակ մեծ
յոյժ. և Հրէայքն 'ի վերա(յ) յարու-
ցեալ Սեղբեսարոսի, և Չամբրիհ մե-
ծարանեալ որպէս յաղթող, պար-
տաւորէր զայրն Ասորւոյ՝ բազում
հայհոյութեամբ :

δ ἅγιος Σιλβέστρος ἴστατο ἀπτότητος,
καὶ ἰλαρὸς, λέγων, Οἱ μεγάλοι τῶν
δαιμόνων ἀγῶνες μείζοσι θείας ἡτ-
τῶνται βοηθείας. ἀλλ' ὅμως ἀρχαὶ
τῶν πιστευόντων ἦσαν καὶ ἔτι νεοπα-
γῶν αὐτῶν ὄντων ἐν τῇ πίστι, ἢ τῶν
πειρασμῶν καταιγίς πάνυ αὐτοὺς ἐθο-
ρύβει. συνέσαν οὖν ὅμως ἅπαντες,
ἵνα εἴπη τὸ ὄνομα. εἰς τὴν ἀκοὴν
τοῦ ταύρου, ὥστε τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ
Ζαμβροῦ δοκιμασθῆναι. "Ὅτι οὖν ἀ-
πήλθεν ὁ Ζαμβρός, καὶ ἐλάλησεν εἰς
τὴν ἀκοὴν τοῦ ταύρου, παραχρήμα
σύντομος γενόμενος ὁ ταῦρος, ἐμική-
σατο· καὶ διὰ πολλῆ ἐκπληθυσάντων
αὐτοῦ τῶν ὀφθαλμῶν ἐξέπνουσεν. τό-
τε πάντες οἱ Ἰουδαῖοι ἐπεμβαίνοντες,
καὶ ἐπιγελῶντες, ἐπέστησαν τῷ Σιλ-
βέστροῦ. καὶ τὸ πλῆθος σχισθὲν εἰς
δύο, τὸ μὲν τοῦτο, τὸ καὶ ἐκεῖνο προε-
τίθεντο. καὶ ἐγένετο ὡσεὶ δύο ὠρῶν
διάστημα.

1. Աստ խոսոր համեմատութիւն ունի
հայն՝ յունարէնի հետ. այսինքն է վերջնոյս
մէջ կը պատմուի Հրէից նախատական աղա-
ղակն առ Սեղբեսարոս, և ապա երկպառա-
կութիւն ժողովրդեան յերկուս :

ἴασιν δωρησάμενον· τὸν λεπρούς καθάρισαντα, καὶ νεκρούς ἐγείραντα· ὅθεν φανερώς ἀποδείκνυται τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ διαδόλου εἶναι, οὐ τοῦ Θεοῦ, τὸ ζῶντα ταῦρον ἀποκτεῖναν. εἰ γὰρ θανόντα ἀναστήσαι οὐ δύναται, ἔστιν ἄρα ζωῆς, καὶ σωτηρίας ἐχθρός, ὁ ζῶντα μὲν ἀποκτεῖναι δυναθεις.

Τότε ὁ Ζαμβρῆς διαβρῆξας τὸν ἑαυτοῦ χιτῶνα, ἔφη, Δέσποτα ἐπεικέστατε, βασιλεῦ αἰώνιε Αὐγουστε, Σίλβεστρον νικῆσαι οὐδεὶς ἠδυνήθη. ἐγὼ ἐν τῷ παντοκράτορι Θεῷ ἐνίκησα αὐτὸν· δίκαιον οὖν ἔστιν μὴ ἐπὶ πολὺ δοθῆναι αὐτῷ ἐξουσίαν τοῦ λαλεῖν. ξένα γὰρ αἰεὶ ἐφευρίσκων, καὶ ἐναντία τοῦ Θεοῦ λαλῶν οὐ παύεται· καὶ τῇ αὐτοῦ φλυαρίᾳ ἐπιβαρῆς γίνεται τῶν ὑμῶν βασιλείᾳ.

Πρὸς δὲν ὁ Σίλβεστρος ἔφη ἄκουε Ἰουδαῖε, καὶ ἀπὸ τῶν σῶν γραφῶν τὴν ἀλήθειαν μάνθανε. ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ αὐτὸς ὁ Θεὸς λέγει. Ἴδετε, ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν Θεὸς πλὴν ἐμοῦ. ἐγὼ ἀποκτενῶ καὶ ζῆν ποιήσω· πατάξω καὶ γὰρ ἰάσομαι. εὐκαίρως πάλιν ζωοποιεῖ. ἐπικάλεσαι οὖν εἰς τὴν ἀκοήν τοῦ ταύρου. καὶ ἐὰν αὐτὸν ἐγερεῖς, πιστεύομεν πάντες καθὼς σὺ ἔφης.

Τότε ὁ Ζαμβρῆς ἔφη, Οὐκ εἶπον σοι δέσποτα, ἐπεικέστατε βασιλεῦ, ὅτι ἐν λόγοις Σίλβεστρον οὐδεὶς δύναται νικῆσαι; κέλευσον οὖν αὐτῷ μὴ ῥήμασιν, ἀλλ' ἔργοις ἐπιδείξαι ἡμῖν τι. Σίλβεστρος ἔφη, Θέλεις οὖν, ἐγὼ τῇ ἐπικλήσει τοῦ δεσπότη μου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγερῶ τὸν ταῦρον; Ζαμβρῆς λέγει, Τοῦτο οὐ ποιεῖς, οὐδ' εἰ πτεροῖς πετασθῆναι δυναθῆς. παρεκάλει τόπον μετανοίας αὐτῇ παρασχεθῆναι.

Եւ բազումս է ասել վասն գշտոյին
բարե(ե)կարգութեանն, որ յաղագս
նորա է պատմութիւն գիտի խաչին, և
յԵրուսաղէմ եկեղեցւո(յ) 1 շինութեան և
ասեանցն աշխարհաց. և զարգարանք
սպասուց և պայծառութիւնք, որ նո-
վաւ ցուցաւ ընդ տիեզերս ամենայն:

Եւ ՚ի ժամուն յայնմիկ բազումք ՚ի գի-
ւաց լիկեալ բժշկեցան. և բազմաց
ախտաժետաց լինէր առողջութիւն ՚ի
ձեռն սուրբ հայրապետին. և մեծա-
նայր անուն Տեառն մերո(յ) Յիսուսի
Քրիստոսի, և քաղցած ՚ի լսուցաց քանին
և ՚ի արտադրաց նշանին՝ հասարակցին, արե-
սեալ զնշանն, զոր ասէր Տէր ՚ի յե-
նորա յիշոր:

1. Հայն՝ կը տեսնուի, թէ և ոչ իսկ թարգ-
մանած բնագիրը կարող էր հասկնալ. զի յու-
նի աւանդածը բոլորովին այլ ինչ է. այս ինքն
է. « Չի յոյժ երկարի բանս, ասէ, ՚ի ճառել
զգործս կայսրուհոյն Հեղինեայ, որք յեկեղե-
ցական պատմագրաց անտի խնամով գրե-
ցան »:

Алл' еπειδѣ маκρόν ёστιν κατα-
λέγειν τὰ περι τῆς βασιλίσσης Ἑλέ-
νης λεγόμενα, τῷ εἶναι αὐτὰ μάλιστα
ἐπιμελῶς γεγραμμένα ἐν ταῖς ἐκκλη-
σιαστικαῖς 1 ἱστορίαις, ἐπὶ ταῦτα
τρέψω τὸν λόγον ἅπερ ὁ δεσπότης
Θεὸς εἰς δόξαν τοῦ ἰδίου ὀνόματος
ποιῆσαι κατηξίωσεν. Αὐτῇ τῇ ὥρᾳ
πολλοὶ δαιμονιῶντες ἐκαθαρίσθησαν,
τῶν δαιμόνων βοῶντων, καὶ λεγόν-
των, Σιλβέστρου τὸ χάρισμα τοῦτο
εἶναι· καὶ πάντες δεδώκασιν αἶνον τῷ
Θεῷ. ἐπράχθη δὲ ταῦτα ἐν ἀρχῇ τοῦ
μαρτίου μηνός. ἐβαπτίσθησαν δὲ ἐν
τῷ πάσχα. ἐξ ἐκείνης δὲ ἤρξατο με-
γαλύνεσθαι παρὰ τοῦ δήμου τοῦ Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ.

Օ δὲ ἅγιος Σιλβεστροս μετὰ ταῦτα
ἐκοιμήθη τὸν καλὸν ὕπνον, καὶ ἐτέ-
θη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, μηνὶ
Ἰανουαρίῳ 2 β'. εἰς δόξαν τοῦ Πα-
τρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν 3.

1. Այս տեղում՝ Սեղբեստրոսի վարաց
խմբագիրն կ'աղնարիէ մեզ զԵւսեբիոս, զԱռ-
կրատ. զՍողոմէն և զայլ պատմագիրս Գ. և Ե
գարուց. և կը ցուցնէ, թէ իր խմբագրու-
թիւնն անոնցմէ շատ ժամանակ վերջ եղած է:

2. Այս տեղիս յունական աղբերէ մի կը
յառաջագայի, զի յունական և հայկական հին
սօնացուցից համաձայն՝ Ս. Սեղբեստրոսի սօ-
նը յ2 Յունուարի կը կատարուէր. իսկ լա-
տինք ՚ի 51 Դեկտեմբերի:

3. Սեղբեստրոսի վարաց յունարէնի հրա-
տարակութիւնն առ ընթեր հայոցն, թերևս
ոմանց աւելորդ համարուի, իբրև անմատչելի
ազգային բանասիրաց շատերուն. սակայն մենք
համոզուած ենք, որ առանց յունին՝ հայոցն
ինչ և ինչպիսի բլլալը՝ լաւ չպիտի հասկըցու-
էր. որով պիտի հարկադրուէին դարձեալ
բաղդատել զայն յունարէնին հետ, և չգիտեմ,
թէ պիտի գտնէին զայն: Ուստի այս ծառա-
յութիւնս մենք ուղեցինք մատուցանել անոնց՝
մերովս ժամակաճառութեամբ և քրտամբք:

Եւ լեւոնացիք 1 կոստանդնուպոս սուրբաբնակներ, որ յառնայնի յաղթող երկեցաւ սուրբն Սեղբեստրոս: Եւ առնեցան շարողեր հետաւորաց և ձերջատորաց զեղեալսն. և բարեկարգութեամբ հաստատուն հաւատով պաշտէր զԱստուած, զՀայր ամենակալ և զՈրդի նորա միածին, և զՀոգին Սուրբ, որում փառք յաւիտեանս:

1. Այս յաւելուածս բնորոշին օտար է ՚ի յոյն բնագրէն, զի նա այս տեղ և ոչ իսկ կոստանդնուպոսի անունը կը յիշէ, այլ Սեղբեստրոսի սքանչելագործութիւնն և յաղթութիւնն աւարտելէն յետոյ՝ կը յարէ, թէ « Այս ամենայն կատարեցաւ ՚ի սկիզբն Մարտ ամսոյ, — թէ բազումք մկրտեցան ՚ի Չատկին, — և թէ Սեղբեստրոս ապրելով ՚ի բարի ծերութեան, թաղեցաւ առ հարս իւր յ2 Յունուարի »: Հայն զայս ամենայն զանց ընելով, կ'ըսէ. « Պաշտէր զԱստուած՝ զՀայր », և այլն: Սակայն այս զանցառութիւնս, — եթէ ըստ զիսկայն եղած չէ, — կը ցուցնէ, թէ նորա գործածած բնագիրն՝ այժմեան յունարէնէն աւելի հնագոյն էր, գուցէ թէ և Սեղբեստրոսի ժամանակակիցի միոյ գործ, ոյր վասն և ոչ սուրբ հայրապետին մահը յիշած էր, ինչպէս Ագաթանգեղոսն ալ լուսաւորչի մահը չյիշատակեր: Ուրեմն մէկ կողմէն ՚ի նկատի ունելով Սեղբեստրոսի վարաց պատմական կէտերու և անուանց և ժամանակագրութեան՝ ընդհանուր զանցառութիւնը, միւս կողմէն ալ ցայս վայր նշանակուած այն բաղմամբ և յաւելուածներն և յապաւումները, կը կրկնենք զարձեալ. Ա. թէ հայ թարգմանչի նպատակն այն եղած չէ, որ Ս. Սեղբեստրոսի վարաց հորազատ թարգմանութիւնն ՚ի լոյս ընծայէ, այլ անոր վրայէն իբրև հոգեւորական ճառ մի պատրաստէ՝ Յայրաւորաց համար, ըստ աւուր պատշաճի տօնին Ս. Սեղբեստրոսի և ՚ի յիշատակ կոստանդնուպոսի, որոնք երկրորդ ա դամ կըրկնուեցան ՚ի 21 Մայիսի, պատճառաւ այլայլակ միջոցի աղայից: Ստուգ' ւ այս բանիս կռուան մ'է նայն իսկ հայերէնի վերջաբանն, ուր յաւելուածս մի կոստանդնուպոս գարձեալ կուգայ ՚ի հանդէս՝ ընկերանալու Ս. Սեղբեստրոսի, մինչդեռ յունարէնն՝ Սեղբեստրոսով կը

սկսի և Սեղբեստրոսով կ'աւարտի: Բ. Հայ թարգմանչին յունարէնի վերայ ունեցած գիտութիւնը խիստ չափաւոր է, մանաւանդ թէ տեղ տեղ գրեթէ ոչ ինչ, այնպէս որ կարծել կուտայ, թէ աւելի մի ուրիշ բնագրի՝ քան թէ այս ծանօթ յունարէնի վրայէն թարգմանած ըլլայ գիւրն. որ թէպէտ և աւելի ընդարձակուած է քան զհին խմբագրութիւնն և փոփոխութիւններ կրած, բայց դարձեալ կը պարունակէ անոր էական մասունքը: Գ. Այն լեզուական և պատմական բաղմամբիւ հանգամանքներն՝ յորոց զոմանս միայն նշանակեցինք, — իբրև յայտարար հայ թարգմանութեանս յեանութեան, — եթէ ժամանակաւ ազգացուցուին իբրև լոկ խանդարմունք՝ յետագայ դարուց մէջ եղած ընդօրինակութեանց, և հայերէն թարգմանութիւնը ճանչցուի իբրև հարազատ գործ Ե դարու թարգմանչի ուրումն, այնու աւելի պիտի արդարանայ Մ. Խորենացի, և կարրիէրի ենթադրութիւնքն ընդօգս ցնդին: Սովորապայ Պարթևութեան հայ թարգմանութեան մի գոյութիւնն ՚ի Ե դարուն՝ արդէն անմխտելի կ'երևի ինձ, այն շօշափելի յիշատակարանով զոր ներառութեանս մէջ յիշատակեցի, այսինքն է՝ ժամանակաւ Ս. Յակոբայ վանայ մատենադարանի գրչո՞ գրէ մի ընդօրինակուած մի քանի էջ թարգմանութեանէն, որ մեր ունեցած Սոկրատայ Պարթևութեան հայ թարգմանութեանէն մեծապէս կը տարբերի, — թէ յստակութեամբ շարաբանութեան և թէ ընդարձակութեամբ նիւթոցն, և Խորենացւոյ սճոյն շատ կը նմանի. և հաւանական է, թէ նա թարգմանած ըլլայ իբրև շարայարութիւն Պարթևութեան Եւսեբիոսի: Սոյնը, — գէթ առ այժմ, — չեմ կարող եզրակացնել նաև Սեղբեստրոսի վարաց հայ թարգմանութեանս համար:

Bucheinband von
JOSEF ERDMANN
BONN, Dellendorferstr. 144